

Varga Magdolna

KÖRÖK ÉS KOSZORÚK

Varga Magdolna

KÖRÖK ÉS KOSZORÚK

Negyed század dolgozatai

Szeged

2008

A kötetet szerkesztette, a bibliográfiát összeállította Árpás Károly

Köszönetet mondok a Madách Irodalmi Társaságnak a segítségével!

ELŐBESZÉD	7
AZ IRODALOM ÉS A TANÍTÁS	9
GONDOLATOK EGY FORDÍTÁSRÓL (AZ ÉSZTEK „SZÓZATA” MAGYARUL) ...	9
ADALÉKOK A STILISZTIKA TANÍTÁSÁHOZ: EGY KOMPLEX KÖLTŐI KÉP VIZSGÁLATA	15
KISMESTEREK A MAI SZEGEDI IRODALOMBAN I. ÁRPÁS KÁROLY KÖNYVEI	20
SZENT GELLÉRT A MAI MAGYAR IRODALOMBAN. A GELLÉRT-REGÉNYEK KOMPOZÍCIÓJÁRÓL	25
DIÁKMELLÉKLET A TISZATÁJBAN	33
A KÖR PEREMÉN (A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETÉRŐL)	37
SZÁMVETÉS ÉS LETÁR (A TISZATÁJ DIÁK-MELLÉKLETE 1994 SZEPTEMBERÉTŐL 1996 JANUÁRJÁIG)	42
AZ „EGYKÖNYVŰ” SZERZŐ KÖRÜLJÁRÁSA: ISMERKEDÉS MADÁCHCSAL	49
MADÁCH REMÉNYEI	49
MADÁCH IMRE: PEREAT – EGY VERSÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLET	56
KALANDOZÁSOK A TRAGÉDIA FORRÁSVIDÉKÉN	67
A HARMADIK ÉVEZRED TRAGÉDIÁJA AVAGY MI KELL (VAGY MI NEM KELL) NEKÜNK A 19. SZÁZADBÓL?	83
CIKLUSKOMPOZÍCIÓS TÖREKVÉSEK A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (MADÁCH ÉS PETŐFI CIKLUSAIRÓL)	106
MADÁCH KÖLTŐI TUDATOSSÁGA: EGY ARS POETICA VIZSGÁLATA	115
AZ UTOLSÓNAK SZÁNT KÖLTEMÉNY: ÚTRAVALÓ VERSEIMMEL	118
MADÁCH BETYÁRJA	123
MADÁCH ÉS AZ ALLEGORIKUS KÖLTÉSZET – EGY PÉLDA: HAZDRUBÁL ..	130
MADÁCH ÉS A PETŐFI-KULTUSZ	138
A FILM VONZÁSÁBAN	145
A HUKKLE CÍMŰ FILM NARRATÍVÁRA ÉPÜLŐ ELEMZÉSE	145
ADATOK, TÉNYEK AZ ALKOTÓRÓL	155
I. KÖNYVEK, MONOGRÁFIÁK:	155
II. CIKKEK, TANULMÁNYOK:	156
III. A SZAKMAI NYILVÁNOSSÁG ELŐTT	158

IV. ÍRÁSOK RÓLA	160
VÁZLATOS ÖNARCKÉP	165

ELŐBESZÉD

Nem vagyok avatott előszóíró. Igaz, tanárként sok rendezvényt szerveztem, részt vettem konferenciákon; íróként, költőként találok sokféle szituációval, ám most nehéz helyzetben vagyok. Arról kell írnom, hogy mi fogja össze a könyv írásait.

Varga Magdolna a feleségem. 1977 óta ismerem, amikor az egyetemen elsőéves egyetemistaként találkoztunk: a mi csoportunk kapta patronálási feladatként, hogy segítsünk neki és társainak beilleszkedni az egyetem életébe. Az ismeretségből szerelem támadt, a szerelemből házasság lett – így, közelről, jobban látom, hogy mit takar az alcím negyedszázada. Ha valaki látja a munkát, az erőfeszítést, a szorgalma, az a család – sosem éreztem, sosem éreztük, hogy a családi élet rovására ment volna a tudományos érdeklődés. Tanárkollégái, diákjai bizonyítják, hogy a tanárnő hiánytalanul és dicséretesen végezte oktatói és nevelői munkáját is.

Aki majd a bibliográfiában is elmélyed, az látni fogja: meg kellett jelennie ennek a kötetnek. Varga Magdolna sokszor dolgozott másokkal, képes volt együttműködni akár több szerzőtárral is, ért a szellemi összehangoláshoz. Ám minden gondolkodónak szükséges egyszer önállóan is színre lépnie! A könyv huszonöt év olyan munkáit szedi csokorba, amelyeknek egyedüli szerzője az írójuk.

Furcsa felelősség az útrabocsátóé. Az olvasó esetleg átlapozza a bevezető szavakat, s csak a tette kíváncsi. Nem tudok többet, mint ajánlani a szerzőt; mint tollforgató és írástudó mondom: a kötet tanulmányai, írásai és recenziói egyszerre adalékok és minták. Adalékok a tudományos kutatásokhoz, mert nemcsak alaposak, hanem gondolatébresztőek is. Minták a kollégáknak, hogy meg lehet csinálni – sőt a jövő nemzedékének neveléséhez meg is kell csinálni: a múlt századi értelemben tudós tanárrá válni.

Ennyi lenne az életmű? Nem, nem így van. A kötet mögött ott van a három gyermek – András Dániel (1988), Johanna Ágnes (1991) és Annamária Rózsa (1993) –, ott a sok sikeres tanítvány, de ott van az a majd ötezer tanított diák, akik mind kaptak valamit a pedagógusi talentumból. S most útjára bocsátom a Körök és koszorúk tanulmánykötetet: vegyen ki-ki ant és annyit belőle, amennyire szüksége van. Köszönöm a kiadást segítőknak, hogy ezzel a jubileumi kötetel tiszteleghetünk az alkotó előtt!

Szeged, 2007.10.01.

Árpás Károly

GONDOLATOK EGY FORDÍTÁSRÓL (AZ ÉSZTEK „SZÓZATA” MAGYARUL)

A napokban olvastam a Turán című folyóirat számait. Nem kívánom értékelni tudományos szempontból – azt elvégezte Kincses Nagy Éva –, ám meglepett: micsoda lelkesedéssel, s mi több, meggyőződéssel írnak azokról a kisebb uráli nyelvet beszélő népekről, akikről eddig a proletár internacionalizmus miatt kellett hallgatni, mostanában pedig valahogy kikerültek a látómezőnkől. (Megjegyzem, még a finnek függetlenségének évfordulóját is egy könnyűzenei műsorral „értékelte” az MTV, hogy a sajtó hallgatását ne is említsem.)

Pedig ezeknek a népeknek a kultúrája, az irodalma az állandó veszélyeztetettség miatt fogékonyá tehetne minket a saját múltunk iránt is. Tudjuk-e például, hogy a finn himnusz, a *Hazánk*, J. L. Runeberg tizenegy versszakos költeménye a Vörösmarty-vers, a *Szózat* ihletésére született, s hogy ezt eljátszották és énekelték is a középiskolákban a Finnugor népek napján – október harmadik szombatja és vasárnapja – a két világháború közötti időben? S ha már a hatásokról, a láncolatról beszélünk: ismert-e, hogy az észti himnusz – J. W. Jannsen (1819-1890) alkotása – ennek a parafrázisa? (S persze, 1944 előtt ezt is énekelték Magyarországon a középiskolások!)

Az Észti Köztársaság – a második is – megünnepli a függetlenség napját, 1918. február 24-ének évfordulóját. Tisztelgésül idézem a verset, a ma újra hivatalos észti himnuszt:

Észtország nemzeti himnusza

1. <i>Én boldogítóm, örömöm, Mi bájos vagy, hazám! Akárhová: tekinthetek, Mást a világon nem lelek, Mi annyi üdvöt hozna rám Miként te, szép hazám.</i>	2. <i>Te adtál nékem életet S neveltél engemet. Ezért áldlak mindenkoron Őrök hűséggel ajkamon Szeretlek téged igazán, Én drága, szép hazám!</i>
3. <i>Az Ur legyen oltalmazód, Édes szülőházám, Vezessen minden vészen át, Áldást intsen kegyelme rád, Ha törzs magasztos cél után, Én édes szép hazám!</i>	

(Bán Aladár fordítása)

A fordítása olyan amilyen; még nem kapott kedvet senki egy újhoz. S különben is, himnusz-ságát, etno-centrikusságát ez is, így is kifejezi. Ne tévesszen meg bennünket vallásossága – a szerző nem ismerte Kőlcsey Himnuszát, művében inkább a pietista hagyományt ismerhetjük föl.

Érdekes, hogy az észteknél is kialakult az a hagyomány, hogy a himnusz mellett több nemzeti énekük is van. S ami még érdekesebb, hogy ebből kettőnek a szerzője az első észt költőnő, Jannsen leánya: Lydia Koidula (1843-1886). Az egyiknek két fordítása is olvasható:

Sind Surmani / Halálomig

*Halálomig szeretni
Akarlak igazán,
Te illatos mezőség
Viruló észt hazám!
Apáink drága nyelve,
Észt rétek, patakok,
Titeket áldjon ajkam,
Amíg meg nem halok!*

*Mint anya gyermekére,
Gondot viselsz reánk,
Te táplálsz és ruházol,
Sírt is te adsz, hazánk!
Oh, édesebb az élet
Itt nálad énnem,
Mint másutt, bár talán ott
Több boldogság terem!*

*Fiaid oly kemények,
Mint tűz és hősi láng,
S leányaid szende-szépek,
Mint a nyíló virág.
Rónádon csókolóznak
A szellő és a nap,
S fölötte a magasban
Sasok csaponganak.*

*S mégis gyakorta látok
Szemedbe könnyeket...
Oh, én hazám, ne vedd el
Hited, reményedet!
Mely megfizet nekünk is,
Eljő a szebb idő.
Föl a fejed s előre
Leszel te még dicső!*

(Bán Aladár - 1944 előtt)

Holtomiglan

*Legdrágábbnak, legszebbnek
mond szívem és a szám
Ki látott kedvesebbet
tenálad, észt hazám!
Észt folyóim, ti rétek
s anyanyelvem. - ti mind
síromig elkísértek
s legdrágább kincseim!*

*Milyen szelíden hordod
föl, gyermekeidet
ételt adsz nekik, otthont,
s utolsó fekhelyet.
Édesebb nékem élnem
öledben, észt hazám,
mint idegen dús éden
napfényest; tavaszán!*

*Fiaid jámborak, mind.
erős, elszánt, kemény
Lányaid ringanak, mint,
virágok, kert ölen
Eső és napfény száll rád
áldott szél simogat
és sas terjeszti szárnyát
föléd védelmet ad.*

*Könnyek, ragyognak mégis
szemedben, látom én.
Ó, észt hazám, remélj, hisz
jön éj után a fény!
Az idő jótanácsot
s erőt ad és ítélt:
ne tőprengj tétován most,
mikor már int a cél!*

(Képes Géza - 1969 előtt)

A két szöveg kíváncsivá tett, vajon miért ekkora a különbség: Bán Aladár jól tudott észtül, lefordította a Kalevipoetet – mely nagyjából egy időben keletkezett e verssel –, miért ez a nehézkesség. S Képes Gézánál? Valóban ennyire kellene az enjambement-ok? S miért nem figyel fel a petőfis hangra: a 3. versszak második felében. És az ellentmondás a harmadik versszak első és második sora között?

Igaz, ezek az észrevételek jobbára a stílusból és a szóhasználatból adódnak, s nem ítélnék az eredeti nélkül. Viszont a feladat érdekelt. Ezért örültem meg annak, hogy egy másik Koidula-mű eredetijét is, nyersfordítását is összehasonlíthattam a magyarra ültetett változatokkal.

L. Koidulának – aki százötven éve, 1843. december 24-én született – ez a verse az EMAJÕE ÖPIK (Az Ema-folyó csalogánya) című kötetének 29. lapján található. A költemény 1866 márciusa előtt íródott. E kötetben közölték először, másodközlésére 1925-ben került sor. A 45 versből ez a 22. A szövege és a nyersfordítása:

Mu isamaa on minu arm

'Enyém szülőföld van enyém szerelem!'

*Mu isamaa on minu arm,
kel südant andnud ma,
sull' laulan ma, mu ülem õnn,
me õitsev Eestimaa!
Su valu südames mul keeb,
su õnn ja rõõm mind rõõmsaks teeb,
mu isamaa!*

'Enyém szülőföld van enyém szerelem,'
'Akinék szívet adtam én'
'Neked dalolok én, enyém legfőbb boldogság'
'Enyém virágzó Észtföld!'
'Tied fájdalom szívben nekem ég/forr,'
'Tied boldogság és öröm engem örömmé tesz,'
'Enyém szülőföld!'

*Mu isamaa on minu arm,
ei teda jäta ma,
ja peaks' sada surma ma
seepärast surema!
Kas laimab võõra kadedus,
sa siiski elad südames,
mu isamaa!*

'Enyém szülőföld van enyém szerelem,'
'Nem tudni hagyni én,'
'És kellene adni halált én'
'Ezért halni (kész vagyok –Á.K.)'
'Ha gyaláz idegen irigység'
'Te akkor is élsz a szívben,'
'Enyém szülőföld!'

*Mu isamaa on minu arm
ja tahan puhata,
su rüppe heidan unele,
mu püha Eestimaa!
Su linnud und mull' laulavad,
mu põrmust lilled õitsevad,
mu isamaa!*

'Enyém szülőföld van enyém szerelem'
'És akarok pihenni,'
'Tied ölnék/öln dőlök álmra/álmnak,'
'Enyém szent Észtföld!'
'Tied madarak nekem álmot dalolnak,'
'Enyém porból virágok virágznak/nyílnak,'
'Enyém szülőföld!'

S íme, itt olvashatók a fordítások is:
Szerelmem vagy te, szép hazám

Szülőhazám a szerelmem!

*Szerelmem vagy te, szép hazám,
Neked adtam szívem
Te vagy, viruló észt hazám,
Vágyam és örömem.
Szívemben napfényed ragyog,
Ha te örülsz, boldog vagyok,
Szülőhazám!*

*Szülőhazám a szerelmem,
Kinek szívem adám,
Téged dalolok, legfőbb jó:
Virágzó Észt Hazám!
Fájdalmaid ég szívemen,
Boldogságod öröm nekem,
Szülőhazám!*

*Szerelmem vagy te, szép hazám,
Nem hagylak téged el,
Teérted száz kint, száz halált
Elszenvedek, ha kell.
Irigy szava hozzád nem ér,
Képed, mint rég szívemben él,
Szülőhazám.*

*Szülőhazám a szerelmem!
El őt sose hagynám,
Száz halált ha halni kéne
érte éltem adnám!
Gyaláz idegen irigység?
Mégis ragyogsz, szívemben élsz
Szülőhazám!*

*Szerelmem vagy te, szép hazám
S majd megpihelve lent
Öledben béke vár reám
Észtország, drága, szent'.
Madárraj őrzi álmodat,
Poromból friss virág fakad,
Szülőhazám.
(Képes Géza - 1969 előtt)*

*Szülőhazám a szerelmem,
S ha végem várna rám,
Öled fogadjon álmra
Szentséges Észt Hazám!
Madárid álomba hívnak,
Poromból virágok nyílnak,
Szülőhazám!*

(Árpás Károly – 1979)

Nézzük meg először az eredeti verset! Kétségtelen, két kulcsszava az isamaa (7) és az Eestimaa (2). Az Eestimaa, rövidebb alakja Eesti a szuverén állam jelentésében szerepel (ld. még Suomi, Unkari, Saksa) –, s hogy kevesebbszer szerepel, ezt a kor viszonyaiból megérthetjük. Sokkal érdekesebb az isamaa: tudjuk, a német Vaterland tükörfordítása. Vajon miért használja ezt az alakot L. Koidula, amikor a szülőföld jelentésére ott van az otthon jeientésü. kodumaa szó is? (Kodumaaa címmel lap is jelent meg Észthonban.) Észthon, észtföld, Észtország – más-más tartalmú szavak. Itt érhetjük tetten a haza jelentésének kristályosodását (nézzük. csak meg a Himnuszt: „nem lelé / honját a hazában...”). A Vaterland kölcsönzésével immár nem az otthonról, szülőhelyről, arról a földről (maa) van szó, amelyen élek, hanem a haza fogalmáról, a helyet, függetlenséget váró nemzetről, amely most még csak nyelvében., kultúrájában önálló, de amellyel ha minden észtt azonosul, akkor eljőhet a Kalevipoeg befejezésében ígért boldogabb kor („Eljő akkor Kalevipoeg, / boldog békét ad földünknek / megújulást észtt népének!”)! Ebben az értelemben Képes találta meg a jobb szót („hazám”), ám ezt ellaposítja a felesleges jelzővel. Úgy vélem, a hazafi számára evidens, hogy szép is egyben – s Koidulánál sem szerepel. Árpás „szülőhazája” egy naivabb hazaszeretetet tételez fel, s úgy tűnik az egész ismeretében: joggal.

A verskompozíciót Képes sokkal egyszerűbbnek veszi – indokolatlanul. A keresztrimes-párrimes igények miatt többször le kell mondania a pontosságról, ilyenkor fölöslegesen ismételi (I/3-4., I/5-6., II/3-4.) – ez a kelleténél érzelmesebbnek állítja be a verset (mintha Dayka helyett Dalmadyt tálna). Árpás itt jobban ragaszkodik az eredetihez, viszont az I/2-3. és a II/4. sorokban sokkal távolabbra kerül a vallomás „alanyától”, mint Képes. Lehet, hogy szorosabban fordít, de Képes itt magyarabb, nőiesebb, érzőbb – Koidula is ilyen más verseiben.

Képes többször módosítja az eredeti mondatrendet, mint Árpás – s ezt a fordítás tartalma nem igazolja. A II/1. önálló felkiáltását Árpásnál elfogadhatóvá teszi az I. és III. versszak negyedik sorának tagolt fordítása - máskor viszont hosszúnak tűnnek a koidulai mondatok.

Különösebb „elfordítással” nem találkozunk, bár Képes megoldása a II. versszak végén „Képed, mint rég szívemben él”, szemben az eredeti kiemelt, hangsúlyozott személyes névmásával csak akkor menthető, ha a korhangulatot kívánja visszaadni. Viszont Árpás az igeragozással (adám), szóválasztással (sose) és a rövidebb alakkal (madárid) plasztikusabban érzékelteti, hogy múlt századi alkotásról van szó (igaz, egy csöppet talán túloz ez). Egyébként ez a sor neki is föladata a leckét, s az ő megoldása egy szó (igaz, a vers egészéhez, hangulatához illő betoldása: „ragyogsz”. Talán az elütő hanghatás, a hiányzó rím a magyarban is azt a szerepet játszhatja,

mint az eredetiben.

Képes Géza, a Kalevala, a Kanteletár és a rokon nyelvű népköltészet fordítója nem figyelte föl a Koidula-vers alliterációira; nála csak a II/3-(4)-ben olvashatunk előrímes szavakat, ezek is sz-szel kezdődnek. Pedig Koidulánál van ilyen rím: „m”- I/3-4., „l”- III/5-6., „s”- I/5-6., II/3-4., IT/6. Árpás jobban ügyel erre: sz-szel I/I-2., h-vel IT/2-3., é-vel II/4., i-vel II/5., v-vel III/2. Végrímmegoldásait is jobbnak tartom Képesénél.

Végül a döntéshez a Koidua-vers legfőbb parancsának közvetítése járult hozzá. „Ja peaks’ sara surma ma, / seepärast sure ma” – a „Szabadságért feláldozom szerelmemet” ismerős 19.századi parancsát Képes Géza így fordítja: „Teérted száz kint, száz halált / Elszenvedek, ha kell”.

A „teérted” az „érte” megfeleltetése; a nyomatékosítás szükségességéből és a szótagkényszerből adódik a hosszabb alak – csakhogy már a vers közepén vagyunk, s Képes már többször is élt a nyomósítással. A „ha kell” rímhelyzetben viszont fölöslegesen erősített, hiszen az áldozaton van a hangsúly az eredetiben, nem annak okán. Valószínű, hogy az alliterációs kihívás tette a költőt bőbeszédűvé, ezért került bele – ha fokozásként is – a „száz kín”. Ezzel az oldással azonban agyoncsapta az aforizma, a kanti kategoricus imperativus tömörségét.

Árpás fordítása – „Száz halált ha halni kéne / Érte éltem adnám.” – ebben az értelemben hívebb; talán csak azzal gyengébb, hogy a magyar ’halál’, ’hal’, ’halott’ szavak első szótagja nyomatékosítva a nevetést asszociálhatja, de ezzel küzdjön meg az előadóművész. Inverziója visszanyúlik a Zrínyi-epigrammáig („Órák tisztességes csak légyen utolsó”), s mégis Petőfit idéző egyszerűségű a fordítási megoldása: olyan hétköznapi, mint az alapigazságok. Ezért az összehasonlításban Árpás e fordítását tartom jobbnak, igazabbnak.

Nem állítom, hogy minden Képes Géza-fordítást ilyen alaposan meg kellene vizsgálni, sőt bizonyos vagyok abban, hogy ilyen alaposággal nem is lehet idegen nyelvű irodalmakat megismertetni. De bizonyos művek esetében indokolt ez az alaposág. S most nem csak a választott versnek a remekmű volta az ok, hanem két évforduló egybefonódása: a százötven éve született költőnőt és a hetvenöt éves észt függetlenséget ünnepelethtük az észtek Szózatát olvasva.

(1993)

ADALÉKOK A STILISZTIKA TANÍTÁSÁHOZ: EGY KOMPLEX KÖLTŐI KÉP VIZSGÁLATA

1. Áttekintés – közelítés

Ha egy nyelvi formához több többletjelentés rendelhető vagy ha két vagy több stíluselem logikailag-tartalmilag szorosabban összekapcsolódva hordoz olyan jelentéseket, amelyek között minősíthető és megkülönböztethető kapcsolat van, akkor összetett költői képről beszélünk.

Az összetett költői kép fogalmához sajátos jelentések rendelődtek. Vannak olyan kultúrához, művelődéstörténetéhez kötődő, képszerű fogalmak, amelyek az összetett költői képpel rokonságban állnak, noha maguk nem azok. Ilyenek: a toposz, az archetípus, az embléma, az énigma, sőt bizonyos értelemben a motívum is. A következőkben a legjellemzőbb összetett képekre vonatkozó ismereteket összegzem.

Az **allegória** a görög 'másról beszélni' igéből származik, ma a szót különböző értelemben használjuk. Ismerjük azt a jelentését, amely szerint az allegória a mögöttes politikai, misztikus, egyéb jelentést akarja elrejteni. Az allegóriát használták bizonyos erkölcsi fogalmak megjelenítésére, az antikvitástól kezdve napjainkig. Ezek abban különböztek a szimbólumtól, hogy a képen szereplőknek mindig volt valamilyen jelük, attribútumuk, amely felismerhetővé tette őket, de ez a jelkép önmagában még nem szimbólum. Ilyenekre gondolunk, mint az Ármány, a Béke, a Szerelem, a Bölcsesség, a Torkosság, a Szüzesség stb. A stilisztikában az allegória az a sajátosan összetett költői kép, amely valamely egyszerű kép lehetőségeit úgy építi, fejleszti tovább, hogy a létrejövő bonyolult **összetett költői kép minden egyes eleme visszakapcsolható a valósághoz**.

A **szimbólum** alatt a nyelvi formában létező összetett költői képet értjük, de nem zárhatjuk ki a közmegegyezésen alapuló szimbólumot sem. Ez utóbbi valamely gondolati tartalom külső, tárgyi vagy érzéki jele. Ilyen például a jegygyűrű, a galamb, a rózsa, a horgony, a kereszt stb. A szimbólum hasonlít az allegóriához abban, hogy a kiindulópontként szolgáló egyszerű kép asszociációs lehetőségeit bontja ki. Azonban különbözik is tőle: a létrejövő bonyolult költői **kép összességében hordozza a többletjelentést, részei nem azonosíthatók a valóság részeivel**.

Az **ún. komplex költői kép** a 20. századi stíluselméletben alakult ki fogalma. Így nevezzük azokat a bonyolult kapcsolatokkal összefonódott költői képeket, amelyeket sem allegóriának, sem szimbólumnak nem lehet minősíteni (kizárásos megközelítés), pontosabban az a komplex kép, amelynek a **bonyolultsága abban áll, hogy a szóképek és egyéb stíluselemek a költő szokatlan**

képzettársításait követve, egymást váltva és egybeépülve meglepő összefüggéseket villantanak föl.

Az ún. antropomorfikus kép vagy az ún. antropomorfikus látásmód a szó eredeti értelmében nem tekinthető költői képnek, de sajátos valóság-láttatása ide sorolja. A szürrealizmus eszköztárához tartozott – a szürrealisták fedezték fel mintegy ösztönösen, majd tudatosan is használták; később átvették más irányzatok is. Hasonlít a megszemélyesítéshez annyiban, hogy ennek is a lényege a mozgással való megjelenítés, de míg a megszemélyesítésnél az azonosítás „felfelé”, a magasabb szintű mozgás felé irányul, addig ennél minden emberközpontú, azaz lefelé irányul. A magyar irodalomban József Attila költészetében növekedett meg érzékelhetően a gyakorisága, József Attila nyomán a modern magyar költészet kedvelt formája.

2. Egy komplex költői kép vizsgálata Baka István *Döbling* című alkotásából

Íme a választott részlet:

*„Döbling Döbling éjfél ut az óra
összeér két villám-mutatója
Döbling Döbling Döbling dől a zápor
reszket a föld varangy-iszonyától
megrázkódik holtjait kihányja
csontszilánk-eső zuhog a tájra”*

(Döbling V (100-105.sor))

Nehézséget okozhat az írásjelek hiánya, hiszen az összetett költői képek szintagmaszerkezetre épülnek. Minősítésük során nem kapcsolható ki a szubjektivitás sem: meghatározó szerepe van a befogadó találegonyságának és képzettségének; mindig hozzáértjük: az értelmező pillanatnyi tudása szerint. Kísérletemben így nem is a merészségre, hanem a konvenciókra építtem. Először az értelmezés „műhelymunkálatait” végezzük el!

Az egyszerű költői képek fölismerése az első.

Döbling (összes előfordulása): a helynév intézménymegjelölést is jelent, ezért térbeli, időbeli, ok-okozati metonímiának egyaránt értelmezhető;

éjfél: a közismert rész-egész metonímiát a szövegrész (és szövegegész) fogja megemelni;

az óra: még itt is beszélt nyelvi, köznyelvi metonímiával találkozunk, amely rész-egész jelentést, ok-okozati fölcserélést és faj-nem cserére támaszkodó szinekdochét takar;

éjfél ut az óra: a megszemélyesítés összekapcsolja a két költői képet, de hatást nem ér el, mert közhellyé vált;

az óra... villám-mutatója: a kéttagú (kifejtett, teljes) metafora képi eredeztetése még racionális, alaki jellegű (a mutató metaforikus-metonimikus eredete már elhomályosult);

összeér két villám-mutatója: a második megszemélyesítés gondolatpárhuzama bejátszatja az olvasó elméjébe mind a képet, mind a hozzá kapcsolódó hiedelmeket;

dől a zápor: a képzavar (vízről van szó) és a közhely határán álló harmadik megszemélyesítés egytagú (kifejtetlen, csonka) metafora is egyben;

reszket a föld: a negyedik megszemélyesítés egyaránt lehetőséget enged egy kifejtetlen metaforikus jelentésnek és egy antropomorfikus megoldásnak;

varangy-iszonyától: a hapax legomemnon szerzői szóösszetétel, az egytagú metaforában hasonlat és/vagy kéttagú metafora sejlik;

varangy-iszonyától [a zápornak?]: ha így értelmezzük, akkor a síkosság és a hidegségérzetet kombináló egytagú metaforával találkozunk;

varangy-iszonyától [a földnek?]: ha viszont így (is), akkor a színérzékelés és a tapintásérzet telíti meg többletjelentéssel ezt az egytagú metaforát;

megrázkódik [a föld]: az ötödik megszemélyesítés megoldásában azonos a negyedikével;

kihányja [a föld]: a hatodik megszemélyesítés szintén ehhez a képkörhöz kapcsolódik – figyeljünk az igék fiziologiai pontos sorrendjére;

holtjait: itt tanácstalanok vagyunk. A szó mögé egyformán igazolhatóan képzelhetünk metonimikus, metaforikus képet, sőt szimbólumot is. Az utána következő kép szűkítő hatással él, de az írásjelek hiánya nem teszi lehetővé ennek „kodifikálását”;

csontszilánk-eső: az újabb hapax legomemnon szerzői szóösszetétel, az egytagú metaforában hasonlat és/vagy kéttagú metafora sejlik, sőt a Széchenyi-biográfia ismerői (az öngyilkosság módja) ok-okozati metonímiának is vehetik;

csontszilánk-eső zuhog a tájra: a közhellyé vált megszemélyesítés többletjelentés-bővülését az igében érhetjük tetten leginkább, még némi egytagú metaforát is beleláthatunk;

táj: faj-nem fölcserélésű szinekdoché, mert Magyarországot, a birodalmat, a világot érthetjük alatta. Az egyszerű képek azonosítása a tanítást is megkönnyíti, hiszen a szövegértés nélkül semmire se jutunk.

A **komplex kép elemzése** következik. Most pedig próbáljuk meg az újabb kutatások alapján a virtuális térben elképzelni ezt a komplex, összefüggő költői képet! Az olvasónak megkönnyíti a befogadást, a költőnek pedig az allegorizálás elkerülését, hogy az ellentétek állandó vibrálása, a

különböző valóságsíkok gyors váltogatása és mégis szerves egysége, a tét nagysága és az ismert életrajzi, történelmi események eleve feszültséget adnak a képet beépítő ciklusnak is. Ezt a hatásmechanizmust próbálom meg bemutatni.

„... <u>éjfélt</u> (3)	<u>üt</u> (4)	<u>az óra</u> (6)	
3: idő, konkrét és elvont, -mikro-	4: emberi, -mikro-	6: tárgyi sík -mikro-	
<u>összeér</u> (7)	<u>két villám</u> -(9a)	<u>- mutatója</u> (9b)	
7: élő -mikro-	9a: természeti -makro-	9b: tárgyi -mikro-	
... <u>dől</u> (13)	<u>a zápor</u> (15)		
13: élő -0-	15: természeti -makro-		
<u>reszket</u> (16)	<u>a föld</u> (18)	<u>varangy</u> -(19a)	<u>-iszonyától</u> (19b)
16: emberi, érzelmi, -mikro-	18: természeti -makro--mikro-	19a: természeti -?????????-	19b: emberi, érzelmi, érzéki
<u>megrázkódik</u> (20)	<u>holtjait</u> (21)	<u>kihányja</u> (22)	
20: emberi -mikro-makro-	21: emberi, tárgyi -mikro-makro-	22: emberi -mikro-makro-	
<u>csontszilánk</u> -(23a)	<u>-eső</u> (23b)	<u>zuhog</u> (24)	<u>a tájra</u> (26)"
23a: tárgyi, emberi -mikro-	23b: természeti -makro-	24: természeti -makro-	26: természeti -makro-

A költő a mikrovilágból indul ki, majd a kulcssornak és kulcsfogalomnak tekinthető **zápor**/-makro- után egy látszólagos szimmetriát az egybekapcsolódó, -mosódó világlátás követ, hogy a befejező sorban a makrovilág legyen dominánssá – amelyben visszatér a kulcsszó szinonímája.

3. A kép szerepe a választott műben

Ilyen komplex képek sorozatából épül fel a *VI (Vadászat)* és a *Helsingőr* című alkotása is, de a komplex költői képek a DÖBLING című kötetétől kezdve különböző arányban többi versében is megtalálhatók. A sűrítés kivételességét érzékeltetheti, hogy csak e részletben a 26 szóban 49 egyszerű képet különíthetünk el, az 50. maga a komplex kép.

A merész képzettársításokat azonos természeti, képi világ készíti elő, erősíti meg: pl. a „csontzilánk-eső”-t a 105. sorban a 100-104. sorok hívják elő. A mikro- és a makrovilág, az emberi, természeti és mitikus sík így szervesen fonódik egybe. A metaforikus szóösszetételhez természetesen továbbra is kapcsolódnak a pusztulás, a halál képei: bokor-csontparipa, erdők őszi váza, kriptaafedelét, a holtak, szörnyek, rémek, dögök, sírba → „LUCSOK S PERNYE MARAD A VILÁGBÓL”.

A költeményben – a *Döbling* egészében – a lélek belső vihara a tájra vetülve az élet és a halál, a metafizikus jó és rossz roppant küzdelmévé táguul. E haláltánccá fajuló harcot (a pokol és a menny közt) érzékeltetik az egyre gyakoribb ismétlések, a ritmus különös döccenése, az igék számának növekedése, a rímelés felerősödése, egyes sorokban a zöngétlen zárhangok feltűnő túlsúlya (amellyel különös ellentétben áll a 129. sor lágysága, éterisége – „függöny lebben ablakom kitarul” -, miközben földidéződik, hogy a 9-12. sorban épp a halál elől/előtt zárultak be ezek az ablakok), a metaforikus szóösszetételek torlódása (angyalhaj-vihar, varangy-iszony, felhő-angyalingek, angyalborda-xilofon, harangszoknya), a durva és választékos szavak, kifejezések keveredése, a kép táguulása és szűkülése, sőt a harc és a tánc ellentéte is.

E küzdelemben az értékek így vagy úgy pusztulnak, a Rossz legyőzi és rákényszeríti akaratát a Jóra (lásd a *Vasárnap délután* vagy a *Körvadászat* című alkotásainak „játszmái”), magára marad az ember – „megszökött az Isten”, „angyallal az ördög ropja ropja” -, s nem látszik más lehetőség: „pisztolyon az ujjam mint kilincsen”.

A kérdésről még:

BAKA ISTVÁN STÍLUSSAJÁTOSSÁGAINAK VIZSGÁLATA A MTA Nyelvtudományi Intézetének benyújtott pályamű (kézirat) Szeged, 1992.

A lánc-metaphora nyomában (Gondolatok Baka István metaforáinak sajátosságairól) Forrás 1996/5.

Felhasznált és ajánlott irodalom:

A modern stilsztika Helikon 1988/3-4. különszám vonatkozó tanulmányai

Fónagy Iván: Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák Bp., 1990.

Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stilsztika Bp., 1988.

Szathmári István: Három fejezet a magyar költői stílus történetéből NyÉrt.140.sz. Bp., 1995.
 Világirodalmi Lexikon 1-18. vonatkozó szócikkei Bp., 1970-1995.
 Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon Bratislava, 1981.
 Zsilka Tibor: Stilisztika és statisztika Bp., 1974.

(1996)

KISMESTEREK A MAI SZEGEDI IRODALOMBAN I. ÁRPÁS KÁROLY KÖNYVEI

Szeged városa és lakossága talán 1879 óta és miatt erősebben kötődik múltjához, mint a többi magyar város. Ennek a kötődésnek fontos része és jelzése a helytörténeti kutatás, amelynek eredményeit valamennyien jól ismerjük. Ám éppen a történetiség elve miatt kevesebb figyelmet fordítunk a kortársakra. A jelenhez kapcsolódó ismereteket – melyek az időben múlttá válnak, a Thomas Mann-i kútba hulló kövek lehetnének szavaim – szeretném bővíteni a következő írással.

1. A költő tanár

A szegedi olvasók először a Szegedi Egyetem és a Bölcsész lapjain olvashatták a jánoshalmi születésű Árpás Károly verseit. Az egyetemista költőt 1979. április 29-én a helyi Eötvös Kollégiumban mutatta be Szigeti Csaba („HA REJTEZEL...”). Nem állítom, hogy a szinte egyidős Zalán Tibor vagy Téglássy Imre pályatársa lehetett volna (Baka Istvánról és Petri Csató Ferencről nem is szólva), de az alkotásai a nagyjából vele egy időben induló Belányi György, Futó György, Géczi János, Petz György vagy Herbszt Zoltán műveivel felvehették volna a versenyt. Felvehették volna, ha publikusak lettek volna.

Az emlékezetes 1983-as Jókai-vetélkedő volt az a „hullám”, amelynek hátán a közönség elé kerülhetett. A tévés és rádiós vetélkedők sikerei után a város olvasói is olvashatták költeményeit, fordításait a Délmagyarország, a Tiszatáj, de más újságok, folyóiratok lapjain is. Ismerőseinek szűkebb köre versesköteteit (írott és gépelt, fűzött példányait) is kézbe vehette. Emlékezünk még a kiadás rögzös útjára – azóta sem lett egyszerűbb –, ezért nem véletlen, hogy szamizdat-jellegű könyvek ezek, de nem politikai jellegük miatt.

Az első ilyen kiadvány a **HA REJTEZEL...** *Versek (kéziratos gyűjtemény)* volt¹; három ciklusa huszonöt költeményt mutatott be (7 – 9 - 9 tagolásban). Ezt – talán a munkahelyváltás, talán a tudományos kutatás miatt is késve – az 1986. január 28-án a KISZÖV-Klubban tartott költői est követte, itt Marik István volt a házigazda. Ekkor hangzottak el a készülő új könyvének versei is.

A második kötet, amely **AZ ÍGÉRET IGÉZETE** címmel jelent meg², már harminc, ismert és megjelent alkotását tartalmazta öt ciklusban, arányosan rendezve.

A harmadik könyv ismét csak néhány példányban olvasható: **ARCÁLARC**³ – ebben harminchat versét nyújtotta az olvasóknak. A kötet részletező bemutatásától eltekintek.

Nem volt sikeres a válogatott versek és műfordítások kiadásának kísérlete sem (UTAK, ÖSVÉNYEK, CSAPÁSOK, Szeged, 1990.) A Püski Kiadónak benyújtott kötetterv végül kéziratban maradt. Pedig az 1991. október 28-án a Bálint Sándor Művelődési Házban elhangzó költemények – Kiss Ernő volt a házigazda – nagy sikert arattak („REJTEZÜNK VILÁGBA ÖLTÖZÖTTEN...”).

Ismét egy középiskola sietett a költő segítségére, s megjelenik ötödik kötete, **A KÉPBE LÉPVE**⁴. Öt ciklusából az első kettő és az utolsó kettő tizenhét-tizenhét haikut fog össze, a harmadik öt epigrammatikus verset tartalmaz. Haikui ellenében az egyetlen kifogás talán az lehet, hogy a címadással „megnyújtotta” a formát, s esetenként erőszakoltnak hatnak a formakényszerhez igazított témák.

1994-ben jelenik meg magánkiadásban az **EMLÉKTARKÁZTA NYOMOK MARTINOVICS PÉTER EMLÉKÉRE**⁵; a negyvenhárom oldalas, 1982. XII. 22-re keltezett poéma a szerző nagyapjának epitáfiuma. Különleges nyomdai megoldással készült, a szöveg háttérében családi fotók sejlének fel.

Most, 1995-ben válogatott verseinek (*ISTEN SZÁJÁBAN KAVICS*) keres kiadót, egyelőre sikertelenül.

2. Összegző áttekintés

Árpás Károly költeményeit a visszafogottság, a mesterségbeli tudás elrejtésének a vágya, a műviség veszélyétől való menekülés jellemzi. A magyartanár átérzik versein, szembesülése a tanított klasszikusokkal sokszor kishitűvé teszi. Pedig kompozíciós készsége, képei esetenként nagyobb önbizalomra jogosítanak, mint amennyire szerénységéből telik.

Műveiben a tollforgató értelmiségi lírai naplóját olvashatjuk az 1970-es évektől napjainkig. Az elmélkedő költő látja korlátait, ám vágyik a szépre, jóra – s ismerjük be: a hírnévre is. Megkapóak családi idilljei és az az őszintesége, mellyel bevallja: legfőljebb kismester lehet, de jó kismester. (A kismester szónak itt nem pejoratív jelentése van, inkább az önelhelyezés realitása érezhető a minősítésben.)

Alkotásai a hagyományos formákhoz kapcsolódnak, talán ez is lehet az egyik oka annak, hogy a neoavantgárd és a posztmodern irányzatokra figyelő lapok és olvasók figyelmét elkerülte költészete.

A költő Árpás Károly magyartanár is, egyik úttörője volt az önképzőkörök „feltámasztásának”. A Délmagyarország többször is írt a Vedres István Építőipari Szakközépiskola Babits Mihály Önképzőköréről⁶, sőt a Vedresben egy diákantológiát is sikerül „kiadatnia”: **TERMÉSKÖVEK** (*antológia*)⁷.

A Deák Ferenc Gimnáziumba kerülve megszervezi a Dugonics András Tollforgató Társaságot, amely megelőzi a Dugonics Társaság újrászervezését⁸.

3. Az író költő

Nincs az az irodalommal foglalkozó ember, akit meg nem ejtene a kísérletezés varázsa, a próbálkozás ördöge. A költő, író, drámaíró nemcsak a szomszédos műnemek területére kalandozik, hanem sokszor tanulmányokat, esszéket is ír.

A tanárnak időnként hivatalból is szembe kell néznie azzal, hogy ő milyen értekezést képes írni, hogy ő hogyan értelmezi a művészt és/vagy műalkotást. Árpás Károly nem fut meg a feladattól és a megméretéstől: cikkei, értekezései, esszéi a választott szakok területét bejárják: a magyar nyelv és az irodalom, a történelem és a finnugrisztika témáiban válogatva és váltogatva majd száz dolgozata olvasható. Úgy vélem, ez a „prózai” gyakorlat bátoríthatta arra, hogy az epikával is foglalkozzon.

1994-ben, késő ősszel az Agapé Kft. Ferences Nyomda és Kiadónál jelent meg a **HAJTÓVADÁSZAT** című regénye (illusztrátor Magyar Csaba). A kritika eddigi hallgatása éppen a cím minősítését igazolja, pedig a 2500 példányban megjelent könyv jó része már elfogyott. Az 1030-1031-ben játszódó történet összevegyül az 1980-as évek eseményeivel: egy kortárs történész arra keres választ, hogy milyen körülmények következtében szakadt magva Árpádházi Szent István magyar királynak. A tizenkét fejezetből álló alkotás nemcsak a kora középkorba visz vissza, hanem megismertet bennünket a történelmi munka nehézségeivel és buktatóival is. Az olvasóval együtt gondolkodó elbeszélő megmutatja, hogyan különböztethetjük meg az előfeltevést a bizonyítástól, nyomon követhetjük a tudományos állítás és tény kialakulását és különbségét, szinte módszertani segédkönyvként is lapozható.

Bár nem kulcsregénynek készült, de a figyelmes szegedi olvasó – aki persze érdeklődik a magyar történelem iránt is – könnyen azonosíthatja a regénybeli jelen szereplőinek jó részét. Máthé Csaba, a kíváncsi történész alakja mögött fölsejlik a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola történelemtanára: Szekfű László, aki már-már botrányokat okoz filológiai kutatásainak eredményeivel. Bélában, „a könyvtár ura és fejedelme” barna köpenyes figurájában Karácsonyi Béla professzorra ismerhetünk. A csak jelzett Gyuri Kristó Gyula történészprofesszor, de ugyanilyen könnyen azonosítható Györffy György Komáromy neve alatt. Pusztai, a turkulógus Róna-Tas András személyét rejti. A történet magja pedig a Szent Imre-Thonuzoba kapcsolat vitája.

Érdeemes figyelemmel kísérni a tizenkét sokat ígérő fejezetcímet is – a zárójelben a cselekményszálra utaló információ szerepel. I. VÉRSZERZŐDÉS (Imre-történet), II. KÖZELGŐ ÉVFORDULÓ (jelen), III. A BARÁT KÜLDETÉSE (Imre-történet), IV. BEAVATÁS (Imre-történet), V. AZ ÖSSZEESKÜVÉS (Imre-történet), VI. A GYANÚ (jelen), VII. A HÍR (Imre-történet), VIII. AZ ELEJTETT KARD (Imre-történet), IX. HAJTÓVADÁSZAT (Imre-történet) - ez megjelent mint közönségcsalogató: *Imre herceg utolsó vadászata*⁹ -, X. A KÉP ÖSSZEÁLL (jelen; álomban Janus Pannonius), XI. A TURUL LECSAP (Imre-történet), XII. A HILDESHEIMI ÉVKÖNYVEK (jelen és Imre-történet).

Szeretnék ennek kapcsán rámutatni a szerkesztés harmonikusságára! A szerző fölismerhető arányosságra építette a regényt - *l* m(ült). : 1 j(elen). : 3 m. : 1 j. : 3 m. : 1 j. : *l* m. : (11)/(1) : 1 j.-m. -, amelltt törekedett az egyes részek észrevétlen összevegyítésére is. Ezt nemcsak a fejezetcímek racionálisnak tűnő összekapcsolásával sikerült elérnie, hanem azzal is, hogy a fejezetek kezdődő és befejező mondatainak értelmes kapcsolata, pontosabban ennek illúziója azt sugallja, hogy a történelmi idő **egy**, függetlenül attól, hogy honnan szemléljük.

Árpás Károly eleget tesz a történelmi regénnyel szemben támasztott követelményeknek (igaz, egyszer hibázik: a 24. lapon Péter mint Morosini szerepel, ám a 47-en már módosít Orseolóra, s aztán következetes a névhasználatban). Hol hiteles adatokkal dolgozik, hol – hősétől is, Máthé Csabától is függően – jelzi, hogy hipotézisekről van szó. Talán ez a történelmi nyomozás megterheli kicsit a középkori, romantikusan kezelt cselekményt, de a regény-koncepció miatt szükség van erre.

A regény olvastán Kós Károly, Kodolányi János vagy Szentmihályi Szabó Péter regényei jutnak eszünkbe. Úgy gondolom, hogy ez a mű méltán közéjük sorolható – bár erősebben kötődik a kamasz és az ifjú korosztályhoz, mint az említett szerzők alkotása. Ám ez nem baj, mert a Fügedi Eriket, a francia Annales-kör tudósait olvasó és a szegedi egyetemen tanító oktatókra hallgató író

modern történelem-szemléletet ültet el a befogadóknak. S aki a múltja iránt érdeklődik, az a jelene, sőt a jövője iránt sem marad(hat) közömbös.

Főhősei is kedvére lehetnek a korosztálynak: Kaplony fia Márton és az Aba nembéli Péter szinte Móra Ferenc-i, Mikszáth Kálmán-i alakok, távol áll tőlük a Jókai-szereplők heroizmusa. Felnőtt alakjainak személyiségében keveredik a középkor vallásossága és a jelen cinizmusa. Megjegyzem, az író kellően elnagyolja a jellemeket, tág teret engedve ezzel a képzeletnek és az egyéni tapasztalatoknak.

Egyedül nyelvezetében érezhető a kezdő író. Helyenként körülményesen, a kelleténél bonyolultabban fogalmaz, s van néhány olyan mondata, amelyben keveredik a középkori, a középkorias és a jelenre utaló mondatfűzés – s ezzel lelepleződik a manipuláció is. Mindezek ellenére a költői világteremtés gyakorlata kamatozik a regényben, élvezetes olvasmány a **HAJTÓVADÁSZAT**.

Ugyancsak az Agapé jelentette meg az **ÁRPÁDHÁZI SZENT IMRE** miniregényt¹⁰. A Harmath Károly indította és szerkesztette sorozat a gyermekeknek készül, eddig **ASSISI SZENT KLÁRA** (1.), **ÁRPÁDHÁZI SZENT ERZSÉBET** (2.) és **BOLDOG GIZELLA** (3.) jelent meg, 1994-ben.

A kisiskolásoknak készülő sorozat Szent Imréje nemcsak azt mutatja meg, hogy Árpás Károly más szögből is tudja ábrázolni a történelmet, hanem a szent személyiségére koncentrálnak a mű mintegy a **HAJTÓVADÁSZAT** előzményének is felfogható. A szerző itt szigorúan a vallástörténeti adatokra épít, csupán a legendákat (Imre-, István- és Gellért-legendák) és az egyértelmű történeti adatokat használja fel.

A kispikái műben a fentiek ellenére lehetőség nyílik az árnyalt jellemzésre is. Fejezetcímei – *HENRIKNEK SZÜLETETT, EMERICUS TESTVÉR, IMRE HERCEG, A TRÓN ÖRÖKÖSE, KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK...* – is ezt sugallják. Olyan Imrével ismerkedünk meg, aki bármikor visszaléphet a szentek galériájába, de ugyanakkor gyermeki szemmel is hús-vér emberként képzelhető el.

Nyelvezete egységesebb – és mértéktartóbb, nyilván a legendák szövege miatt is. Úgy tűnik, sokkal szerencsésebb, ha a költői tudás birtokában inkább epikával foglalkozik. Talán egyetlen „jellegzetesség” kellene csiszolnia: a kelleténél többször váltja az elbeszélői időt a jelenből a múltba, a múltból a jelenbe.

* * *

Árpás Károlyt, a tanárt, a költőt, az író, az irodalmárt és történészt még nem jegyzik a szakkönyvek, szaklexikonok – egyedül a **FINNUGOR ÉLETRAJZI LEXIKON**ban szerepel¹¹. Az embert csak barátai, tanítványai, kollégái ismerik – műveit annál jóval többen. A jelen összegzés legfőbb figyelemfölkeltés, és az elhelyezést könnyítheti csupán. Ám remélem, mások tüzetesebben vizsgálják majd – a felkészültebbek munkáira várunk. (1995)

Jegyzetek:

- 1: Szeged, 1982.; kézírásos változat két-három példányban.
- 2: Versek, Bakacsi Lajos metszeteivel, Vedres István Építőipari Szakközépiskola, Szeged, 1986.
- 3: Ez is kézíratos gyűjtemény, Szeged, 1987.
- 4: Versek, Magyar Csaba rajzaival, Deák Ferenc Gimnázium, Szeged, 1992.
- 5: H. n. (Eger-Gyula), é. n. (1994.)
- 6: D(lusztus) I(mre) 1986.03.15., 1987.12.05.; Horváth Dezső 1988.05.14.
- 7: Szerkesztette Árpás Károly - Dékány Imréné Vedres István Építőipari Szakközépiskola, Szeged, 1988.
- 8: Szabó Eszter: Egy diáktársaságról, Délvilág 1991.06.27.
- 9: Kincskereső 1994/11.
- 10: Rajzolta Magyar Csaba, Példaképed, védőszent - sorozat 4., Szeged, 1994.
- 11: Szerkesztette: Domokos Péter, Bp., 1990. 25. o.

(1995)

SZENT GELLÉRT A MAI MAGYAR IRODALOMBAN. A GELLÉRT-REGÉNYEK KOMPOZÍCIÓJÁRÓL

1. Bevezetesként

Szent Gellért egyházatya személye – ellentétben a vele foglalkozó történeti cikkekkel – a szépirodalomban többé-kevésbé háttérbe szorult; legfőbb a szent király kortársaként, esetleg a királyfi nevelőjeként kapott figyelmet és „teret” (lásd például Kós Károly: **AZ ORSZÁGÉPÍTŐ** című regényét, Kolozsvár, 1934.).

Annak idején a „háromkötetes” **SZENT ISTVÁN EMLÉKKÖNYV** (Bp., 1938.) föltérképezte az első királyunk korához kapcsolódó műveket, de ennek könyvészeti kiegészítése azóta sem történt meg. Kutatásom összegzéseként elmondhatom: 1938 óta igen kevés mű íródott, amely őt állította középpontba. Ezek vagy alig hozzáférhető alkotások (folyóiratok, rádió) – s ezért a könyvészeti hiány pótlására nem is vállalkozom –, vagy a művek többségében a szent csak

mellékszereplő (például Árpás Károly: HAJTÓVADÁSZAT című regénye (Szeged, 1994.). A szépirodalmi művekre még csak mostanában terjed ki a tárgyszókatalógus-készítők figyelme, viszont a számítógépes földolgozás miatt ez az anyag mindenki számára elérhető lesz (internet).

A vizsgálatba nem vettem bele a legendaszöveg újabb kiadásait: a közismert MAGYAR LEGENDÁRIUM vagy AZ ÁRPÁDHÁZI SZENTEK LEGENDÁI vagy Györffy Rózsa ÚJ MAGYAR LEGENDÁRIUM stb. Tartózkodtam az imakönyvek, vallásos énekek értelmezésétől – legújabb közöttük: Antal József: SZENT GELLÉRT ÉNEKEK (Makó, 1996.) című gyűjteménye.

Az ünnep alkalom a számvetésre. E számvetés kérdése: mi is lehet kritériuma a szépirodalmi szentábrázolásnak. A téma – a szent élete – szükségszerűen megköti az író kezét, képzeletét.

Ha a korábbi mintákat vesszük, akkor a két szélső értelmezési lehetőség egyrészt Karácsonyi János két korszakalkotó monográfiája: SZENT GELLÉRT ÉLETE ÉS MŰVEI Bp., 1887. és SZENT GELLÉRT VÉRTANÚ ÉLETE Bp., 1925., másrészt Herczeg Ferenc POGÁNYOK című regénye (Bp., 1902.). Már Herczegnél találkozhatunk a történeti, egyháztörténeti kutatások eredményeit fölhasználó alkotói módszerekkel.

A *hitelességre való törekvés* sem a legenda állításaival nem ütközhet, sem az egyre eredményesebb történeti kutatások adataival. Hogyan lehet kikerülni ennek buktatóit? Az olvasott művek alapján úgy vélem: a **lét-helyzet valószínűsített megrajzolásával**. Az ábrázolt-kitalált valóság-szegmentumban egy többé-kevésbé ismert embernek egyszerűen nem lehet más módon az életútja, mint amilyenek később megismerjük.

Ezt a determinációt pusztán a jellemzéssel nem érheti el az író (a legendától való eltérés veszélye nagy), hanem azzal érzékeltetheti, hogy hangsúlyozza a teremtett világot megalapozó, azt befolyásoló *szerkezet sajátosságait*. Azért is tartom ezt a megoldást szükségesnek, mert a jellemzés, a példakép egyéniségének megjelenítése mindig veszélyes: szinte lehetetlen kizárni, hogy a hőst ne tekintsük az író hasonmásának.

A csak Gellérrtel foglalkozó alkotások közül – a fentebb taglaltak figyelembe vételével – az alábbiakkal kívánok foglalkozni.

2. A művekről

Juhász Kálmán: *GELLÉRT*

Az 1946-ban, éppen Szegeden megjelentetett kötetben a Hittudományi Főiskola tanára elsősorban a csanádi egyházmegye történetére kívánta irányítani a figyelmet.

Könyve, amely nem szépírói szándékkal íródott, de témája és stílusa miatt mégis ide sorolható, s mint ilyen folytatója a 19. század végén kialakuló és sokáig élő hagyománynak: egyszerre megfelelni a tudományos, teológiai követelményeknek és az ismeretterjesztésnek.

Juhász Kálmán Gellért-életrajza bevallottan Karácsonyi János korszakalkotó monográfiáira támaszkodik, a föltárt adatokhoz a helyi vonatkozású legfrissebb kutatási eredményeket illeszti hozzá.

A könyv nem foglalkozik a hitelesség problémájával; az egész történetet ab ovo hitelesnek tekinti. Ezért aztán nem is kapnak szerepet a szerkezeti megoldások, a szerkesztési fogások, sőt egyértelmű lesz mindaz, ami az életrajzban szerepel.

A tudós pap munkája óta kevés a megjelent, a szent mártírt középpontba állító alkotás. Pedig Gellért alakja része napjaink irodalmának, megjelennek részletek a Deliberációból (Karácsonyi Béla és Szegfű László fordításában - Világosság, Magyar Remekírók), sőt a kritikai kiadás is nyomdai előkészület alatt áll!

Szentmihályi Szabó Péter: *GELLÉRT*

A számbajövő Gellért-regények közül először a Szépirodalmi Kiadónál 1982-ben megjelent Szentmihályi Szabó Péter által írt munkát vizsgálom (újabb kiadása ARANYKERESZT, ACÉLKARD, Bp., 1985.). A regény abba a tervezett tíz kötetbe tartozik, amelyben a szerző a magyar középkort kívánta népszerűsíteni.

A szerkezetet vizsgálva az első, nyilvánvaló rendeződés a beszédmódhoz kapcsolódik: az E/1-ben szóló püspök szövegét megkülönböztethetjük az E/3-as elbeszélő, a regényíró és az E/1-es számban beszélő „Walter” szövegétől.

Nagy valószínűség szerint a leendő olvasótáborra is gondolva az író a hagyományos elbeszélői formát választotta a bevezetésben. Az öt egységnyi (7-11. oldalig) szövegben a „mindentudó” mesélő attitűdjéből láttatja a címszereplőt. Ez a legegyszerűbb módja a

kontaktusteremtésnek. Megjegyzendő az idősík origója: a tárgyalás kezdőidőpontját, az emlékiratírás idejét mutatja be.

A valamivel hosszabb befejezés – tizenegy egység (238-248. p.) – a túlélő tanítvány és barát, Walter szemszögéből mutatja be az eseményeket. Érdeemes fölfigyelni arra, hogy Walter tartózkodással tekint a legendaképződés elemeire: neki Gellért élő példa marad. Jellemző, hogy a visszaemlékező Walter számol be az utolsó nap eseményeiről, illetve az azt követő időszakról.

Nagyobb figyelmet kell fordítanunk az ún. Gellért-szöveg tagolódására, nemcsak a terjedelem miatt. A tipográfiaiailag összefüggő, nyelvtani eszközökkel is egységesnek föltüntetett szöveg két nagyobb egységre osztható.

Az elsőt az emlékező ötven évesen kezdi, bakonybéli remetéskedése közben, s a lineáris emlékeket el is vezeti a följegyzés időpontjáig: 1030-ig. A száznegyven egységnyi szöveget (12-151.p.) nagyjából azonos szakaszonként jelen idejű vagy annak tekinthető megjegyzésekkel szakítja meg (16-17. p., 26-27. p., 38-39. p., 44-45. p., 65. p., 77. p., 87-89. p., 124-125. p., 148. p.) – ezek a törések az időbeni kontinuitás illúzióját szolgálják. Érdekes, hogy itt elég pontosan követi a Karácsonyi János készítette biográfia adatait.

A második egységet alkotó visszaemlékezés rövidebb, nagy valószínűséggel az új egyházmegyében készült. Az önéletrajzi utalás szerint hatvanegynéhány évesen folytatja, s a jegyzést 1046 augusztus 15-e előtt szakítja meg. A nyolcvanhét egységnyi szöveg (151-237.p.) jóval kevesebb jelenre utalást rejt magába (182. p., 204. p., 232-233. p.), viszont a közelebbi múltat tárgyalja. A főhős figurája e részben jóval öntörvényűbb, legfeljebb a Gellért-legendák tényanyaga határoz meg keretet.

Külön kitérnék a bevezetés és a befejezés „időjátékára”. A püspöki szöveg mindkét részében olvashatunk a **végre** vonatkozó utalást: az általunk feltételezett első részben a mártírhalál lehetséges módja jelenik meg Gellért **álmában** (Ossero szigeti epizód, 60-61. p.; a mártírhalál környezetének tekinthet lázadásról pedig az Imre halálhírére követő böjti **látomásból** értesülhetünk (210-211. p.).

Mint említettem, a regény tényanyaga a Karácsonyi-monográfián és a legendákon alapul, ezért az olvasói várakozásoknak megfelelt. Külön megkönnyítette az elfogadást és az azonosulást, hogy Szentmihályi Szabó Péter ciklusba ágyazta bele a művét – s a ciklus szerveződéséről bőségesen informálta az olvasókat –, valamint politikai áthallásokat is elhelyezett a művében (erre az általa ismert eredeti Gellért-szövegek is lehetőséget adtak).

Az 1978-81 között írt műalkotás „olvasottsági fokáról” nem rendelkezünk adatokkal, de tudjuk, hogy már 1983-ban készült újabb utánnomás, sőt a társművekkel együttesen újra kiadták. Mi lehet a hatás titka – e kérdés megválaszolásában már csupán a részletesebb elemzés segíthetne.

György Attila: *PÜSPÖK A HEGYEN Szent Gellért*

1991-ben a Szent Gellért Kiadó bocsátotta szárnyra az újabb szépirodalmi alkotást. A novella a szerző JÖJJ, KÖVESS ENGEM című népszerűsítő szentgyűjteményének egyik darabja (27-31. p.). A mű értelmezésekor eltekintünk a Gellértet is szerepeltető Szent Imre-történettől: Magyar ifjak védőszentje Szent Imre (uo.50-54.p.)

A mű írója pap, ez a tény jelentősen befolyásolja a Szent Gellért-kép alakulását. Elsőként le kell szögezni, hogy a rövid terjedelmű alkotás népszerűsítő céllal íródott, s lényegét tekintve alig tér el a legendától, valamint A SZENTEK ÉLETE (szerk.: dr. Diós István, itt: dr. Vida Tivadar: *Szent Gellért* 814-816. p.) című gyűjteményben közölt életrajztól.

Az ifjúságra, közelebről az általános iskolás korúakra tekintő alkotás sajátos tagolódású: a bevezető bekezdésben a „népszerűsítés” segítségével megszemélyesíti a Gellért-hegyet (E/3-mal indul). Ezután a hegy E/1-ben szólal meg, s emlékezik arra: mi történt 1046-ban. Majd E/3-as váltás következik: a pogány lázadó magyarok párbeszédéből megismerkedünk a készülő végkifejlet előtörténetével, illetve a fontosabb szereplőkkel. A váltás ismét a hegy monológja (E/1). A következő egységnek az újabb megjelenítést tekintem: a kocsit kísérő Szolnok ispán arra kéri Gellértet, hogy forduljon vissza. Újra az E/1-es emlékezés következik: a hegy emlékezik a véres eseményekre: részletezve mondja fel a legenda szavait. Ezután következik a történet magyarázata, az oktató értelmezés immár „szerzői” E/1-ben. Maga a tagolás nagyobb terjedelmű művet sejtet, pedig az egész összesen 3 nyomtatott oldal, mert a terjedelemből egy oldal az illusztráció, egy pedig üres.

Árpás Károly: *SZENT GELLÉRT-SZILÁNKOK*

Szentmihályi Szabó Péter regényéhez hasonló elrendezést követ Árpás Károly miniregénye. Az eredetileg az Agapé Kiadó Példaképed védőszentek sorozatába készült mű végső megfogalmazása a Szeged folyóirat 1996/9. számában jelent meg. (Első változata SZENT

GELLÉRT címmel folytatásokban a Felső-Bácska 1995.10.25.; 11.08.; 11.22.; 12.06.; 12.20.; 1996.01.03-i számaiban.)

A szerkezeti tagolás könnyen áttekinthető. Egyrészt választott dátumokhoz kötődik: 985 - 990 - 1015 - 1024 - 1046 - 1046 és utána. Mindegyik egy élet-döntés bemutatása, s ezeket az egységeket a fejezetcímek is értelmezik: Giorgio - Gerardo - Gerardus - Pásztor és atya - Gellért. Elgondolkodtató, hogy a döntések többsége passzivitásra, elfogadásra készíti Gellértet. Vajon a bencés rend szabályaihoz is kapcsolódna ezzel?

A műben jóval nagyobb szerepet tulajdoníthatunk a beszédmódoknak, illetve azok változásának. A fejezetek ugyanis minden esetben két kisebb, nem arányos részből állnak, amelyekben az elbeszélők megoszlása a következő: E/3 - E/3; E/3 - E/3; E/3 - E/1 (Walter megjelenése); E/1 (Gellért megjelenése) - E/1 (ez is Walter); E/3 - E/3; E/3 - E/1 (ismét Walter szó). Amint láttuk, a történetben meghatározóvá vált az elbeszélő szerepe, viszont a hagyományos lineáris időkezeléstől Árpás sem tudott elszakadni. A mindenttudó elbeszélő szerepeltetésének egyik feltételezett oka a sorozatterv lehetséges olvasóira való odafigyelés lehetett, a másik pedig a terjedelmi korlátokkal magyarázható: a legendákban és a Karácsonyi-biográfiában rögzített gazdag életet másként nem is lehetne érzékeltetni.

Árpás elbeszélésében a legenda Gellértje némiképpen halványabb, inkább történeti jellegű, s mint ilyen közelébb állhat az olvasóhoz. Az időmetszetek okolása is elfogadható, ám a mű értékelésénél nem tekinthetünk el a szerző másik művétől – s ennek ismeretében a tárgyalt mű elhalványul.

Árpás Károly: *A KERESZT JELÉVEL Regény Szent Gellért haláláról*

Az Agapé Kiadó a 950. évforduló ünnepére időzítette a mű megjelenését (Szeged, 1996.); a dolgozat további részében az Árpás-regény kompozíciójával fogok részletesebben foglalkozni.

Az első rendeződés itt is a beszédmódhoz kapcsolódik: az E/1-ben szóló püspök szövegét nyomdai módon is megkülönböztették az öt éjszaka történéseitől.

„Az öt éjszaka ... azokat a személyeket jeleníti meg, akiknek valamilyen közük van vagy lesz a szörnyű és fölemelő véghez.” (Fülszöveg) Az öt egymás utáni éjszaka közül csak egynek személye nincs megnevezve, a II. rész **Szembe a sötétséggel** címet viselő szöveg szereplője. Az újság-, folyóirat- és kötetközlésekből azonban kiderül: itt a szerző az a személy, akinek a halálhoz köze van

és lesz. A többi részben a történelem és a legendák szereplőivel találkozunk: Péter királlyal (I.), Henrik császárral (III.), Vataival (IV.) és a két herceggel, Leventével és Andrással (V.).

Árpás bonyolítja az egyébként lineáris rendeződésű elbeszélés betéteket azzal is, hogy dőlt betűs szedéssel kívánja rávezetni az olvasót: ezzel az eszközzel érzékelteti a sztori-főszereplő gondolatait is (ezzel már a HAJTÓVADÁSZAT című regényében is próbálkozott): az elsőben Péterével, a negyedikben Vataival. A harmadikból és az ötödikből viszont ez a megoldás hiányzik.

A regény többi részében Gellért szólal meg, E/1-ben. A 115 római számmal jelölt egység valójában csak nyolcvan egységet takar; a mű a marosvári-csanádi püspök utolsó nyolcvan órájába enged betekintést. A későbbi mártír szövege részben kitalált részletekből, részben az eredeti Gellért szövegek kontaminációjából, részben pedig az Esterházy Péter „Bevezetése” óta elfogadott applikációval jött létre – meglehetősen kiküszöbölve a hézagokat és az eltéréseket.

A főszöveg elrendezésének első szempontja a linearitás lehetett: az idő halad, 1046 augusztus 25-e estéjétől 1046. augusztus 29-e délután három óráig. Viszont ugyanakkor az utazó püspök emlékezik is, mérlegel vagy a jövőre gondol – máskor pedig pillanatnyi benyomásait osztja meg velünk: ezekkel az elemekkel jócskán eltávolodik a legenda által megrajzolt képtől.

A rendeződés második rétege a bencés REGULÁhoz kapcsolódik. Olyannyira, hogy a napokra rendelt olvasmányrészek szerepelnek a szövegben, sőt a könyv részeinek alcímeit is az olvasmányokból kiemelt latin idézetek adják! A Regula olvasója ezen kívül is fölfedezhet idézeteket, igaz ezek többségét a szerző is jelzi. A Regula beépítése a szerzetesi-középkori időszemlélet imitációját is segíti, ezzel is tágítva a többletjelentés határait.

Ide rendelődnek az előbb már említett csökkenő, római számokkal jelölt órák is. Mert nem csupán arról van szó, hogy a szerző figyelembe veszi a szerzetesrendi időbeosztást, hanem segít is ezzel a történést elhelyezni egy másik időben. Ezt a „másik” időt a kronológiai datálás is érzékelteti: a tartalomjegyzékben, a részek első lapján és az előfejlben egyaránt. Mintha az lenne a valóságos idő, s nem az írás vagy az olvasás ideje!

Újabb, immár másféle rendet mutat a visszatérő motívumok rendszere. A fölismerést megkönnyíti, ha a római számokat „átnevezzük”: 115=1, 114=2,...2=79, 1=80. *Hatször* tér vissza a *Mária-téma*, hol mint vízió, látomás, hol mint emlék (1., 6., 17., 30., 38., 49.). *Ötször* jelentkezik hangsúlyosan *az isteni igazság keresésének vágya* (7., 31., 40., 50., 59.). *Háromszor* tér vissza a *hatalmaskodó megrovása* - bár alanya változik: hol Péterről, hol Abáról van szó (3., 51., 75.). Kétszer, még fölismerhetően térnek vissza a következő motívumok: az utazás kocsival – karaván

(8/62.), a könyvírás (9/61.), a tanulás (18/60.), a segítségnyújtás (32/63.), a tanítás (33/64.), az alázat (36/70.), a magány (39/65.), a részvét (41/72.), a szeretet (42/73.), az egyházférfiúi felelősség (45/76.), az államférfiúi felelősség (46/77.), a vértanúság víziója (47/78.) és a kocsi feldőlése (48/80.). Az ismétlődésnek ez a rendszerszerűsége az időképzet manipulálását célozza; föl tudja-e kelteni az olvasóban a véletlenség és a szükségszerűség illúzióját?

A fenti rendet egészítik ki a Fibonacci-számsor szerint szerveződő emlékképek: negyven óraegység kapcsolódik a szorosán vett úthoz, ezek között hozhatnak létre kapcsolatot a nevezetes számok. Lássuk ezeket: 1=(2.) a névcsere; 2=(4.) a Rasina-dialógus; 3=(5.) Imre tanítása; 5=(11.) István halála; 8=(14.) Péter első uralkodása soráni kritika – a pogánylázadás megjósolása; 13=(21.) a csanádi hívek történetei; 21=(29.) a Vazul fiak behívása és 34=(66.) a gyermekkori felajánlásra való emlékezés. Kérdés: ez a sokféle föltételezett és létező szövegsvöves fölkelte-e az olvasókban az igazi idő képzetét? Vagy az olvashatóság rovására megy?

3. Összegzés gyanánt

A kompozicionális vizsgálat semleges értékelést biztosít. Kitekintésként jelezzük a történelem és legendakép közötti viszony problematikáját. A tárgyalt művekben a szerkezet és a szerkesztés tulajdonképpen „mankónak”, „támasznak” tekinthető. Véleményem szerint a kompozíció szándéka és jelentősége az alábbi kérdésekhez kapcsolható.

A **hitelesség** elsősorban a hívő olvasók szempontjából követelmény. A szerzőkre vonatkozó információk (az Új Magyar Irodalmi Lexikon vonatkozó szócikkei Juhász és Szentmihályi esetében szolgáltatnak adatot) az elvárás kereteit vázolhatják csak. (Ennél többet a Kiadók sem jelenthetnek.)

Mindegyik szerző a legendára támaszkodott elsősorban – s a szakirodalomban is Karácsonyi János értelmezése dominál. Ám az időben későbbi munkák már jobban kapcsolódnak a legfrissebb történelmi kutatásokhoz, sőt szövegközlésekhez. Ebből következően plasztikusabb, életközelibb képet festenek Szent Gellértről. A nagy problémát itt a feltárt források, az új feldolgozások és a teológia, dogmatika, egyháztörténet szemléletének egyeztetése okozza. Bár nem vagyunk e tekintetben szakértők, úgy véljük, a szerzők megoldották ezt a feladatot.

A következő probléma a **művészi igényesség**, a művészi megoldás megítélése. Minden későbbi vita elkerülése érdekében leszögezem: a művek „megoldásai” – kapcsolódjanak a szövegten, a stilisztika, a poétika és az esztétika bármelyik területéhez – elsősorban a potenciális olvasót kívánták, akarják szolgálni. Prakticizmusuk kárhóztatható egyedül, de a gyakorlati

alkalmazás minden esetben megfelel a célnak. Külön fölhívnam itt a figyelmet az időkezelésre és a kompozicionális ötletekre.

A harmadik ütközési pont **Gellért alakja**. Ennek a kérdésnek a taglalását – bármennyire is izgalmas a legendák szentje, a szerzők elképzelése és az alkotók egyénisége közötti kapcsolat – részben az idő rövidsége, részben pedig a rendelkezésre álló ismeretek bizonytalansága miatt nem vállalom. Az elemzés elmaradása ellenére is úgy vélem, hogy az említett alkotások közelünkbe hozzák azt a nagy formátumú személyiséget, aki 950 évvel ezelőtt értünk is vállalta a mártíromságot. S ha dolgozatomat tekintem: ennél többre magam sem vágyom.

(1996)

DIÁKMELLÉKLET A TISZATÁJBAN

Furcsa időket élünk. Miközben a megszülető demokrácia pártjainak és intézményeinek képviselői a „tanszabadságról” és az „alternatív” oktatási programokról nyilatkoznak, addig a valóságban pénzügyi akadályok támadnak – lásd tankönyv- és tanszerárak –, és például a gimnáziumi irodalomoktatásból kiiktatják a „régit” második és a harmadikos tankönyveket. Tessék szabadon választani...

Ám nem ezért ragadtam tollat, a fenti kérdést sem az Élet és Irodalom riportjai, nyilatkozatai, sem a rádió vitaműsora nem tudta megnyugtató módon lezárni 1992 őszén. Nem lamentálni akarok, hanem arra a kezdeményezésre hívni fel a figyelmet, amely mégiscsak a demokrácia sarjadéka. Ha ugyanis valami hivatalosan nem megy, sőt közvetetten akadályozzák is, az még egyéni, vállalkozói kezdeményezésre megvalósulhat! Ilyen kísérlet a Tiszatájé.

Hosszú és talán kicsit unalmas történet lenne elbeszélni, hogyan és honnan támadt az ötlet, miként körvonalazódott a szerkesztőségben, hol találtak rá pénzt, míg végül a nyomdászágú példányok lapjai közé beillesztették a **Tiszatáj diákmellékletét**. Egyszer majd vissza kellene tekinteni, hogy jelentett-e növekedést a vásárlói, előfizetői létszámban ennek az ingyenes mellékletnek a megszületése. Azonban ez csak kiadói kuriózum; a siker záloga a melléklet tartalma lehet.

Aki járja a könyvesboltokat, meg-megáll a pultok mellett, az tapasztalhatja: mennyire megugrott azon kiadványoknak a száma, amelyek az elmúlt rendszer oktatáspolitikájának és

pedagógiájának hiányosságaira épülve-hivatkozva sokszor profetikus módon saját megoldásaikat nevezik ki egyetlennek.

Mennyivel szerényebb ez a diákmelléklet! Nem kíván mást, csak a magyar irodalom középiskolai törzsanyagához kapcsolódni, föltételezve azt, hogy a tankönyv jó, közérthető – de éppen mert tankönyv: az átlagnak íródott. S ez az „átlag” egyáltalán nem lebecsülő minősítés. Nekünk, magyartanároknak szembe kell néznünk azzal, hogy diákjaink többsége az érettségi után nem fog olyan alaposan elmélyedni az értelmezésben, mint annak előtte. A szerkesztőség éppen ezért olyan tanulmányokkal állt elő, amelyek nem elsősorban a szakirányba tovább tanulni akarókat segítik, hanem azokat, akiket irodalomkedvelőként (és leendő -pártolóként) érdekel egy-egy kérdés. Nem egy diák akadt, aki a szeptemberi előzetes ígélet után izgalommal várta az újabb számot, sőt, tudjuk, hogy egyre többen lettek – annak ellenére, hogy közben a kiadó áremelésre is kényszerült.

A legjobb ötlet is visszajára fordulhat megvalósításakor. A szerkesztőség érdeme, hogy színvonalas írásokat garantáló szerzőket tudott megnyerni. *Levendel Júlia* József Attila-tanulmánya nyitotta meg a sort. A „Szeresetek szilajon!” címmel írt esszéje a szó legjobb értelmében pedagógiai hitvallás is egyben, „a költészet ... szeretni tanít” tézisére épül. A szeretet-hiány és a szeretet-igény nemcsak a kamaszkor problémája, hanem hovatovább az életünké. Ehhez találta meg főleg a kései versekből példáit, amelyeket a *Kiáltozás* című József Attila-vershez kapcsolt. Levendel úgy tudott a költő anyaképeről és a nőkhöz fűződő érzésekről írni, hogy az még az óra utáni beszélgetések témájává is vált gondolata.

A következő melléklet egy szobrot próbált megeleveníteni: *Imre László* tanulmánya, Az ismeretlen Arany, miközben megosztotta velünk a szerző következtetéseit (Gondolatok Zách Klára ürügyén volt az alcím), beavatott minket a műhelytitkokba is. Szemünk előtt világosodott meg, hogy még a „nemzeti klasszikus” életműve sem holt ismeretanyag! A mű bennünk születik újjá, s értelmezésekor a művész szívéig érhetünk. Csalóka volt az alcím, mert nemcsak a *Toldi szerelme* betéballadájával ismerkedtünk meg, hanem az Arany-ballada jellegzetességei mellett az 1850-1860-as években divatos allegória jelentésével, háttérével is. Megszívlelendő búcsútanácsa: „Az utókornak csak fél kell lapoznia az Arany-életmű hol ilyen, hol olyan fejezeteit, s szomorú, de időtálló igazságokhoz juthat önmaga megerősítéséhez.”

Mintha kollektív esszé születne az emberről, úgy illeszkedik az eddigiekhez a harmadik dolgozat, *Tüskés Tibor* Költészet és metafizika Pilinszky Jánosról című munkája! A rejtett életrajzot tartalmazó esszé Tüskés önvallomása is. Az az ember szólal meg, aki bevallotta is a költő hódolója

– ám tud elfogultság nélkül érvelni igaza mellett. A legérdekesebb az, hogy képes az egyébként is vékony kötetű életműből olyan „ismeretlen” verseket hozni példaként, amelyek – értelmezve – mindenki Pilinszky-képét árnyalni tudják! Emberközbe hozza az egyén misztikumát is megszólaltató művészt, így válhat mindenki költőjévé Pilinszky akkor is, amikor nem kell memoriterekkel tanulni tőle.

Horgas Béla januári tanulmánya volt a negyedik: Tűnő istenkedés címmel Radnóti Miklósról szólt. Miközben a bori versek költőjének személyiségét igyekezett megvilágítani, nem feledkezett meg a jelen eseményeiről, a „balkanizálódás” aktualitásáról sem. Egyszerre gondolkodik a diákokkal, akik

könnyen találnak párhuzamot, s próbál nekik feloldó értékelést adni. Igen érdekes az a része dolgozatának, amelyben a zsidó származástudat, a humanista értékvilág és a katolikus kereszténység összeilleszthetőségét taglalja. Itt éreztem úgy, hogy bár a „szabadság-fokozatokkal” közérthetővé teszi értelmezését, ám mégsem számol az átlagműveltségű diák ismereteinek hiányosságával.

Az író születésének 168. évfordulóján, februárban jelent meg *Árpás Károly* írása. Jókai szerelmi háromszögeinek értelmezését ígérte a cím, s a dolgozat kétharmada erről is szól – hét regény példáin mutatja be polgári színjáték e közismert kellékét a szerző. Meghökkenítő a pszichológiai jellemközelítés, hiszen közhely: Jókainak nincsenek jellemei. Árpás éppen az ellenkezőjét kívánja bizonyítani, sajátos érveléssel. Ez a megközelítés talán csak *Az arany ember* kapcsán emelkedik a többi fölé. A melléklet utolsó harmadában viszont a romantikus regényről és jellemábrázolásról találhatunk továbbgondolásra érdemes állításokat.

Fábri Anna Jókai-Magyarország című monográfiája megpróbálta bemutatni, hogy milyen is volt a köztudatban a múlt század második felének haza-képe. *Görömbei András*, a márciusi szám főlkért szerzője, az ebből a Magyarországból kiutat kereső alkotóról írt: „Mégis győztes, mégis új és magyar” Vázlat Ady Endre költészetéről. A szerzőt az átértékelés szándéka vezeti. Utal, jelzésszerűen, egy nem kellő súllyal tárgyalt kérdésre – ez a motívumrendszer problémája –, majd a szecesszió, az impresszionizmus és szimbolizmus metszéspontjában vázolja Ady magyarságképének, magyarság-tudatának lehetséges értelmezési pontjait. Nagy ívű dolgozata nemcsak tankönyvkritika (igaz, hallgatólagosan), hanem megismertet bennünket a különálló vélemény tudatosításának módjával is.

Cserjés Katalin írása a tankönyvek leegyszerűsítő állításaival vitázik. Az Üstökös-ember, Mont Blanc-ember című munkája már nyitásban is figyelmet kelt: a tantervi Vajda-kép „hamis és

alapjában szürke.” Ő inkább azt a „kérdő” költőt állítja előtérbe, akinek volt mersze a közösségből kiszakadva a közhelynek minősített, ám lényegében filozófiai háttérből jövő alapkérdéseket fölteni. A *Nyári éjjel* és a *Végtelenség* című versek köré csoportosítja mondandóját. Megállapításai találóak és – éppen a szokványostól eltérő valóság tartalmuk miatt Vajda újraolvasására készítetnek bennünket. A tanárképzés tapasztalatai is megnyilvánulnak a befejező sorokban: „A tanítással töltött évek engem másról győztek meg; igazi nagy művészet legtöbbször szenvedésből születik, és az igazi nagy művészet épít, nem rombol. Önmagammal való szembesülésre kényszerít.”

Az első Tiszatáj-tanév befejező hónapjának melléklete *Sándor Iván* könyvhétre megjelenő *Vég semmiség* című könyvének öt pontba foglalt összegzését adja. Ennek ellenére nem reklámkiadvány, „A százhetven éve fel nem fedezett Bánk bán”, hanem egyszerre irányítja a figyelmet egy problémás kötelező olvasmányra és az azzal foglalkozó elemzésre. Itt Szegeden annál nagyobb figyelmet kelthet ez az értelmezés, hiszen a kettős megjelenéssel párhuzamosan az Ifjúsági házban a Suliszínház mutatja be a dráma keresztmetszetét, Galkó Bence vágásában, rendezésében és magyarázatával. Emellett szembesíthető a tanulmány Árpás Károly gondolataival is (megjelent a Tiszatáj 1991/11-es számában). Sándor Iván ismeri azt a fogást, hogy egyszerre adjon a felvételre is hasznos ismeretet, de ugyanakkor érzékeltesse, hogy van még a tarsolyában más is. Felhívnam a figyelmet az V. felvonás értelmezésére!

A figyelmes, avatott olvasó tudja, hogy a nyolcból hét szerző már megjelent könyv vagy könyvek anyagából emelte ki, választotta a szívének legkedvesebb témát, s ezért amit Sándorra mondtam, az így vagy úgy a többi hat irodalmárra is igaz. A megcsillantott részletek újabb olvasásra készítetik a lenyűgözött, meggyőzött, érdeklődő olvasót – a Tiszatáj nyolc melléklete nemcsak kulcsot ad, hanem megismerésre váró életművekre is figyelmeztet. Ám akinek nincs érkezése a könyvesboltok vagy a Somogyi Könyvtár polcain keresgélni, annak is lesz lehetősége kiegészíteni a tankönyvi ismereteit: szeptembertől indul a **Tiszatáj diákmelléklete** második évfolyama, amely nemcsak középiskolás olvasókra vár!

(1993)

A KÖR PEREMÉN (A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETÉRŐL)

A számvetésnek ideje van. Van, amikor az év végén szükséges, van, amikor az életút fontosabb állomásán; s ideje van a számvetésnek a tanév végén is. Akkor is, ha a „Tiszatáj-tanév” végén vagyunk. Ismét eltelt kilenc hónap: szeptembertől májusig – érdemes megvizsgálni, hogy mire jutott a Tiszatáj kezdeményezése, a „diákmelléklet”. Jól emlékszünk még az indulásra, akkor tankönyv-kiegészítő, ismeretterjesztő szerepet szántak neki szárnyra bocsátói.

Szeptemberben *Görömbei András* tanulmánya nyitotta meg a sort: „... de a vers Pelikán” Vázlat Nagy László költészetéről (1993/9. 18 p.). Már kezdő megállapítása „beállítja a képet”: „Nagy László már életében megtestesítette az olvasóközönség számára az eszményi magyar költőt: művészetében erkölcs és esztétikum, személyes élmény és egyetemes távlat, emberi hitelesség és szigorú korítélet példaszerű egységét tudta megteremteni. Magasrendű művészi élményt és etikus magatartást segítő és követelő erkölcsi erőt egyszerre adott.” (3 p.) Rövid irodalomtörténeti áttekintésében *Görömbei* a költő életművét a látomásos-metaforikus irányzathoz sorolja. Munkája az életmű időrendi bemutatására épül, az 1957-es gyűjteményes kötetre alapozva. Hosszabban szól a *Kiscsikó-sírató* című alkotásról (5-6 p.), a HIMNUSZ MINDEN IDŐBEN (1965) című kötet kapcsán a *Ki viszi át a Szerelmet* című versről (10-11 p.). Külön tárgyalja a hosszú-verseket – *Búcsúzik a lovacska*, *Menyegző*, *A Zöld Angyal*; ezeknek műfajértelmezését is adja. Röviden elemzi a VERSBEN BÚJDOSÓ kötet portréverseit (pl.: *József Attila!*), majd az utolsó évek termését vizsgálja. Úgy véli, hogy e korszak fő témája a költészet társadalmi küldetésének kétségbe vonása – ezt a válságérzetet fogalmazza meg a *Vértanú arabs kanca* (15 p.), majd az utolsó kötetben (JÖNNEK A HARANGOK ÉRTEM) e kétely személyi föloldása következik.

Görömbei objektív szemléletével felel *Péter László* Juhász Gyula hálójából Versmagyarázatok című esszéje (1993/10., 23 p.). Példázatos bevezetése iránymutató is egyben kritikai-esztétikai elveihez „az életmű háló: bármely csomójánál ragadjuk meg, az egész birtokunkba vehetjük.” Véleményét röviden így összegezhetjük: a *Glória*, 1913 az Anna-versek esszenciáját adja (4-6. p.), a *Véres ősz*, 1914 – „az ubi sunt, a hol vannak” – versek példája, némi impresszionista dekadenciát érzékeltetve. (Itt jegyezném meg, hogy az előbbi versnél szól a Lukácsy Sándor-strófaelnevezésről: „Juhász-strófa” – s kimutatja ennek alkalmatlanságát. Az ubi sunt-nál viszont hallgat szintén Lukácsy Sándor 1990-es Kölcsey-elemzéséről (Kölcsey: Vanitatum vanitas in Remény és emlékezet Tanulmányok Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulójára szerk.:

Taxner-Tóth Ernő és G. Merva Mária, Budapest-Fehérgyarmat 1990. 18-51.p.), amely erre épül.) A Juhász Gyula-vers egyébként elég gyenge, s a háborúellenessége is eléggé erőszakolt/ (6-7. p.). A következő tárgyalt alkotás a *Terzinák Móra Ferencnek*, 1919. május 11. a forradalmi macskajaj verse – még a befogadói-életrajzi adalékokkal is a költő gyengeségét mutatja; legfeljebb lokálpatriótáknak fogadható el (7-10.p.). Főleg a fakultációra járó diákoknak jó példa *A vén cigánynak...*, 1919. augusztus 13. – a közismert Vörösmarty-evokációt (és Ady is jelen van!) még a „kétségbeesés reménytelensége” sem tudja föltupírozni, viszont alkalom nyílik Juhász „mosdatására”: nem is olyan „vörös” (10-12. p.). Hasonló a helyzet a *Magyar...*, 1921, illetve az *Emlékek útján*, 1919. vers közlésénél és elemzésénél. A Juhász Gyula-i irredentizmus világa olyan disztichonban szólal meg, amelyről még a szerző is így nyilatkozik: „A rövid i, u, ü, Juhász gyakorlatának is megfelelt; a rövid magánhangzók hosszabbítása (meztelenül) kevésbé.” S ezt is az ubi sunt-ra! (12-17. p.) Helyes az *Emberi hitvallás*, 1925 meghatározása – keresztényszocialista munkásvers –, és hogy ezt Juhász hite (meg a szerző antikapitalizmusa) felől közelítjük (17-19. p.), de kevés az átütő meggyőzéshez. A *Váci szeptember 1899*, 1934. szeptember alkalmas arra, hogy a szonett verstani ismereteinek példatára legyen – csakhogy a vers gyenge/ (19-21.p.) A befejező két verssel – *Venit summa dies...*, 1934.október 4. és *Remeteség*, 1934.október 13. – az impresszionista élettélmény fogalmazódik meg; kétségtelenül kapcsolódva az életrajzhoz, de 1934-ben már ez kevés. A szerző elfogultságát menti, hogy vállalt hősének rajta kívül alig akad kutatója; s így megérthető a záró mondat pátosza: „Kiterjeszthetjük egész életére: magányos volt, remeteként, szülővárosában is száműzöttként élt, s mégis, ebből a fájdalmas életből csordult dallammá gazdag költészete.”

Ha az előző esszé a fakultációs órák kincsesbányája volt, *Erdődy Edit* írását minden olyan osztályban meg kell beszélni, ahol a diákok kézbe vennék, vehetnék. Az Örkény István két drámája *Tóték*, *Macskajáték* (1993/11., 11 p.) ugyanis a félreértések melegágya lehet. Csak néhány kritikai megjegyzés következik. Már a nyitó mondatából is hiányzik az alany (a címre ugyanis nem utalhat!). A 3. oldal bevezetésében a „kelet-európai abszurd” (a szocializmusba vetett individuum) és a „keleti abszurd” (melynek színpadán kiismerhetetlen, labirintusszerű és irracionális világ jelenik meg – ez az irracionalitás avagy abszurditás azonban nem a létből, hanem a társadalom jellegéből, szerkezetéből fakad) fogalmi tisztázatlanságra épül, ráadásul elemzett példái sem támasztják ezt kellően és egyértelműen alá. A *Tóték* elemzése során többször is előfordul a dráma, a film és a regény keverése („A falu népe engedelmesen ugrálja át nap mint nap az őrnagy által tévesen ároknak vélt árnyékot – tévedését senki sem meri leleplezni.” 5.p. <ez csak a regényben szerepel>, „Az egyre

magasodó, mindent elborító dobozhalmok” u.o. <ez meg a filmben csak>). Diákos lazasággal, jellegzetes pontatlansággal fogalmaz: „...az őrnagy, aki remekül érezte magát Tótéknál, hamarosan visszaérkezik, hogy újabb három napot töltsön náluk.” (6.p.) Aztán – kitekintésként – kb. egy oldalban elintézi a *Pisti a vérzivatarban*, a *Forgatókönyv*, a *Vérrokonok*, a *Kulcskeresők* című drámákat; eléggé kapkodva és leegyszerűsítve azok problematikáját. A *Macskajáték* elemzését részint szerzői citátumokkal – a „nemzeti önismeret” drámája (Ö.I.) –, részint tekintélyelvű kijelentésekkel intézi el („lélektani dráma - s e nemben egyedülálló az Örkény-színművek sorában.” 7.p.), mert ami utána következik a továbbiakban a középiskolai átlagdiák-szintű interpretáció. A munkából még az sem derül ki, hogy azért az érdeklődő érdemi elemzéseket is olvashat – kiegészítésre ha vágyik – Mész Lászlóné, Földes Anna és Bécsy Tamás tollából.

Színvonalváltás *Levendel Judit* kísérlete: Az ember közben villanyszerelő. Karinthy Frigyesről (1993/12., 12 p.). A „kívülről” néző alkotó szerepkörével indít – ehhez példa az *Utazás a koponyám körül*, majd a költő „örök ellenzékiesség” álláspontját tárgyalja a *Számadás a talentumról* kapcsán. Levendel kiemeli Karinthy korszerűségét, a különböző problémák izgalmas jelentkezése műveiben (*Utazás Faramidóba* mint példa), majd méltatja bátorságát és humorát. A felvilágosodás szellemét idézi Karinthy hazugságellenessége - a példa viszont (*Mennyei riport*: Vergiliusa Diderot) Karinthy felvilágosodás-elfogultságára is jó. Jogos a minősítés: értő és bensőséges irodalomtörténet az *Így írtok ti* - de azzal, hogy a célba vett személyt és életművet is kell ismerni (ezért jó a Matúra-sorozat Karinthy kiadása). Amit viszont fontos jellemzőnek tart, ti. Karinthy felhívja a figyelmet a fasizálódás veszélyeire, nem tartom megkülönböztető jegynek. Levendel Júlia esszéjében sziporkázik, talán kevesebben éreztették nála jobban személyes viszonyukat a költő-íróhoz, ám záró állítása – „...a legpontosabb megfogalmazása a csalódásnak: a legtöbb vágya nem cserélhet_ fel a legkevesebb beérésével” (12.p.) – rá is érvényes, mert munkájából (talán mert Karinthyból is) hiányzik az összhang.

Széles Klára kétrészes dolgozata nem kapott akkora figyelmet, mint amelyet érdemelt – ha egyszer lesz utánnomása a mellékleteknek, akkor ennek ott kell lennie az újraközlendők között (Kortárs magyar irodalom I. Líra 1994/1., 24 p.; Kortárs magyar irodalom II. Próza és dráma 1994/2., 18 p.). Sorolhatnánk irodalomtörténészeink neveit, akik megkísérelték összefoglalni az újabb magyar irodalom történetét – és adósak maradtak vele. (Nem szabad elfelejtkezni arról, hogy középiskolai tanítás során az utolsó már 50 év magyar és világirodalmának tárgyalására nincs több idő egy negyed-tanévnél!) Érdemben megítélni nem vagyok hívatott, ám néhány kérdésem volna.

Vajon végig vállalja ízlésszupremáciáját? Mitől kortárs a kortárs (mert helyette csak egy listát kapunk a közlés és az elismertség fokáról – ez csak jelzés!)? Miért történeti-politikai dátumok az első kötetek behatárolói? Az elfelejtett életművek csak irodalom/pártpolitikai okokból azok? Egyéni ízlésvilága többre alapul-e, mint személyes élet- és olvasmányélmény? Sajnos, a dolgozat végére a bürokratizáltság is ráveti munkájára az árnyát: nemcsak kétséges az áttekinthetőség, hanem a második részben már az összegző kép is hiányzik az egyes csoportokról. Jó lenne figyelni a nyelvhelyességre is, például I/8. oldalon olvasható „múfordítottak” középiskolában is durva nyelvhelyességi hiba. A kísérlet nagyszabású, valóban a műhelybe engedett betekintést – a szerzőnek kívánjuk, hogy valósítsa is meg felvázolt terveit.

Lehet-e Istenről írni – alig hiszem, hogy ilyen indítással bárkinek mersze lenne is. Kell-e istenről írni – evidencia a parancs: hát persze! *Alföldy Jenő* bátorságát a márciusi szám esszéje jelzi: Doktor Senky, a világtéremtő Weöres Sándorról (1994/3., 14 p.). De bátorság-e a vakmerőség? Szükséges erkölcsi fogalmakban is gondolkodni, mert olyan hibákkal találkoztam, amelyek jelzése, értelmezése több esztétikánál és kritikánál. A szerző közismert Fogalomtárához hasonlóan gyakran fogalmaz pongyolán – például „rangfösztya” (3.p.) –, újsággént állít be irodalmi evidenciákat – az érzéki <-> fogalmi költészet (*Psyche* és Ungvárnémeti Tóth László) párosítása, majd az esetleges kételkedőt övön aluli ütéssel küldi padlóra: „Az értelmet megtartja híres Dzsájavéda-fordításában, a *Gíta Govindában*”, melyet minden jobb érzésű magyar gimnazista (! - V.M.) betéve fűj, ahogy az óvodisták és kisiskolások Weöres gyermekverseit” (9.p.) No comment! A dolgozat tulajdonképpen közhelyek halmaza, azok Weöres-címekhez kötése, középiskolában sem megengedhető felületességgel – csak egy példa: „van egy verstípusa...” (11.p.), aztán adós marad a verstípussal is, az elemzéssel is. Fogalmi definícióihoz hasonlóan sok a reflektálás – ám az öt olvasó diákok még nem „bennfentesek”, s így sem utalásait nem érthetik, sem a humorát. A költő drámáiról az anti-, anarisztoteliánus elvekre hivatkozva beszél, bizonyítás nélkül, s mikor már nagyon kellene valamilyen magyarázat, akkor W.S. mögé bújik. Ennek ellenére *A vers születése* című dolgozatot is csak apropos-ból említi, pedig még ebben is talált volna elég érvet arra a szerep-lírára, amelynek értelmezése és bemutatása lenne tulajdonképpeni tárgya – legalábbis ez sejthető az írás *Psyche*-centrikusságából. Jó lenne, ha Alföldy nemcsak a *Gíta Govindát* betéve fűjő gimnazistákkal találkozgatna, vagy olyan tanárokkal is tartana kapcsolatot, aki ilyen művelt, jobb érzésű gimnazistákat nem tanítanak!

Alföldy Senkyje után megbízható ismeretanyagot közvetített *N. Horváth Béla* tanulmánya: *A lírikus Babits* (1994/4., 12 p.). A nyitó mondat értelmezését inkább nyelvészekre bízom, magam csak azt a kérdést teszem fel: valóban ez a kevésbé ismert Babits? A dolgozat írója ugyanis követi az életutat és a köteteket, gyakorlatilag a kötelező és választható versek értelmezésére térve ki. Ez sem lenne különösebben baj – biztos érettségi tétel kerül kidolgozva a maturandusok kezébe –, ám akkor már csak kíváncsiak lennénk, hogy hogyan reagál a tanulmányíró a Babits-filológia eddigi eredményeire. Nem a kritikai kiadás jegyzetapparátusát hiányolom, csak azt a többletet, amely elhíthetné a diákkal, hogy érdemes volt a tankönyv mellett ezt is elolvasni. (Igaz, a recenzens némileg elfogult: ő még mindig a forgalomból kivont, ún. „sok-szerzős” tankönyvből tanítja a fakultációsokat – de ez még hozzáférhető a diákoknak is.) Jó lenne, ha arra is tekintettel lennénk, hogy az „Isméltés a tudás anyja” inkább a „bevésődést”, és nem az ismeretbővítést szolgálja.

A melléklet-sorozat záró darabja – *Szekér Endre: A mai magyar költészet stílusáról* (1994/5., 16 p.) – jó választás volt. Szükséges a stílusról szólni, túl kevés az erre fordított idő! Szekér Endre stilisztikai kutatásainak gyümölcse ez az esszé, s arra is szán teret – gyakorló középiskolai tanárként ismeri a problémát –, hogy jelezze azokat a munkákat, amelyek e kérdéskörrel foglalkoznak. Bevezetésében arra is figyelmeztet, hogy másként használja a nyelvet az alkotó művész és másként a befogadó értelmező. Ezután taglalja a magyar vers jellegzetes stílussajátosságait. Illetlenség lenne a tartalmi összegzést vázlatpontjainak idézésével (12 pont) adni meg – nem felejt ki semmit. Ami talán vita tárgya lehetne, az az egyes pontok önállósága és kifejtettsége. Helyesnek tartom, hogy a mellékletet használó tanár fölhívja a figyelmet Szekér megjelent könyveire és tanulmányaira – ezekben többnyire válaszol is a feltehető kérdésekre. Jó lett volna a neoavantgárdra, a tárgyias költészetre és a posztmodernre több gondot fordítani, de a rendelkezésre álló idő és tér ehhez természetesen kicsiny. Ismét olyan mellékletet kaptunk, amely fontos kiegészítője lehet az iskolában megszerezhető tudásnak!

A kör peremén – a cím az irodalom mellett az értelmezés halmazára is vonatkozik. Nem a művekről és a szerzőkről alkotott véleményekkel kívánok itt vitatkozni – ez a legbelsőbb mag, amely „van” –, hanem az értelmezés szféráiról. Az idei „Tiszatáj-tanév” kilenc munkája olvasásra serkentette a vásárlót, s ezzel el is érte a célját! Csak az az aprócska baj, hogy az olvasásnak most jóval nagyobb része irányult más értelmezések megismerésére, mint tavaly. Sokkal több volt az egyenetlen színvonalú írás, sokszor kellett „ütköztetni” a véleményeket. Ezt így akkor érdemes – lehet, sőt kell – tovább csinálni, ha egy szűkebb, irodalomértőbb közönségnek szánják a diák-

mellékleteket. Ám más a helyzet akkor, ha a nagy átlaggal számolnak: ők ugyanis nem fognak utánajárni az immár tekintélyszintre emelkedő Tiszatáj-esszék állításainak. S akkor éppen ellentétes eredményre jutunk, mint amiért elindították ezt a sorozatot.

Vége egy tanévnek. Mire ezek a sorok napvilágot látnak, már eldőlt, hogy a diákok mit hasznosíthattak a mellékletek ismeretanyagából. Számvetésüket nem ismerhetjük, eredményeiket már nem befolyásolhatjuk. Ám a szerkesztőség munkáját igen! Köszönjük nekik azt, hogy vitalehetőséget teremtenek, hogy pezsgővé teszik a közölt esszékkel a diákéletet, de legalábbis a magyarórák amúgy rövid idejét. Várjuk a következő sorozatot!

(1994)

SZÁMVETÉS ÉS LEJTÁR (A TISZATÁJ DIÁK-MELLÉKLETE 1994 SZEPTEMBERÉTŐL 1996 JANUÁRJÁIG)

Lassan a **Szeged** folyóirat hagyományos rovata lesz, hogy részben az érdeklődők kedvéért, részben pedig egyfajta mérlegként beszámolunk a **Tiszatáj** diákmellékletéről. Egyszerre jelezzük a szerkesztőknek: van igény a diákmellékletre, él a várakozás iránta, van értelme a munkának, és figyelmeztetjük a régió olvasóit: a **Tiszatáj** „piacképes” folyóirat, kínált ismereteit akár „napi szinten” is lehet hasznosítani. (S természetesen azt is bizonyítjuk, hogy a mi **Szegedünk** is figyel a régió kulturális eseményeire.)

Az 1994/95-ös Tiszatáj-tanévet *Szigeti Lajos Sándor* tanulmánya nyitotta meg: Ritmus és létélmény Kosztolányi és Radnóti. A szeptemberi melléklet Radnóti Miklós *December* (a Naptár-ciklusból) és Kosztolányi Dezső *Harsány kiáltások tavaszi reggel* című versére épült. Látszólag nincs kapcsolat a tél és a tavasz topikus élményeit kifejező versek között. Radnóti a tördelt és lazított, rímes (és belső rímes) disztichonokkal, az impresszionisztikus, neoklasszicista alkotás tartalmi kapcsolataival (angyal-halál, világos-sötét, hó-éjszaka...) mondhatni hagyományos halál-verset, már-már klasszikus elégiát írt. Kosztolányi Dezső a megújulás értékvilágába helyezi, azzal ütközteti halálélményét; költeménye így válik halál-verssé. A szófajok aránya mellett (dominánsak a főnévi igenevek) főleg a mikrostruktúrában mutat verse rokonságot a Radnóti-költeménnyel: az **e** és az **a** **á**-k aránya, előfordulása, a tört és a nyújtott hexameterek zenei szerepe. A komplex elemzés nem öncélú. Miközben példaértékű gyakorlatot mutat be a szegedi irodalomtörténész, a

dolgozat fő kérdése az lehet: hogyan közvetítődnek a forma révén (fonetikai, grammatikai, poetikai) a lexémák, a szóalakok többletinformációi.

Csűrös Miklós Harc az ünnepért Kísérlet Szabó Lőrincről című esszéje (1994/10.) a neves irodalomtörténésznek, Kabdebó Lórándnak monográfiájához kapcsolódik. A szerző a költői életútra fűzi föl gondolatait. Kiemelt szerepet tulajdonít – Szabó Lőrinc vallomása nyomán – Babits Mihálynak (*Tücsökzene* 243. *Babits*), az avantgárd visszafogott és összegző hatásának (*Kalibán* - ez kötet címadó vers is). Álláspontja szerint Szabó Lőrinc kételyeit és kiútkeresését tükrözik a *TE MEG A VILÁG* (1932) és a *KÜLÖNBÉKE* (1936) kötetei. *Az Egy álmai* és a *Semmiért Egészen* értelmezésében követi a tananyagot, de főleg az utóbbit a *Szégyen* és a *Pizkosságok* című verssel világítja meg. Felhívja a figyelmet a Lóci-versek intellektuális mélységeire: például *A légy, Egy döglött légyhez*. A reprezentáns életmű-kötetnek a *HARC AZ ÜNNEPÉRT* (1938) címűt tartja, méltatásához a *Rádiózene a szobában* című verset mutatja be. A *TÜCSÖKZENE* című vitatott verses regénynek „naplószerű stilizátlanságát”, „vallomásos érzelmkifejezésének egységét” emeli ki, a *HUSZONHATODIK ÉV* szépségét a *Szárnyra kelt hangszerek* című szonettel érzékelteti. A *VALAMI SZÉP* posztumusz kötetnek újdonságait és jelentőségét a *Sokizületű gyulladás* című alkotással jelzi. Talán elhagyható lett volna a „kortársak portréja”-ként emlegetett 50 soros Illyés Gyula-vers teljes idézése (*Borsos Miklós Sz. L. szobra*).

Kellett a diák-melléletek közé *Tandori Dezső* írása. A sokoldalú költő esszéje egyszerre tananyag és műhely: így dolgozik az „amatőr”. Az elégikus Berzsenyi (?) (1994/11.) azonban nem szemináriumi dolgozat, hanem szakmai szempontból is megalapozott műfajdefiniálási kísérlet: az elégiát az óda és dal oldaláról közelíti meg. A költő-irodalmár elsősorban a tanórán nem vett Berzsenyi-versekre épít – például *Az elválás reménye*, *Fannim emléke*, *Mulandóság* –, az elégikus elemeket vizsgálja a dalban és az ódában. Két nagy példája a *Fohászkodás* és *A Pesti Magyar Társasághoz*, elemzéseiben érvényesíti következtetéseit. Ezután egy jellegzetes Tandori-csavar következik: ironikus önértékelés és versenykihívás – a zárás nyitva hagyja a folytatás lehetőségét.

A decemberi számban *Lukácsy Sándor* tanulmányát olvashattuk: *Petőfi-mozaik*. A közismert, szerzőre oly jellemző találgatós kezdés (*Mint megfogamzott átok*) a Júlia-szerlem titkaiba enged betekintést: hogyan születtek a petőfieskedő Petőfi-dalok, mennyire kapcsolódott költőnk az almanach-manírhoz („barna lányka”-motívum). Részletező elemzésében az ún. ossziáni kérdés-felelet („a költő kérdést tesz föl, és maga felel rá”) és a ritmikai megoldás köré kerekíti az értelmezést. A *Halhatatlan a lélek* című vers gyökereit kutatva Béranger nyomán Ovidiusig jut el

(kihagyva a kortárs-barát Jókai emlékezését: *Politikai divatok* kritikai kiadás 78-79.o.). Vázolja Petőfi sajátos megoldását erre az erkölcsi kérdésre: a költő Kölcsey cselekvő etikáját. Ezután *Az apostol* eskü-jelenetének összehasonlító irodalomtudományi értelmezését adja.

Figyelemfelkeltő volt a következő számban *Vadai István* „Forr gerjedt elmémre, mint hangyafészekre sok új vers...” Balassi Bálint saját kezű versfüzérére című dolgozata (1995/1.). A szerző a nevezetes kódexkompozíció átértékelésének lehetőségére figyelmeztet. Véleménye szerint Balassi újszerűsége éppen a versgyűjtemény létrehozásában érhető tetten, bár Tinódi 1554-ben már kiadott egy epikus gyűjteményt. Állításait egy (eddig egyetlen) bizonyítottan Balassi-ciklus vizsgálatával támasztja alá: (Saját kezű versfüzér). Itt igazolódik a „hosszú”, eredeti Balassi-strófaforma; találkozunk újabb versekkel, amelyeknél hiányzik a nótajelzés, s három közülük (mert önidézet) a tudatosságot is igazolja. A dolgozatot olvasva rádöbbenhetünk, hogy miért lehet izgalmas és érdekes a régi magyar irodalom kutatása.

Borbély Sándor szinte a lehetetlenre vállalkozik, amikor az életmű újraértékelésének vázlatát kívánja adni. A *Lélektől lélekig* Vázlat Tóth Árpád portréjához (1995/2.) című értekezése az eddigi Tóth Árpád-kép kritikájával indul. A *Meddő órán* (1908) művet tekinti nyitásnak, majd a HAJNALI SZERENÁDot, az 1913-as első kötetet méltatja, a címadó vers és a *Körúti hajnal* elemzésével. Álláspontja szerint a *Stanzák egy trafikoslányról* és a *Rimes, furcsa játék* 1916-os 13 darabos kisciklusa már egyértelműen mutat a jövőbe. A LOMHA GÁLYÁN 1917-es verseskönyv költeményei közül részletesebben az *Elégia egy rekettyebokorhoz* címűt emeli ki. A dolgozatban *Az új Isten* problémakörét is föl vállalja, értelmezését a párvershez kapcsolja (*Aquincumi korcsmában*). Az újságíróskodás és fordítások robotjából kimagasodó *Esti sugárkoszorú* (bár nem veszi észre az egyértelmű Petőfi-hatást, lásd *Szeptember végén*) és a *Lélektől lélekig* (itt nem figyel föl a Vajda-evokációra, ti. *Az üstökös*) elemzése után a 20-as évek második felében keletkezett betegségversek értelmezésével zárja le a pálya ívét.

A sorozat egyik meghatározó esszéje *Levendel Júliáé*: Tükör által A lírikus Kosztolányi (1995/3.). Kosztolányi életművét a narcisztikus élet- és ezért halálszemlélet szempontjából vizsgálja: „a színe-visszája egyidejűségét érzékelté, írta szinte mindig”. Az életérzés bemutatásához és bizonyításához példászerű ívet vázol: *Boldog, szomorú dal; Most harminckétéves vagyok; Ha negyvenéves...; Esti Kornél éneke* (és mellé a *Halotti beszéd*); *Hajnali részegség* (és hozzá a *Marcus Aurelius*); *Ének a semmiről*. A versértelmezésekből nyilvánvalóvá lesz, hogy a Radákovich Mária-

szerelem a narcisztikus ön- és világértékelés sérülése, ám ez nem látszik a *Szeptemberi áhítatban*. Vajon töretlen életvágynak tekinthető, vagy a halál előli menekülésnek? Töprenghetünk.

Hasonló témával foglalkozik *Vasy Géza* Orpheus és Yorick Kormos István költészetéről című cikkében (1995/4.). Célja a legendáktól megtisztított, ugyanakkor legendákkal övezett pályaképvázlat elkészítése. Kormos kezdő kötetei a tárgyiasság vagy népi szürrealizmus válaszútján állnak, s döntést hosszú hallgatás előzi meg (fordítások, gyerekötetek). Meghatározó jelentőségű a SZEGÉNY YORICK 1971-es, egységes válogatású életműkötete, amelyben a költő esetenként újraírta régebbi verseit, hozzárendelve a kötetkoncepcióhoz és -kompozícióhoz. Az N. N. BOLYONGÁSAI (1975) és a posztumusz KORMOS ISTVÁN VERSEI (1979) szemlélete annyiban módosult, hogy a boldog szerelemhez kapcsolódott. Ezután három vers részletes elemzésével mutatja be a jellegzetes Kormos-létélményt: a *Fehér virágok*, a *Tengermély* és a *Szegény Yorick* címűekkel. A költeményeket a magány és a szeretetlenség érzése fogja egybe.

A regényíró Kosztolányi *Olasz Sándor* tanulmányának a témája (1995/5.). A regénytípológiából kiinduló szerző először az egzisztenciális regény definícióját járja körül: hőseinek megrendült világképe többek között eltorzult lét- és személyiségfelfogásuk következménye is. A nyomasztóan kisszerű, értékhiányos világukat csak akkor lehetne túlélni, ha az esztétizmus lenne, lehetne az egyén önmegvalósításának egyetlen útja. A kosztolányis homo estheticus kierkegaard-i ironikus individuum, hiszen maga is tisztában van azzal, hogy a szó, a nyelv megközelítően sem képes kifejezni a valóságot. A Kosztolányi-művek ezért lesznek alkalmasak a regényelméleti összefoglalásra. *Olasz Sándor* véleménye szerint az író-költő irodalomtörténeti helyét az *Esti Kornél*-ciklus részletes vizsgálatával lehet megállapítani.

A **Szeged** folyóirat története magyarázza, hogy miért kapcsoljuk a fentiekhez az „1995/96-os év első félévét”. Az összegző áttekintés így hosszabbra nyúlik – ám reméljük, hogy a tartalom megengedi ezt a lépést.

Kilenc hónap után ismét *Lukácsy Sándor* kapott lehetőséget a szerkesztőktől: szeptemberben jelent meg A csekei költő Kölcsey Ferenc című írása. Mit lehet ma írni a *Himnusz* költőjéről? *Lukácsy Sándor* megpróbálkozott a lehetetlennel. Azt a Magyarországot mutatja be a mai olvasóknak, amelynek háttéréből előragyogott Kölcsey munkássága. Lehet, hogy a szokatlan, szociológiai és történelmi adatok sokkolhatták a hagyományos magasztalásra számító olvasót, de a közölt ismereteket nemcsak irodalomtörténeti, kortörténeti adalékként kell értékelnünk, hanem egy elmaradt reformkori nagymonográfiának (lásd *Bíró Ferenc* összegzését a felvilágosodásról) az

egészre utaló, s az elmaradást sajnáltató töredékeként. Hiánypótló a kortársak Kölcsey-képének bemutatása.

A mellékletek huszonnyolcadika volt *Tamás Ferenc* dolgozata: Irodalmunk a középkorban (1995/10.). Úgy tűnik: Horváth János és Gerézdi Rabán után az újabb nemzedéknek is van mondanivalója a középkorról. A tanulmány azért is fontos, mert a középiskolai tantervekből (és tankönyvekből) – időhiány és anyagtorlódás miatt – vajmi keveset tudhat a diák múltunknak és irodalmunknak e szakaszáról. Tamás Ferenc korrekt módon, alaposan, áttekinthetően és a diákok számára érthetően mutatja be középkori irodalmunkat; beágyazva azt más művészetiágak alkotásai közé. Egyre világosabb, hogy a diák-melléklet egyes tanulmányai felhasználhatóak – és felhasználandóak a NAT szerint készítendő helyi tantervek készítésekor.

Talán ezért is illeszkedik a sorba *Alföldy Jenő* írása: A létezés ihlete Nemes Nagy Ágnes költészete (1995/11.). Állítása szerint „Nemes Nagy Ágnes költészetének centrumában a lét, a létezés áll. Ez a parttalanul tág fogalom – amellyel a filozófiában külön tudományág, az ontológia foglalkozik –, egy rendkívül szilárd gerendázatú és nagy teherbírású magasépítmény talaja.” Pályavázlata kiegészíti a korábbi Madocsai László, illetve Horgas Béla-Levendel Júlia tankönyveinek ismereteit, de jelezhetne volna az újabb kísérleteket is: Schein Gábor monográfiájára gondolok (Bp., 1995.). Filozófikus megközelítésében sokkal tárgyyszerűbb, sokkal közelebb van olvasóihoz, mint korábbi kísérletében (Weöres Sándorról).

A kétszeresen is debreceni fiatal docens, *Debreczeni Attila* kiemelkedő munkája *A mulandóság „megszelídítése” Csokonai, Háfiz és a sírhalom-motívum - 1995/12.* A kutató egyszerre lép tovább frissen megjelent monográfiájának (Csokonai, az újrakezdések költője Debrecen, 1993.) eredményein, s nyúl vissza annak műhelymunkálataihoz. Miközben a magyar rokokó szellemi forrásvidékét kutatja, imponáló biztonsággal és egyszerűséggel vázolja fel az alkotóművész belső fejlődésének állomásait. A 16 oldalas miniesszébe még *A Háfiz sírhalma* című Csokonai-vers közlése és elemzése is „belefér”!

A hetvenéves *Péter László*t kérte fel a **Tiszatáj** a következő tanulmány megírására. A hetvenéves Péter László feledteti el az olvasókkal korát, s bizonyítja az Ady-aforizma igazát: ifjú szívekben élek. Tömörkény „egypercesei” az 1996/1. melléklet címe – ezt a dolgozatot is felhasználhatjuk a helyi tananyag tervezésekor. Péter László nagy filológusi biztonsággal „hívja elő” a múlt oxidálódott, korrodálódott alkotásaiból a modern rövid-történetet. Tömörkény „egypercesei” nagyjából hasonló világot mutatnak be, mint Örkényei vagy az utána jövő kortársakéi, csak itt a

háborús pokol, az azt megelőző idők társadalmának ábrázolása nem kap sem groteszk, sem ironikus hangütést. Az „egyperces” – Péter László bizonyítékai szerint – mint műfaj a század elején készen áll, „örkényi” legfeljebb a sajátos humoros látásmód lehet. S mindehhez csak hat (!) oldalra van szüksége. Ebbe a rövid, tömör esszébe még Móra Ferenc, Tamási Áron és Tonelli Sándor alkalmi összehasonlítása is beleillik!

A tizennégy füzet nemcsak a szerzőket, hanem a szerkesztőséget is dicséri. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy ennek a szegedi szellemi műhelynek az alkotásait nem lehet figyelmen kívül hagyni. Támogassuk a folyóiratot, legyünk előfizetői, mert a lapnak fennmaradása már nem a lokálpatriotizmus próbaköve, hanem minden, a magyar irodalom iránt érdeklődő olvasó érdeke is!

(1996)

AZ „EGYKÖNYVŰ” SZERZŐ KÖRÜLJÁRÁSA: ISMERKEDÉS MADÁCHCSAL

MADÁCH REMÉNYEI

Középiskolában tanítok - egyik célom, hogy a „műalkotás- és valóság-közelítési” létformát megértessem tanítványaimmal. A kötelező olvasmányok közül a *TRAGÉDIA* tanításakor törekszem arra, hogy a „kötelező” ismeretek megtanítása mellett megpróbálkozzunk a „szövegközeli” feldolgozással.

1. A probléma

A *TRAGÉDIA* „mikrovilágai” között figyelemre méltó a III. szín végének luciferi monológja, pontosabban annak befejező részlete:

*„...De hogyha látjátok, mi dőre a cél,
Mi súlyos a harc, melybe útatok tér;
Hogy csüggedés ne érjen emiatt,
És a csatától meg ne fussatok:
Egére egy kicsiny sugárt adok,
Mely biztatand, hogy csalja tünemény
Egész látás - s e sugár a remény.”*

(AZ EMBER TRAGÉDIÁJA – 549-555.sorok MI-Matúra - kiemelés tőlem V.M.)

A remény szó jelentése ugyan a műben eddig is, a későbbiekben is¹ megegyezik a közismerttel: „**remény**: fn. **1.** Bizalom, hit abban, hogy amit óhajtunk, megvalósul.... Ennek tárgya, tartalma. **2.** Biztató kilátás, lehetőség.... **3.** A jövőbe vetett hit támaszának tekintett személy...” (Magyar értelmező kéziszótár Bp., 1972.), mégis, zavaróan hat, hogy ezt a reményt éppen Lucifer adja.

Hogyan és miért lesz, lehet az embert elveszejteni kívánó bukott angyal eszköze ez a közismerten, a keresztény misztikában és teológiában is pozitív jelentésű fogalom? Van-e példa Madáchnál másutt is erre az értelmezésre? Látszólag jelentéktelen a kérdés. A probléma súlyát az adhatja, hogy az *ÚR* befejező szavai azt sugallják, hogy ugyanerről a reményről van szó, illetve az, hogy hasonló folyamat játszódik le a tudás eredeztetésekor, sőt még a küzdés célként való megfogalmazásakor is!)

2. Kísérletek

(1. „Az eredetből következik...)

Könnyű lenne a válasz: vessük össze a jövőbe való tekintés kívánságát a korábbi kéréssel:

„ÁDÁM: Hagyd megtekintnem hát e működést

.....
LUCIFER:... De nézz körül és láss szellem-szemekkel.”

(AZ EMBER TRAGÉDIÁJA - 410., 416.sorok MI-Matúra)

Figyeljünk, itt is luciferi láttatásról van szó, s Ádám szavai (431-446. sorok) között ismerős kifejezésekkel találkozunk: „Mivé leszesz testem, melyben szilárd / eszköz gyanánt oly dörén megbízám.” De Ádám időben visszakozik („El e látással...”), s Lucifer terve meghiúsul.

Ha kérdéses idézetet elemezzük, akkor kiderül: Lucifer tart attól, hogy az álomszínnek alatt túl hamar visszarettenének a jövő megismerésétől, ezért adja a reménynek azt a nyomatékos tartalmat, hogy „csalfa tünemény / Egész látás”. Ez a „csalfaság” a látás szóhoz való közelsége miatt átterjed a remény konnotatív jelentéstartományába is. Ha innen nézzük, akkor még erőteljesebbé válik a későbbi isteni „fogalomtisztítás”.

(2. Hogyan látják a szakértők...)

A nevesebb kutatók² nem tulajdonítanak jelentőséget annak, hogy a reményt először Lucifer adja. A remény jelentésének bővüléséhez legfeljebb az alkotás végének magyarázatakor térnek vissza. Számukra Lucifer ajándéka a mű kompozicionális velejárója.

(3. Hogy segít Madách...)

Kis hiányossággal³ áttekinttem a hozzáférhető Madách-életmű teljes anyagát. Csak a **remény** szót és alakjait próbáltam keresni, az igei, az igenévi formáját, illetve különféle összetételes alakjait nem vizsgáltam. 113 olyan szóalakot találtam⁴, amelyek mindegyike a hagyományos jelentéshez kapcsolódott. De akadt egy kivétel, a *PEREAT* című versében:

„Rég kábit a remény csilláma,
Míg szívünk vére folydogál,
Kétségbesetten jól tudom, hogy
Régen kiszenvedt volna már.
.....

El hát, el a reménnyel végre!

(*PEREAT* - MIÓM II.293.o.; kiemelések tőlem - V.M.)

S bár még ebben a költeményben is találkoztam a remény másik jelentésével - lásd a 4-es jegyzet 67. idézetét! - úgy vélem, nem céltalan vizsgálatom.

(*Kitérő...*)

Sajnos, a *PEREAT* című művéről szinte semmit nem tudunk.

A szerző élete végén előkészítette költeményeinek kiadását. Ránk maradt jegyzetei szerint (Halász Gábor 1942-es kiadása ezt követi) az idézett verset a „MÁSODIK RÉSZ 3. KEDVCSAPONGÁSOK” című ciklusába osztotta. Előtte a *DÁRIDÓBAN* című vers, utána a *BOR MELLETT* található. Semmiféle támpontunk nincs a ciklusbeosztáshoz, feltehetőleg a tematikai hasonlóság a rendező elv.

Az első közlés időpontja sem igazít el a keletkezés történetére vonatkozóan: Halász Gábor adata szerint a Vasárnapi Újságban jelent meg először, 1876-ban.

Nem segít a szakirodalom sem: Radó György meg sem említi! A vers nemhogy a monográfiákban nem szerepel, de még a „célzott” tanulmányok sem tárgyalják!⁵ Egyedül Voinovich Géza monográfiája közöl használható adalékot: azt állítja, hogy a házassága után keletkezett, „Vidámsága alján rendesen ott lappang régi keserősége (*Bokrétát kalpagomhoz, Pereat, Bor mellett*).”⁶

(4. *És a magyar költészet...*)

Van olyan eset is, amikor a megoldatlan kérdést az analógia jármába szorítva próbáljuk megválaszolni.

Az Arkánium Adatbázis Kft kiadó és egy számítógép segítségével aránylag gyorsan áttekinthetjük a Madách előtti jelesebb magyar költők alkotásait - meglehetősen csekély eredménnyel.

A program használatával is „gyorsított” szűrés eredménye vajmi csekély. Csokonai Vitéz Mihály *A Reményhez* című alkotása mellett legfeljebb Kölcsey Ferenc két alkotása említhető: a *Remény*, *Emlékezet* és a *Vándor Remény* című (ez előbbi 1824-ből, az utóbbi 1826-ból). A keresett szó jelentéstartalmával rokon Vörösmarty Mihály *Emberek* című rapszódijának és *A merengőhöz* című elégiko-ódájának szellemisége. De magyarázatot ez sem ad a *TRAGÉDIÁ*ban így megszülető ellentmondásra.⁷

Talán Lukácsy Sándor tanulmányainak elszórt adatai a reformkori nemesség politikai műveltségéről segítenének. Talán a kísérletező Bojtár Endre a boldogság - szabadság kettős történeti áttekintésére támaszkodó társadalom- és művészetelméleti írásaiban található kelet-európai művelődéstörténeti adalékaik közelebb vinnének a megfejtéshez. Talán az vezetne nyomra, ha a kortársak (Eötvös József, Csengery Antal, Deák Ferenc és társaik) szövegeit tanulmányoznánk.

(5. És mások...)

Véletlen volt, hogy rátaláltam egy huszadik századi, érdekes értelmezésre: „A remény mindig a szabadság hiánya. Az ember, aki még reménykedik valamiben, másképp viselkedik, gyakrabban hamis, mint aki már nem remél.”⁸ A salamovi magyarázat magáért beszél: a huszadik századi értelmezés megvilágítja a luciferi remény sajátosságát: a meg nem alapozott „vágykép” csalogató bűvöletét, a szabad akaratától megfosztott és megismerési lehetőségeiben korlátozott lét kiszolgáltatottságát.

3. A megoldás (?)

A kérdéses remény kettős használatát kiváltó, az ember elveszejtésére alkalmas ördögi célú jelentésbővülését levezethetjük Lucifer teológiailag megalapozott alakjából, azaz Madách „belülről” teremtette meg a drámai költemény feszített virtuális világát.

A remény fogalmának ilyenén „kifordítása” lételményként felfogható válság következménye lehet. Ezt magyarázhatja a szöveg hangzásából és hangulatából is kitapintható Kölcsey- és Vörösmarty-hatás.

Izgalmas a két szójelentés-használat nyilvánvaló rokonsága: úgy vélem, a *TRAGÉDIA* keletkezéstörténetére is rávilágítana a *PEREAT* datálásának megoldása. Igen valószínű, hogy pusztán magánéleti válságra éppen úgy nem lehet alapozni a drámai költemény remény-szavának jelentésváltozását, mint ahogyan nem lehet sem Kölcseynél, sem Vörösmarty esetében. Ám ez már más feladat.

Jegyzetek:

1: A műben eddig: 1. „Te anyagot szültél, én tért nyerék, / Az élet mellett ott van a halál, / A boldogságnál a lehangolás, / A fénynél árnyék, kétség és remény.” (*AZ EMBER TRAGÉDIÁJA* - 127-130.sorok [Lucifer] MI-Matúra - hagyományos értelemben [h.é.]); ezután: 2-3. „Óh, hölgy! reményt, reményt, ne bánatot...” (*AZ EMBER TRAGÉDIÁJA* -

1699.sor [Ádám=Tankréd] MI-Matúra - h.é.); 4. „A zárda fal közt nem tenyész remény.” (*AZ EMBER TRAGÉDIÁJA* - 1701.sor [Éva=Izóra] MI-Matúra - h.é.) [A sorszámozásnak a későbbiekben lesz jelentősége!]

2: A tanulmányozott munkák kronologikus sorban: Madách Imre: Az ember tragédiája Drámai költemény A kötetet szerkesztette, a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Kerényi Ferenc Matúra Klasszikusok Bp., 1992.; Horváth Károly: Madách Imre Bp., 1984.; András László: A Madách-rejtély Bp., 1983.; Sötér István: Madách-tanulmányok in Félkör Bp., 1979. 141-279.o.; Mezei József: Madách Bp., 1977.; Barta János: Madách Imre Bp., 1942.; Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája Bp., 1914.; Balogh Károly: Madách, az ember, a költő Bp., 1934.; Riedl Frigyes: Madách Bp., 1933.; Madách Imre: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát Negyedik kiadás Bp., 1921.; Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája Bp., 1914.; Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete Bp., 1900.; Morvay Győző: Magyarázó tanulmány „AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ”-hoz Nagybánya, 1897. A fenti szerzők többé-kevésbé átfogó művekkel jelentkeztek, kitekintve a kisebb terjedelmű, részmunkákra is, de még csak utalással sem találkoztam, mely magyarázta volna ezt az ellentmondást.

3: Nem jutottam hozzá a következő kiadványokhoz: Madách-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban Összeállította Leblancné Kelemen Mária Salgótarján, 1984., Andor Csaba - Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre kéziratai és levelezése Bp., 1992. és Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből Bp., 1994., ám a megvizsgált szövegek példái - a 113 előfordulás, illetve az ezen belüli 4 eset - azt bizonyították, hogy levelezésében és közéleti témájú írásaiban Madách nem használta a „másik” jelentését a remény szónak. Feltehetőleg nem találkozunk ilyen értelmű kifejezéssel ezekben a kiadványokban sem.

4: Az adatok a következők (a sorszámozás az 1. jegyzet adataival indul - a felhasznált kiadásokat a „találatok végén, a sikertelenekeket csak az irodalomjegyzékben jelzem):

5. „Nekem reményre nincs szükségem...” (*FÉRFI ÉS NŐ* - Első felvonás MIÖM I.25.o. - h.é.)

6. „Enyémben küzdelem és remény ragyog fel.” (*CSAK TRÉFA* - Első felvonás MIÖM I.126.o. - h.é.)

7. „Hisz életünkben a remény legédesebb.” (*CSAK TRÉFA* - Második felvonás MIÖM I.148.o. - h.é.)

8. „Hizelge és mosolygott, míg csalott / Hősünk kivitt győzelméről lemondott, / Minden reményt ez egyért becsesélve...” (*CSAK TRÉFA* - Harmadik felvonás MIÖM I.171.o. - h.é.)

9. „Nem álom a szabadság / reménye, vagy ha az, úgy istenálom.” (*CSÁK VÉGNAPJAI* - Első felvonás MIÖM I.371.o. - h.é.)

10. „Vagy adj reményt ez összedúlt kebelnek / Vagy mondd ki a szót: Ember, nem szeretlek...” (*CSÁK VÉGNAPJAI* - Második felvonás MIÖM I.396.o. - h.é.)

11. „És Izrael mégis kétes reménnyel / Átok helyett imát küld Istenéhez...” (*MÓZES* - Első felvonás MIÖM I.711.o. - h.é.)

12. „...imádva az Orcus istenét, hogy meghagyva házunk reményét...” (*COMMODUS* - Első felvonás MIÖM I.824.o. - h.é.)

13. „S mivel te a hazának egy reménye vagy, úgy Rómával érted érzek én.” (*COMMODUS* - Első felvonás MIÖM I.834.o. - h.é.)

14. „Addig is hát, míg újulni látjuk új színekbe fénylő ékidet, csak a remény rövidíti hosszú perceim...” (*COMMODUS* - Első felvonás MIÖM I.835.o. - h.é.)

15. „...ők a rokon szívű szülők közös reményeik...” (*COMMODUS* - Első felvonás MIÖM I.836.o. - h.é.)

16. „Honom, im, újra oltárodra áldozom, s reményem fent lobog oltárod lángjaként.” (*COMMODUS* - Első felvonás MIÖM I.841.o. - h.é.)

17. „Óh, ne csaljátok meg, istenek, e szent remény sugallatát...” (U.o. - u.a.)

18. „Láttam a hon reményeit egy tengertől hányatott gyöngye sajkán...” (*COMMODUS* - Második felvonás MIÖM I.853.o. - h.é.)

19. „...de nekem nincs reményem, ez megöl...” (*COMMODUS* - Második felvonás MIÖM I.857.o. - h.é.)

20. „... remény a csillag, mely minket vezet...” (*COMMODUS* - Második felvonás MIÖM I.860.o. - h.é.)

21. „Igen, remény a csillag...” (U.o. - u.a.)

22. „... remény az élet...” (U.o. - u.a.)

23. „Ő reményed vala...” (U.o. - u.a.)

24. „...de megmaradt szívemben a remény...” (*COMMODUS* - Második felvonás MIÖM I.862.o. - h.é.)

25. „Nékem tehát reményem már sehol?” (*COMMODUS* - Második felvonás MIÖM I.866.o. - h.é.)

26. „Nem igaz, kedvesem volt, reményem romja ez.” (*COMMODUS* - Ötödik felvonás MIÖM I.894.o. - h.é.)

27. „...veszve minden remény a viszontlátátra...” (*COMMODUS* - Ötödik felvonás MIÖM I.896.o. - h.é.)

28. „És én újra éltem gyermekeimben, és üdvöm, reményem, mindenem szemekben volt.” (*COMMODUS* - Ötödik felvonás MIÖM I.900.o. - h.é.)

29. „Midőn legszebben virultak reményem bimbái...” (U.o. - u.a.)

30. „... reményem szép álom vala...” (U.o. - u.a.)
- 31-32. „Ó, de kinek reménye a nép, mind csalódik az, reménye egy forgószéltől felkapott gallyrakás...” (*COMMODUS* - Ötödik felvonás MIÖM I.905.o. - h.é.)
33. „...én boldog lehetek a reményben...” (*COMMODUS* - Ötödik felvonás MIÖM I.913.o. - h.é.)
34. „...kizárva minden szent reményt...” (*COMMODUS* - Ötödik felvonás MIÖM I.914.o. - h.é.)
35. „... ha édesen mosolygna élted minden bája, minden reménye...” (*NÁPOLYI ENDRE* - Harmadik felvonás MIÖM I.971.o. - h.é.)
36. „... kinek reménye büszke, mint a sas...” (*NÁPOLYI ENDRE* - Harmadik felvonás MIÖM I.975.o. - h.é.)
37. „Mondd, egy csak mely reményt ad...” (*JÓ NÉVS ERÉNY* - Második felvonás MIÖM I.1042.o. - h.é.)
38. „Megmondjam-e, kitarjam-e / Szívem reményeit?” (*KIS LEÁNY* - MIÖM II.6.o. - h.é.)
39. „Könnyében is szivárvány / Gyanánt reményi égtek” (*ELVÁLÁSKOR* - MIÖM II.9.o. - h.é.)
40. „...Buzgalommal, hű reménnyel...” (*KERTBEN ETELKÉHEZ* - MIÖM II.11.o. - h.é.)
41. „S ajkadon olvadjon össze / Hit, reménység, szerelem” (U.o. - u.a.)
42. „...A síron túl sincsen reményem...” (*A HŰTELEN* - MIÖM II.15.o. - h.é.)
43. „Nem, nem, remény int, látod, a magasból...” (*CSAK EL, CSAK EL!* - MIÖM II.21.o. - h.é.)
- 44-45. „Elötted egy világ nyíl dús reményben, / Engem reményim rég elhagytanak.” (*EGY LEÁNYKÁHOZ* - MIÖM II.31.o. - h.é.)
46. „Száz új remény, száz új tárgy...” (I.m. - MIÖM II.32.o. - h.é.)
47. „Mondd ki, lányka, mert mint lassu méreg / Bu s remény közt a kétség megöl...” (*VADRÓZSÁK IV.* - MIÖM II.42.o. - h.é.)
48. „...Hogyha hallom, mert reményt nem ad...” (*SZÓKE IPOLY* - MIÖM II.49.o. - h.é.)
49. „Remény táplál mindaddig engemet...” (*NE LÉGY KÖZÖMBÖS* - MIÖM II.63.o. - h.é.)
50. „Kebledtől messze, megfagyott reményben / Legyek kopár szírt, és körül vadon.” (*ÖMLENGÉS* - MIÖM II.68.o. - h.é.)
51. „Mondod, új hit, új remény vár...” (*HÁROM FELJAJDULÁS* - MIÖM II.76.o. - h.é.)
52. „Szíved egy veréssel, egy reménnyel / Szívemben dobog csak.” (*BOLDOG ÓRA* - MIÖM II.81.o. - h.é.)
53. „Nem látják a hon temetkezését, / Győzelem reménye van velek...” (*A CSATÁR ÉS VILMA* - MIÖM II.95.o. - h.é.)
54. „Csak reményét nem feledhette...” (*A SZÁMŰZÖTT S A KIVÁNDORLOTT* - MIÖM II.102.o. - h.é.)
55. „...Mely törzsén függ, az reményen függ még...” (I.m. - MIÖM II. 105.o. - h.é.)
56. „...S benne új hit, benne új remény él.” (*AZ ELSŐ HALOTT* - MIÖM II.142.o. - h.é.)
57. „Minderről lemondok, életemnek / Vesszen el reménye s emléke.” (*JERIKÓ RÓZSÁJA* - MIÖM II.154.o. - h.é.)
58. „És nem volt előtte más gyönyörűsége, / Más reménye nem volt a szellemvilágnak.” (*A NŐ TEREMTÉSE* - MIÖM II.188.o. - h.é.)
59. „Remény, lemondás lesz a harci bére...” (*NYÁRI ESTÉN* - MIÖM II.213.o. - h.é.)
60. „...Nem hirdetvén reményt, sem földi hírt...” (*EGY NYÍRI TEMETŐN* - MIÖM II.221.o. - h.é.)
61. „Nem volt a reménynek egy fűszála rajta.” (*ALFÖLDI UTAZÁS* - MIÖM II.234.o. - h.é.)
62. „Messze intett ragyogó reményem...” (*HAZAÉRKEZÉSKOR* - MIÖM II.239.o. - h.é.)
63. „Most emlékek könnye reng szememben, / Amint akkor fénylett a remény.” (*AZ AGGASTYÁN* - MIÖM II.249.o. - h.é.)
64. „Előtte nyilott száz terv, száz remény...” (*ÉLET ÉS HALÁL* - MIÖM II.256.o. - h.é.)
65. „...Télben van a tavasz reménye...” (*BOR MELLETT* - MIÖM II.294.o. - h.é.)
66. „Múlt és jövő, remény, halál...” (U.o. - u.a.)
67. „És mégis hogyha elvész a hit, / El a remény és szeretet, / S helyette kétely, gyűlölet, meg / Kétségbesés foglal helyet...” (*PEREAT* - MIÖM II.293.o.)
68. „Ez egy mi volna más, mint a remény...” (*ŐRÜLJEK MEG* - MIÖM II.304.o. - h.é.)
69. „Ím, egy hit, egy remény terjeszti szét / Hát mindkettőnk felett védőszárnyait...” (*NYUJTSUNK KEZET* - MIÖM II.324.o. - h.é.)
70. „Köztük örvényképen az okoskodás / Végtelenje tátong mindég éhesen, / Hit, remény és élet beléjehull...” (*GYERMEKIMHEZ* - MIÖM II.346.o. - h.é.)
71. „...S ha ülsz vele folyóid partjain, / mint Bábel mellett a rab Izrael, / Sird a vizekbe multad könnyeit / S danolj reményt...” (*INTÉS* - MIÖM II.348.o. - h.é.)
72. „S csak te küldheted meg a reménynek ágát...” (*TÁVOLBÓL II* - MIÖM II.352.o. - h.é.)
73. „És többet megértnél, és jobban bizonynal, / Mintha festve festem bánatom reményem.” (*TÁVOLBÓL IV.* - MIÖM II.355.o. - h.é.)
74. „Hisz nyugodt lehetsz, nő, hisz nem gyöttelek / Többé boldogság után reménnyel...” (*HOZZÁ, MINT NŐHÖZ I.* - MIÖM II.358.o. - h.é.)

75. „Hála, hogy reményünk amiként fogy, / Emlékeinknek kincse mind nagyobb...” (HOZZÁ, MINT NŐHÖZ II. - MIÖM II.359.o. - h.é.)
76. „Ragyogj tehát nő, óh, ragyogj, csodálva / Lelkem lemondta úgysis a reményről...” (HOZZÁ, MINT NŐHÖZ III. - MIÖM II.360.o. - h.é.)
77. „...Zöld reményt a viszontláttra, / Elválás percében ez kincs.” (EMLÉKLAPOKRA 5. IDA - MIÖM II.373.o. - h.é.)
78. „...Mely életünkre új édent deríte, / A szép remény ez, és emlékezet!” (ÉDESSÉGEK V. - MIÖM II.813.o. - h.é.)
79. „Dalom reménye elrezege...” (TÉLI DAL - MIÖM II.814.o. - h.é.)
- 80-81. „Zajongva kis hajónk, / Ha már vész remény.../.../... // Ború között túni / A part kék színbe fel, / S a dőre szíveken / Ujult reményre kel.” (A PÁR SZEM - MIÖM II.816.o. - h.é.)
- 82-83. „Kinek e föld körén / Reményi vesztenek.../.../... // Az üdv sugárzata /Egekbe van nekik; / A kék egekbe: szent / S dicső reményeik.” (U.a. - MIÖM II.817.o. - h.é.)
84. „Keblem keserve tengerén / Reményt se lelhet.” (ÁLOMKÉRÉS - MIÖM II.819.o. - h.é.)
85. „Szent egébe élve éltem / Szebb korú reményeit.” (AZ Ő SZEMEI - MIÖM II.820.o. - h.é.)
- 86-95. „Remény /// Remény-világot alkoték szívemben, / Ez egy reményre bízam a jövőt! / S e nagy reményért mindent bécséréltem / ... // Szívembe zártam e remény világot / .../.../... // S e dús reményű szív is, ah, kiégle! / ... / Hamvából többé nem kel új reményre.../... // Reményt eseng a vész letörte érzet, / S reménye ragyogva, áll a börtönür .. /... /... // S a népszabadság harcjelét kitüzi / Vérengzve a tavaszkorú remény, / Míg bajnokit az öntudat vezérli, / Hogy égbe tör, magasra száll a rény! // S ha elvevé a végzet és haragja: / Mít bírní s veszni nyujta énnekem, / Reményem él, nem orza el határzat / S a sír ölében kél remény-egem.” (A HIT SZAVAI HOZZÁ REMÉNY - MIÖM II.826-827.o. - h.é.)
96. „S a megcsalatott szív érzi csak keservem, / Isten veled: szerelm! hit! és remény!” (A HIT SZAVAI HOZZ SZERETET - MIÖM II.828.o. - h.é.)
97. „Csalt remény [cím]” (CSALT REMÉNY - MIÖM II.828.o. - h.é.)
98. „A szép tavasz virágin életem / Minden reménye fősugárzott.” (BÚ-DAL - MIÖM II.829.o. - h.é.)
99. „A dalnok élte sorvad e virágon, / S mindennikében egy remény tavasz.” (BUCSÚ - MIÖM II.834.o. - h.é.)
- 100-101. „... Hol szent reményink lámpaként ragyognak ...[9 sor]... Amott sugárzik a remény világa, Ott engemet egy édesb sors talál.” (HATTYÚDAL - MIÖM II.835.o. - h.é.)
102. „Kiknek hajójok összezúzatott, / Veszejtve minden éltető reményt...” (EGYZÁRDA-ROM FELETT - MIÖM II.837.o. - h.é.)
103. „Talán e sír anyád fedi / Szerette gyermeked? / Kiben gyönyörrel őrizéd / Minden reményedet.” (MOHÁCS TERÉN - MIÖM II.842.o. - h.é.)
104. „Míg keble egy hazát viselni bírt, / S keblében annyi szép reménye élt...” (RÓMA - MIÖM II.844.o. - h.é.)
105. „...S a honni-vér takarta gyász-mezőn / virítnak egy világ reményei” (U.a. - MIÖM II.845.o. - h.é.)
106. „Benned éle csak reményem...” (CANDIDA I. - MIÖM II.848.o. - h.é.)
107. „Sírba hát a sírba véle, / Hol reményem elveszett...” (U.a. - MIÖM II.849.o. - h.é.)
108. „...Törött reményemet / A sírokon lelem.” (CANDIDA II. - MIÖM II.849.o. - h.é.)
109. „Keblem, keserve tengerén / Reményt sosem talál.” (CANDIDA III. - MIÖM II.851.o. - h.é.)
110. „...s ezen remény egyszerre eltépve...” (ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 29. - MIÖM II.895.o. - h.é.)
111. „...s azon erősítő reményt mint sújtá el, hogy a te szereteted jutalmaz...” (ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 34. - MIÖM II.898.o. - h.é.)
112. „...mert oly dicső vezérem volt - a remény.” (ID. MADÁCH IMRÉNÉHEZ 37. - MIÖM II.901.o. - h.é.)
113. „...tsak azon egy remény vigasztal...” (MADÁCH MARIHOZ 60. - MIÖM II.920.o. - h.é.)
- 5: A 2. jegyzetben említettekén kívül még Kiss Aurél: A lírikus Madách in Madách-tanulmányok Szerkesztette Horváth Károly Bp., 1978. 255-277.o. és Bóka László: A lírikus Madách in Válogatott tanulmányok Bp., 1966. 624-634.o.
- 6: I.m. 96.o.
- 7: Az ellentmondást ugyanis szinte mindenki észleli: kezdetben Luciferhez kapcsolható a **küzdés - tudás - remény** fogalomhármás, a darab végén azonban az Úr és az Angyalok kara értelmezi újra (és felszabadítóan) az előbbi hármás fogalmat. Nem is ez a gond - s nem ez a feltett kérdés megoldása.
- 8: Varlam Salamov: Kiprejev mérnök élete. Az idézet Gereben Ágnes bevezető tanulmányában olvasható, amelyben bemutatja a pópafiú „rockista ellenforradalmár” élettapasztalatait sűrítő történetek szerzőjét. Kolima Történetek a sztálini légerekről Bp., 1989.

Irodalom:

András László: A Madách-rejtély Bp., 1983.

- Balogh Károly: Madách, az ember, a költő Bp., 1934.
 Barta János: Madách Imre Bp., 1942.
 Benes Istvánné - Andor Csaba: Madách Imre kiadatlan verse in II. Madách Szimpózium Szerkesztette Andor Csaba Szügy - Balassagyarmat 1994. 21-34.o.
 Bóka László: A lírikus Madách in Válogatott tanulmányok Bp., 1966. 624-634.o.
 Horváth Károly: Madách Imre Bp., 1984.
 Kiss Aurél: A lírikus Madách in Madách-tanulmányok Szerkesztette Horváth Károly Bp., 1978. 255-277.o.
 Madách Imre: AZ EMBER TRAGÉDIÁJA Jegyzetekkel és magyarázatokkal kiadta Alexander Bernát Negyedik kiadás Bp., 1921.
 Madách Imre: Az ember tragédiája Drámai költemény A kötetet szerkesztette, a mű szövegét sajtó alá rendezte és a jegyzeteket összeállította Kerényi Ferenc Matúra Klasszikusok Bp., 1992.
 Madách Imre Összes Művei Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Halász Gábor Bp., 1942. [Madách Imre Válogatott művei] „Küzdés az élet...” Bp., 1989.
 Madách versei Veres Pálnéhoz in Andor Csaba: Madách Imre és Veres Pálné Vanyarc - Bp., 1998.
 Mezei József: Madách Bp., 1977.
 Morvay Győző: Magyarázó tanulmány „AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁ”-hoz Nagybánya, 1897.
 Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete Bp., 1900.
 Radó György: Madách Imre Életrajzi krónika Salgótarján, 1987.
 Riedl Frigyes: Madách Bp., 1933.
 Solt Andor: Madách Imre kiadatlan pályaműve 1842-ből in Irodalomtörténeti Közlemények 1972/5-6.
 Sótér István: Madách-tanulmányok in Félkör Bp., 1979. 141-279.o.
 Verstár '98 A magyar líra klasszikusai Fél száz költő összes verse CD-ROM Arkánium Adatbázis Kft Bp., 1998.
 Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája Bp., 1914.

(2000)

MADÁCH IMRE: PEREAT – EGY VERSÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLET

Korábbi dolgozatomban¹ megemlítettem, hogy a Madách-életmű vizsgálata során egyetlen olyan művel találkoztam, amelynek remény-problematikája hasonlított a *Tragédia* remény-értelmezéseihez. Ez Madách Imre *Pereat* című alkotása:

5 *Soká hivénk mindég hiába
 S megint csak hittünk, bár a hit
 Mindannyiszor hiú lidercként
 Sárban hagyott, hinárba vitt.
 El hát a hittel, félre véle!
 Fel, fel, kiáltuk: pereat
 Szivünkben úgy, miként ez a bor -
 S vágjuk falhoz a poharat.*

10 *Soká szerettünk mindhiába,
 Mi áldozánk, más élvezett,
 Hej, aki gyűlöl, nem csalódik,
 S nem fosztja meg a szeretet.
 El hát a szeretettel végre,
 Fel, fel, kiáltuk: pereat
 Szivünkben úgy, miként ez a bor -
 S vágjuk falhoz a poharat.*

20 *Rég kábit a remény csilláma,
Míg szívünk vére folydogál,
Kétségbesetten jól tudom, hogy
Régen kiszenvedt volna már.
El hát, el a reménnyel végre!
Fel, fel, kiáltjuk: pereat
Szívünkben úgy, miként ez a bor -
S vágjuk falhoz a poharat.*

25 *És mégis hogyha elvesz a hit,
El a remény és szeretet,
S helyette kétely, gyűlölet, meg
Kétségbesés foglal helyet:
30 Akkor mi is, s vélünk min a szív
Hőbb vágya függ - mind pereat,
S mint hogyha elfogy a nemes bor,
Vágjuk falhoz a poharat.*

(In *Verstár '98. A magyar líra klasszikusai. Fél száz költő összes verse*. CD-ROM, Arcanum Adatbázis, 1999. – Amennyire megítélhetem, a szövegközlés az 1942-es MIÖM II: Halász Gábor-féle szövegkiadás alapján készült, másolási hiba nélkül.)

A filológus Halász Gábor megadja a kézirat lelőhelyét („1397 Fol Hung”), és a leírás szerint: „A lapokra már másolatban kerültek a versek... *keletkezési idejükre tekintet nélkül* (kiemelés tőlem – V. M.) két kötetre osztotta (ti. Madách Imre), tárgyi és hangulati csoportosítás alapján ciklusokra tagolva.”²

Révai Miklós, mikor átvette a Budára költözött Pázmány Péter Egyetem magyar tanszékét, a hagyomány szerint latinul (!) mondotta: Uraim, nem tudunk magyarul! Mondását kölcsönözve én is elmondhatom: Madáchnak a *Pereat* című művéről szinte semmit nem tudunk.

A Madách-biográfusok és a visszaemlékezők írják, hogy a szerző az élete végén előkészítette költeményeinek kiadását. Ránk maradt jegyzetei szerint (Halász Gábor 1942-es kiadása ezt követi) az idézett verset a „Második rész 3. Kedvcsapongások” című ciklusába osztotta. Előtte a *Nős ember dala*, a *Most élveznék csak* és a *Dáridóban* című vers, utána a *Bor mellett*, a *Legénygazdaság* és a *Táborban* (ez a ciklus utolsó verse is) található.

Bármilyen kombinációba kezdünk is, a *Pereat* című alkotást észszerű elv alapján nem tudjuk elhelyezni a ciklusban. Úgy vélem, a feltételezett tematikai hasonlóság mint rendező elv nem segít a költemény értelmezésében. Lehet, hogy a ciklusba sorolt versek sorrendje nem azonos Madách tervezetével – bár, a kételyt alátámasztó adatunk nincs, legfeljebb csak annyi, hogy a kötethez más, ismert szövegközlési hibák is kapcsolódnak. Ám ha a versek sorrendje nem is biztosan Madáché, de a ciklusba rendezés szinte bizonyos: mind a névadás, mind a rendelkezésünkre álló biográfiai adatok ezt támasztják alá. El kell fogadnunk, hogy a

válogatónak, a ciklusrendezőnek igaza van, hogy a „Kedvcsapongások” cím alá tartozik a vers – azonban ez nem visz közelebb sem a jelentéséhez, sem a keletkezéséhez.

Ha a ciklus nem segít a vers megközelítésében, akkor a pozitivista hagyomány szerint a keletkezés körülményeit kell megvizsgálnunk. A mű keletkezésével kapcsolatban olyan kevés adattal rendelkezünk, hogy el kell fogadnunk Voinovich Géza véleményét, aki azt állítja, hogy a mű *Madách házassága után* (kiemelés tőlem – V. M.) keletkezett: „Vidámsága alján ott lappang régi keserősége (*Bokrétát kalpagomhoz, Pereat, Bor mellett*)”³, ha csak ennyi adat állna rendelkezésünkre, akkor a datálás szinte lehetetlen lenne: a házasságkötés időpontja 1845.07.20., a kötetkiadás rendezése 1863-1864.

Az első közlés időpontja sem igazíthat el a keletkezés történetére vonatkozóan: Halász Gábor adata szerint a Vasárnapi Újságban jelent meg először, 1876-ban. A Madách-bibliográfia nem jelzi, hogy Halász Gábor kihagyott volna valamit is a Jegyzetekből – a kézirat sem árulkodik a keletkezés idejéről.

Nem segít a szakirodalom sem: még Radó György sem említi,⁴ ámbar ő szinte óráról órára követte kedvelt írójának életét, őseitől halála pillanatáig. Voinovich idézett munkáján kívül a vers nemhogy a monográfiákban nem szerepel, de még a Madách költészetére „szakosodott” tanulmányok sem tárgyalják!⁵ Pedig a vers „hatásos” és izgalmas alkotás; a Duna TV irodalmi ismeretterjesztő műsorának, a *Lyukasórának* egyik adásában is szavalták, méltatták a beszélgető irodalmárok (Lukácsy Sándor, Lator László), színészek (Mácsai Pál, Kubik Anna), sőt a szerkesztő, Mészöly Dezső egy mini-elemzést is tartott róla.⁶

Ezek után nincs más lehetőségünk: a mű értelmezését egyedül a szövegből kiindulva lehet megkísérelni. A szöveg mindig elárul valamit keletkezési idejéről – s azt remélem, hogy az alkotó Madách műhelyébe is bepillantathatunk a versértelmezési kísérlet során. Feltételezéseink sajnos addig azok maradnak, míg valamilyen dokumentum nem támasztja alá azokat – ám a logikai megközelítés azzal az eredménnyel kecsegtet, hogy végkövetkeztetéseink közelebb visznek a valósághoz.

Kezdjük a szöveggközeli olvasást a címmel! A „*Pereat*” szó jelentése ’vessen!’ – ez a pereó latin ige felszólító módú egyes szám harmadik személyű alakja. A közfelfogás egy bibliai jelenethez kapcsolja szállóigeként: a Jézus halálát kívánó fölizgatott tömeg a „Feszíttess meg!”, „Feszítsd meg!” mellett a „Vessen!”-t is kiáltotta. (Ennek ellent mond a hiteles forrás: a Vulgátában egyik evangélistánál sem szerepel ez a rész. Aki a „pereat” szót megkeresi, az azt

találja, hogy János 11. 50. Versben előfordul a szóalak, ám ott Kajafás mondja titkos megbeszélésükön.⁷⁾

A négy versszakból álló költemény hagyományos fölépítésű: az első, nagyobb egysége a keresztény középkor óta emblématikusan összekapcsolt három fogalomhoz rendelődik: a *hit*hez (kereszt), a *szeretethez* (szív) és a *reményhez* (horgony). A 19. századra emlékkönyvi közhely-versikékké fakult jelentést Madách egy új, összekötő értelmezéssel változtatja meg. A közös jegy: **a tagadás**.

A második egységnek a negyedik strófa tekinthető: ez **a tagadás tagadása**. Ezt a szerkezeti megkülönböztetést Mészöly Dezső is kiemeli: az „És mégis”-sel induló 4. strófa „Madách bölcséletének leglényege.” Úgy véli: *Az ember tragédiájának* végső kicsengése is ez! Értelmezésében még utal arra, hogy hasonló létfilozófiai felfogás érhető tetten Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* befejeződésében, és hogy szerinte így értelmezi ezt Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetének* összefoglalása is (431.o.) Ne elégedjünk meg azonban ennyivel!

Az első versszak a hit tagadása: „...a hit / Mindannyiszor hiú lidércként / Sárban hagyott, hinárba vitt. / El hát a hittel, félre véle!” – s eddig világos is a vers. Csakhogy a ’hit’ főnévnek és a befogadó tudatában hozzá kapcsolódó ’hisz’ igének kötelező vonzata is van: hit vagy hisz **valamiben**. Mivel a vers egészéből is, részeiből is világosan kitetszik, hogy nem a vallás, a religio a témája, verskompozíciós eleme, önkéntelen a kérdés: miféle hitben csalódott a lírai én? Miféle hitben csalódott a lírai én álarcát magára öltő költő, Madách Imre? A szöveg erre nem válaszol.

A második versszak a szeretet tagadása: „Soká szerettünk mindhiába, / Mi áldozánk, más élvezett, / ... / ... / El hát a szeretettel végre”. Az első versszak gyanakodóvá tett: vajon a Szent Pál-i szeretetértelmezéssel szegül-e szembe a poharat falhoz vágni hívó egyes szám első személyű beszélő? A ’szeret’ igéhez (és a ’szeretet’ főnévhez) éppúgy kötelező vonzat járul, mint a ’hisz’ igéhez: **valakit, valamit**, illetve szeretet **valaki iránt**. Mi hát a vonzat jelentése? Megfejlthető-e a hiánya?

A harmadik versszak a remény tagadása – erre figyeltem fel már a korábbi munkámban is. Azonban itt sincs jelen a tagadott ’remény’, ’reménykedik’ ajánlott vonzata! A költő adósunk maradt a **valamiben, valakiben** jelentésének megadásával, pontosításával.

(Csak zárójelben: még a sorrendi csere sem lehet véletlen, hiszen a keresztény emblématikában a helyes sorrend: 1. a hit, 2. a remény, 3. a szeretet!)

Mészöly Dezső azt állítja, hogy a negyedik versszak „mégis”-e mindent megmagyaráz. Nézzük!

A nevezett versszakban először is fölcserélődik ez eddigi sorrend: a hit, a szeretet és a remény helyett „elvesz a hit, / El a remény és szeretet” áll (mintha Madách visszatérne a hagyományos sorrendhez) – s mindegyre a sorrendi változtatásra nincs a szövegben magyarázat.

Aztán olvashatjuk a sajátos tagadás szinonimáit: a hit helyett kétely, a szeretet helyett a gyűlölet, a remény helyett a kétségbeesés „foglal helyet”. Itt is hiányzik a versszakok értelméhez elengedhetetlen vonzatok megadása! Ezt a hiányt még inkább kiemeli, hogy a tagadott jelentések szinonimáinak ugyancsak van ajánlott vonzata: kétely **valamiben**, gyűlölet **valaki, valami iránt**, kétségbeesés **valami miatt**.

A hiányok (sem a negyedikbeliek, sem a korábbiak) a vers szövegéből nem értelmezhetőek.

Mikor hiányozhatnak ezek a vonzatok a kommunikációs közleményből? Racionálisan csak akkor, ha a befogadó oda tudja érteni. Azaz ennek a teátrálisan retorikus versnek olyan jelentése is van, amelyet a beavatott befogadó értett, érthetett csak a vers keletkezési idejében! Vajon behatárolható-e ez a jelentés?

Andor Csaba és/vagy Radó György részletező életrajzából, illetve a hozzáférhető Madách-dokumentumokból⁸ nem bizonyítható Madách keresztény, római katolikus hitének ilyen mérvű következménnyel járó válsága.

A szövegben többször is említett ivás mint pótcselekvés szintén nyomós okra vezetendő vissza. A vers azonban nem hagyományos bordal, amelyet a kortársak közül Petőfi Sándor, Lisznyai Damó Kálmán, Szelestey László vagy akár Czuczor Gergely és Garay János írt. A vers műfaja allegorikus bordal – éppen az emblématikus képépítés miatt.

A magyar irodalom történetének voltak olyan korszakai, amikor az allegorikus jelentés tette értékessé és izgalmassá a műalkotást. A *Pereat* allegorikus bordal keletkezése az ötvenes évekre tehető. A hasonlóság szempontjából inkább Vörösmarty Mihály *A vén cigány* vagy Gyulai Pál *Szüreten* című alkotása állítható vele rokonságba. De megpróbálkozhatunk a keletkezés közelebbi meghatározásával is!

Első feltételezésünk az, hogy az alkotás 1849 októbere után és 1860 március előtt születhetett. 1849 októberében értesült, értesülhetett Madách a megrendítő megtorlásokról, és ekkorra kezdhette meg feldolgozni testvérei, rokonai halálát. 1860 márciusában fejezte be drámai

költeményét, melynek „optimista” értelmezésében egyetértek Árpás Károly előadásával.⁹ Ebben az időben kezdődtek meg a politikai enyhülés hatására a jövővel foglalkozó megyei politikai mozgólódások is.

Szüksük tovább ezt a 125 hónapot! Ha a vonzatok alanya, tárgya helyébe a **hazát**, a **hazaszeretetet** állítjuk, akkor a következőkre figyelhetünk fel: a vers hangulata nem véletlenül közös a Mészöly Dezső által is említett Vörösmarty Mihály-ódával. Különösebb erőfeszítés nélkül bizonyíthatnánk állításunkat: a *Tragédia* és az óda verselése azonos. A hangulati hasonlóság, a versbeszéd világa miatt a *Pereat* születése *Az ember tragédiájának* keletkezéséhez kapcsolódik.

Kitérő összegzés: Madách drámai költeményét a pozsonyi és/vagy pesti fogsága alatt gondolta el, írta meg először *Lucifer* címmel. Másodszorra 1857 februárja előtt fejezhette be – ennek két közvetett bizonyítéka Szontágh Pálhoz kapcsolódik: az egyik a Szontágh Pálnak írt verses levele – „A. Sztregován / 1857 Feb 7én / Üdvözlet Pál barátomnak” -, a másik egy szóbeli visszaemlékezés. „Bérczy Károly emlékbeszédében a Szontágh Pálhoz 1875. Febr. 7-én [a keltezés elírás, az 1857. február 7-i levélről van szó – V. M.] végéről néhány Madách-sort idéz...>>Újra elolvastam a Pálnak töltött mérget. Miért nem tartám azt magamnak? Eh, mit! E méreg igazság, ha tragédia is, s az emberi természet soha nem tagadta meg magát, és Ádám a teremtés óta folyvást csak más és más alakban jelen meg, de alapjában mindig ugyanazon gyarló féreg marad, a még gyarlóbb Évának oldalán!<<”¹⁰ (A gond csak az, hogy ez a glossza lappang.) E megsemmisült vagy rejtőzködő második változat tematikus fölépítésére a levélajánlásból következtetni lehet. A harmadik, az ismert változat maga *Az ember tragédiája*.

Ha elfogadjuk a keletkezéstörténet föltételezett és kikövetkeztetett adatait, akkor megállapíthatjuk, hogy 1857. február 7-e után Madách sajnálja, hogy a műve olyan „mérgesre” sikerült. Felfogásának ez a gyökeres megváltozása nemcsak a drámai költemény végkicsengésében érhető tetten, hanem *A civilizátor* című darabjában éppúgy, mint közéleti szereplésének előtérbe kerülésében. Az 1861-es országgyűlésre elég nehezen lehetett volna bekerülni ilyen lélekhangulattal – még ha a vers nem is forgott közkézen. A legkésőbbi időpont tehát 1857 februárja.

Melyik lehetett a legkorábbi dátum? Ha a szerző haza iránt érzett érzelmeit próbáljuk meg rekonstruálni, akkor kiderül: Madách Imre képes volt feldolgozni 1849 személyes és közösségi tragédiáját. Mi segítette ebben? A cselekvés!

Nógrádban lassabban ért véget a forradalmi időszak. A gerillák („rebellis betyárok”) komolyan fenyegették a megszálló hatalmat. A gerilla-tevékenység egyedül akkor sikeres, ha a lakosság támogatja. Leblancné Kelemen Mária és Andor Csaba bizonyította, hogy Madách mint főbiztos képes lett volna a népi ellenállás irányítására (lásd ilyen jellegű és tárgyú felszólításai és utasításai); bújtatta az üldözötteket, sőt fegyvert is rejtegetett. Mindehhez (és mindezzel együtt) hazudnia is kellett: hazudnia családjának – ő aztán tudta, hogy milyen veszélyekkel jár minden cselekedete. A család egyetlen védelmét az jelentette, ha a közvetlen hozzátartozók nem tudtak semmiről, nem vettek részt semmiben. (A hatalom nem volt skrupulózusban: Erdélyben megverette Maderspach Károlynét; feleségeket, nőtestvéreket csukott börtönbe.) Madách hazudott tehát a hatóságoknak is – a gyengék védelmét jogosnak és etikusnak ismerve el. (Szontágh Pál, a jó barát képtelen volt erre: nem tudta letagadni tetteit sem – mint Kászonyi Dániel és mások –, bevallotta, hogy ő szerzett útlevelet Bemnek, mikor annak mint városparancsnoknak 1848 októberében Bécsből menekülnie kellett. Inkább vállalta a halálos ítélet veszélyét (és a le is töltött több évnyi börtönt), mintsem becsülete hazugsággal besározódjék.)

Hogy titkos tevékenységének lehető és előrelátott következménye a letartóztatás lett – ez sem okozott, okozhatott megrendülést a költőnek. Gyermekkorában hányszor olvashatta: édes a hazáért szenvedni. Családját viszonylagos biztonságban tudta, anyja gondoskodása kételytelenné tette a jövőt, Boryval, a tettestársával megértették annyira egymást, hogy tudhatta: a hiányzó bizonyítékok és terhelő vallomások következtében nem kell sokáig letartóztatásban maradnia. Olvassuk el leveleit, verseit: hiányzik belőlük a halálfélelem, a túlfeszített szorongás. Mi válthatta ki azt a lelki összeomlást, amely ebben a költeményben tükröződik?

Lehetett-e ez házasságának összeomlása? Ha figyelmesen elolvassuk az összes e korban keletkezett összes Madách-iratot, akkor azt mondhatjuk, hogy a válás éppen a megnyugvás felé tart. A válás már a kilábalás: olyan konszenzus jön létre, amely az aláírás pillanatában mindkét fél lehetséges legjobb jövőjét előlegezi. A versszakok egyikéből sem lehet arra következtetni, hogy a kiteendő vonzat alanya Fráter Erzsébet lett volna, még a második versszakban sem. Arról nem is beszélve, hogy a válás felé irányuló események hatására – ha azok komolyan befolyásolták volna Madáchot – nem hagyta volna ki a bordalból a személyes elemeket. Bizonyíték lehetne a korábbi Szontágh Pálnak írt verses levél: „A. Sztregován / 1856 Aug 11én // Szontágh Pálnak / Madách Imrétől / baráti köszöntést.”

Akkor mi okozhatta a megrendülést? Az én föltételezésem: az árulás. Megrendítő élmény, ha valaki életét, családjá biztonságát, vagyonát, mindenét fölteszi egy ügyre – s vannak a szűkebb közösségből olyanok, akik semmibe veszik „áldozatát” (lásd a szeretet-idézet részletét). Erről az árulásról igen nagy valószínűséggel inkább a pesti vizsgálat és internálás alatt értesülhetett, mint a pozsonyi Vízikaszárnyában, ahol egyesben volt. Így a legkorábbi időpont az 1853. év januárja lehetett – ekkor került a zártabb pozsonyi várból a hírhedett pesti Újépületbe. A pesti fogság fegyelmének föllazulása, a foglyok nagy létszáma föltételezi, hogy Madách nyomára jöhetett feladójának. Igaz, erre konkrét, szövegszerű adatunk nincs.

Utolsó kísérletem a felső, a legkésőbbi szűkítésre vonatkozik. A kényszerűségből újságközelben tartózkodó költő figyelemmel kísérhette a balkáni, illetve a keleti eseményeket. A kirobbanó krími háborúban a magyarság, az itthon és az emigráció az osztrák beavatkozásban reménykedett – ez olvasható ki *A vén cigány*ból éppen úgy, mint a névtelenek írásaiából. 1854 júliusában Oroszország meghátrált a fegyveres semlegességet hirdető, de a hosszú orosz-osztrák határ mentén mozgósító Osztrák Császárság nyomása előtt. A cár hozzájárult ahhoz, hogy I. Ferenc József megszállja a román fejedelemségeket. (Alexander Bach, a mindenható miniszter testvérét, Eduardot helyezteti oda a megszálló hatalom vezetőjének) Ezzel elveszett annak utolsó lehetősége is, hogy a magyarokat leverő és elnyomó császár külpolitikailag elszigetelődve külháborúba keveredik. Hasonló okok indíthatták Vörösmartyt is *A vén cigány* írására.

Föltételezésem sok helyen hiányos – ám egy analógiára fölhívom a figyelmet: lehet, hogy Madách Imre nem volt „első vonalbeli” költő, drámaíró vagy epikus szerző. Az azonban tagadhatatlan, mert művek támasztják alá, hogy Petőfi *Czipruslombok Etelke sírjáról* című kötetével egy időben adott ki Madách Imre is a szentimentalista almanachlírát reprezentáló verseskötetet; Széchenyi István *Ein blickjével* és a *Nagy magyar satírájával* kortárs arisztophaneszi komédiája, *A civilizátor*; vadromantikus elbeszélései Jókai Mór, Pálffy Albert vagy Vas Gereben írásaival egyidejűek; drámáinál rosszabbakat is repertoáron tartottak a korabeli színházak. Madách saját kora olvasóinak írta műveit – miért lenne sajtóságos, hogy a *A vén cigány*hoz hasonló alkotást azzal egyidőben hozzon létre? Elfogadom, hogy a verificációhoz több adattal nem rendelkezem – ám van-e adat a fasificációhoz?

A vers időbeli elhelyezése – 1854 nyara-ősze – allegorikus áthallásaival érthetővé teszi a lírai én nehézkes mondatszerkezeteit. Már az első versszak állítmánya közösséget teremt: nemcsak a T/1-es alakkal, hanem a viszonyt kifejező „soká” hozzákapcsolásával. Itt ugyanis nem

az időtartam hosszúságának hangsúlyozása a fontos, hanem annak érzékeltetése, hogy „vége!” Eddig igen, eztán nem. A lírai én nem kívánja ismertetni a hit mibenlétét, inkább a következményekre hívja föl a figyelmet: „hiú lidércként” sárban hagy, hínárba visz. (Ne engedjünk a „lidércként” kísértésének: nem „Lidérckéről” van szó, hanem álomként ábrándként (emlékezzünk *A vén cigányra!*) megszemélyesített fogalomról.) Az első négy sor tényközlése látszólag objektív – a szavak, szintagmák, az összetett mondat semmiféle konkrét, számon kérhető jelentést nem hordoz; csupán a közösségvállaláshoz szükséges hangulatot teremti meg (ezzel is emlékeztetve a *Gondolatok a könyvtárban* első, dagályos szakaszára).

A versszak második felében előforduló közbevetés, ismétlések, ellentétek az élőszerűségeket hivatottak hitelesíteni: nemcsak Petőfi Sándor a minta, hanem Vörösmarty Mihály *Fóti dala* is. Az utolsó sor fölszólítása – „vágjuk falhoz a poharat” – a kelet-európai (inkább lengyeles, mint magyar hagyományú) nemesi sírva vigadásnak múzeumi gesztusa lehetne. Van itt még egy apró kérdés: „, pereat / Szívünkben úgy, miként ez a bor” – a hittel együtt vesszen az ital, azaz teli poharastól vágjuk-e a falhoz, vagy a hit elvesztése miatt érzett düh és bánat enyhítésére, kifejezésére hajtsuk fel a feledtető, mámorosító nedűt, s csak a poharat vágjuk a falhoz. Kérem, ne mulassunk ezen az apróságon: szakrális mélységek nyílnak a szilánkon, csöppön tükröző fényben!

A második versszakban még ennyi költői kép sincs – csupán az alakzatok árulkodnak az érzelmek erősségéről. „Mi áldozánk” – emeli ki a költő. Ha páros kapcsolatról lenne szó (én+te), akkor ennek az igének nincs értelmezési tartománya a 19. századi ember számára; csakis ’közösség’ alanyban értendő. Az „áldozánk” az áldozat meghozására utal, az áldozat lemondást jelent. Ha csak az anyagiakat nézzük, 1853-ban megszületett a uralkodói jobbágypátens, az 1848-as áprilisi törvény végrehajtási utasítása. Erre nagy szükség volt, mert abban a „forradalmiban” csak annyi szerepelt, hogy a „nemzeti közbecsület védpajzsa alá helyezzük” – többet remélni nem lehetett. A harmadik-negyedik sor tovább növeli a vonzathányból fakadó bizonytalanságot: megmagyarázhatatlan, hogy azokat, akik szerettek és nem gyűlöltek, mitől fosztotta meg szeretet. Megmagyarázhatatlan, de érthető: a zavaros fogalmazás fölött csillagképek tisztaságával érződik a „mi tudjuk”-féle összenézés, az elnyomott ember szabadságteremtő gesztusa.

A záró négy sor immár refrénként viselkedik – a *Nemzeti dal* óta ismert a refrén provokatív és közösségteremtő hatása (hogy *A vén cigány* refrénjének kommunikatív hatásait ne is említsük). A megerősítés visszatérése összeforrasztó szerepet töltene be akkor is, ha szó se

lenne borról és duhaj gesztusokról. A pohár falhoz vágásának lázadása a keresztény megbocsátás ellen is irányul. A pohár kehely is lehetne, a „Fel, fel” a miseszöveg részletére emlékeztet: sursum corda! S akkor ott van még a bor is, Krisztus vére. A szakrális evokáció a profán, sőt vulgáris, animális szövegekörnyezetben elképzelhetetlen indulatok fölszabadítása is lehet.

Figyelemre méltó, hogy a reményhez kapcsolódnak a legmerészebb képek. A harmadik strófa első sorának „csilláma” van: a kvarc a kristályhoz, gyémánthoz képest értéktelen. Ez a csillám „kábít”, s az előbb föltevésünk a bor és a vér azonosításáról beigazolódik: „szivünk vére folydogál” – ám mintha az egyértelműségtől megrettent volna a költő: „Kétségbesetten jól tudom, hogy / Régen kiszenvetd volna már.” Megközelíthető azonban másképpen is! A remény elkápráztat, s nem hagyja, hogy arra figyeljünk, hogy „szivünk vére folydogál”. Ugyanakkor a remény éltet is, hiszen enélkül a szív „régén kiszenvetd volna már”.

Ezt a beavatottság-élményt erősíti meg a refrén megtanulható visszatérése: el! a megvizsgálttal! Közösen lépünk fel, mert az egységben az erő, azt nem lehet megosztani. Nincs újratöltés, nincs sorban állás, nincs törleszkedés – így és ezzel lesz jelképpé a poharak falhoz vagdosása. Vége minden kompromisszumnak.

Az első 24 sor szóalakjai inkább az 1840-es évek elejének némiképp mesterkéltséget, a beszélt magyar nyelvet uralma alá vető, a poetia litentia jogosságát gyakorló költő nyelvét idézik. Mindezzel együtt az első három versszak jelentésvilága sejthető, fölfejtető.

A záróstrófa értelmezését nem találom olyan egyszerűnek, mint Mészöly Dezső. Az első négy sorral kapcsolatos fönntartásaimról már a hiányzó vonzatok kapcsán nyilatkoztam. Továbbolvasva fölmerül a kérdés: mit lehet kezdeni a befejező négy sorral, amely még csak refrén sem lehet; olyan nagy mértékben változott meg.

Próbáljuk meg a mondatjelentést kibontani a sorból: Akkor (ti ha a hit, remény, szeretet helyett a kétely, a gyűlölet és a kétségbeesés foglal helyet) mi is mind pereat, s velünk az, amin a szív függ [azaz a haza], szintén pereat (’vesszen’). S ekkor, így, ezzel együtt (velünk, s azzal, amin a szív függ [a haza]), miután veszünk és/vagy veszítettünk, minthogyha elfogyna poharunkból a bor [s belőlünk az élet, a lélek, a magyar-lét értelme] „Vágjuk falhoz a poharat!” De hogy a vállalható közösségen és annak dicséretén kívül a költő mit akar – mert hogy egy tömeges öngyilkosságot nem! – azt ebből a költeményből nem tudhatjuk meg.

A vers utóélete inkább a *Tragédia* írójához kötődő szentencia bizonyítása – ti. Madách egykönyvű író. 1942-ig Halász Gábor nem tud a *Pereat* külön megjelenéséről. 1942 után a

Madách Összes az ismert okok miatt nem jelent meg. A költő Madáchról ugyan születtek cikkek, az Egyetemi szöveggyűjteményben és a Hét évszázad magyar versei című antológiában volt is helye az írónak, de a lírikus Madáchcsal Bene Kálmánon kívül érdemben senki sem foglalkozott. Ezért tekinthető úttörőnek Mészöly Dezső értelmezése – amelynek hiányait e dolgozat kívánta megmutatni, illetve a *Pereatra* vonatkozóan ismereteket kiegészíteni.

Jegyzetek:

- 1: VARGA 2000. 147-158.o.
- 2: HALÁSZ 1942. MIÖM II. 1169.o.
- 3: VOINOVICH 1914.
- 4: RADÓ Salgótarján, 1987.
- 5: Gondolok a következő munkákra: BALOGH Bp., 1934., BARTA Bp., 1942., BÓKA Bp., 1966., HORVÁTH Bp., 1984., KISS A. Bp., 1978., MEZEI Bp., 1977., PALÁGYI Bp., 1900., RADÓ i.m., RIEDL Bp., 1933., SÓTÉR Bp., 1979., SZERB Bp., 1986. (8.)
- 6: MÉSZÖLY 1995.
7. BIBLIA CD-ROM 1997.: „unus autem ex ipsis Caiphas cum esset pontifex anni illius dixit eis vos nescitis quicquam Jo 11.50. nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo et non tota gens **pereat**...”
- 8: A HALÁSZ MIÖM I-II. mellett áttekintettem LEBLANCNÉ 1984, 1993 mellett a Madách Könyvtár - Új Folyam első 19 kötetét is.
- 9: Árpás Károly: „Egyet bánok csak: a haza fogalmát...” Gondolatok a politikus Madáchról in IV Madách Szimpózium Szerkesztette Andor Csaba Bp.-Balassagyarmat, 1996. 15-40.o.
- 10: MIÖM II. Bp., 1196.o.
- 11: A Vörösmarty Mihály Összes Művei Kritikai kiadás 3. Kötetének jegyzeteiben (Bp., 1962. 572-586.o.) Tóth Dezső összegzi így a keletkezést.

Irodalom:

- Andor Csaba: A siker éve: 1861. Madách élete Bp., 2000.
- Balogh Károly: Madách, az ember, a költő Bp., 1934.
- Barta János: Madách Imre Bp., 1942.
- Biblia CD-ROM 5.0. Arcanum Adatbázis Kft. Bp., 1997.
- Bóka László: A lírikus Madách in Válogatott tanulmányok Bp., 1966. 624-634.o.
- Horváth Károly: Madách Imre Bp., 1984.
- Kiss Aurél: A lírikus Madách in Madách-tanulmányok Szerkesztette Horváth Károly Bp., 1978 255-277.o.
- Leblancné Kelemen Mária: Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárban Salgótarján, 1984.
- Leblancné Kelemen Mária: Újabb Madách Imre-dokumentumok a Nógrád megyei Levéltárból és az ország közgyűjteményeiből Salgótarján, 1993.
- Madách Imre Összes Művei I-II. Sajtó alá rendezte, bevezette, és a jegyzeteket írta Halász Gábor Bp., 1942.
- Mészöly Dezső: Emlékbeszéd – papírra téve Palócföld, 1995/3. 267-269.o.
- Mezei József: Madách Bp., 1977.
- Morvay Győző: Magyarázó tanulmány „Az ember tragédiájá”-hoz Nagybánya, 1897.
- Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete Bp., 1900.
- Radó György: Madách Imre Életrajzi krónika Salgótarján, 1987.
- Riedl Frigyes: Madách Bp., 1933.
- Sóter István: Madách-tanulmányok in Félkör Bp., 1979. 141-279.o.
- Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet 8. kiadás Bp., 1986. (1. k.: Bp., 1934.) 424-432.o.
- Varga Magdolna: Madách reményei in VII: Madách Szimpózium Bp.-Balassagyarmat, 2000. 147-158.o.
- Verstár '98 A magyar líra klasszikusai Fél száz költő összes verse CD-ROM Arcanum Adatbázis Kft. Bp., 1998.
- Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája Bp., 1914. (2003)

KALANDOZÁSOK A TRAGÉDIA FORRÁSVIDÉKÉN

1. A játéktér kijelölése

Közismert, hogy Madách a *Tragédia* kéziratát 1860. március 20-án fejezte be, s ezt az alig javított kéziratot juttatta el 1861. július 20. után Arany Jánosnak. Andor Csaba új Madách-életrajza¹ terjesztette el a Madách-kutatók körében már ismert tényt: a *Tragédia* első változata *Lucifer* címmel 1853 elején, a pesti Újépület börtönében készült. A filológusok tudnak az 1856-57 között keletkezett újabb, ismeretlen című változatról, sőt akadnak, akik nem zárják ki több kézirat-másolat létét sem, bár e kérdéskörben Madách egyértelműen egyetlen példányról beszél.

Madách munkamódszeréről szintén tudunk. Hasonlóan kortársaihoz (pl. Jókaihoz, Eötvöshöz) följegyzéseket készített. Jegyzeteit, ötleteit a mű megírása után többnyire megsemmisítette (néha magát a művet is), mondhatnánk, eltüntette a nyomokat - ám szavaival ellentétben több olyan írása is fennmaradt, amely a már elkészült műveihez kapcsolódott.

Dolgozatomban először azt szögeztem le, hogy Madách tudatosan szerkesztette műveit, majd hogy ebben mestereket és kortársakat követett. Harmadszor összegyűjtöm azokat a Madách-szövegrészeket, amelyek szerintem a *Tragédia* előzményeihez kapcsolódnak. Negyedszer konkrét azonosítás nélkül közlöm föltevéseimet az „Ős-Tragédia” létéről. Az „Ős-Tragédia” cím alatt a *Lucifer* utáni és az általunk ismert *Tragédia* előtti művet értem².

2. Az alkotói műhely

A *Lucifer* nyomait elég nehéz „visszafelé” megtalálni. Legyen az első jel: a *Tündéralom* kompozíciója³. A jegyzeteket vessük össze Ámor „színhívó” szavaival, s látni fogjuk, hogy Madách Imre mennyire igyekezett megfelelni az Arany János-i minősítésnek a kompozíció tekintetében.

Második adalékunk az lehet, hogy a drámai költemény vázlatában visszaköszönek az életmű korábbi darabjai, sőt könnyű megtalálnia a *Csak tréfa* ön-evokációját is (ne feledjük, a tragédia főszereplője is saját életét írja színdarabnak)⁴. Több példát is találhatunk arra, hogy Madách applikál, beilleszt⁵.

Újabb adalék és egyben az alkotói műhely világába enged betekintést az elbeszélő művek jelenetező technikája is⁶. Ez a jelenetezés azért is érdekes, mert Madách drámaelméleti nézeteivel⁷ sehogyan sem áll összhangban: a klasszicista hagyomány másolása helyett (amiről ír) a szerző a romantikus színházi gyakorlatot követi (tér- és idősíkváltások).

Sajnos nem állt módomban egyetlen Madách-mű kézirastra támaszkodó filológiai és geneológiai vizsgálatának elvégzése sem, bár „sejtésemet”, „gyanúmat” korábban részben egy kifejezés értelmezésével és előfordulásával⁸, részben egy datálatlan vers elemzésével⁹ megpróbáltam bizonyítani.

3. Mesterek és kortársak

Könnyen találhatunk nem magyar (Balzac¹⁰) és magyar (Jókai¹¹) példákat arra, hogy az életmű vagy az életmű részletének létrehozása tudatos tervezés eredménye. Sajnos, az epikus példák mellé csak lírikusokat fogok hozni, ám a választott művek és a **Tragédia** bármely (ismert és nem ismert) változatának közös jegye a *történelemszemléletre épülő jelenetező technika* lesz.

Bár Madách írásaiból nem derül ki, mennyire hatott rá **Petőfi Sándor**, milyen mélységben ismerte a véle egykorú költő műveit, ám mind a Pesti Divatlap, mind az Életképek balassagyarmati, illetve Nógrád vármegyei elterjedtsége bizonyított, arról nem is szólva, hogy Emich Gusztáv milyen óriási példányszámban dobta piacra a válogatott költeményeket tartalmazó kötetet. Petőfi életművéből a Felhők-korszak környéke kínálja az érdekes párhuzamokat. Ha elolvassuk Az álmos vagyok és mégsem alhatom..., Álmaim és Az örült című alkotásokat¹², akkor feltűnik a társadalmi kérdések iránti érzékenység megnövekedése mellett az ismerős, romantikus vonásként is azonosítható jelenetező technika. Az apostolt most nem említeném, mint ahogy az említett versek részletezéstől is eltekintek.

Sokkal nagyobb hatást gyakorolt Madáchra ifjúságának koszorús költője: **Vörösmarty Mihály**. Sem a személyes befogadás, sem a nyelvi imitáció kérdése nem érint bennünket, annál inkább néhány vers történelemszemlélete és jelenetező technikája. Kezdjük „visszafelé” a legfrissebbel, A vén cigány cíművel. Ebben már találkozunk a jelenetézéssel¹³. Figyeljük csak meg, hogy az 1854. július - augusztus (?) tájékára datált költeményben - jelzésem ([*p*] - p: számtani sorozatban növekvő számok) szerint - hány színlehetőség rejlik. A második vers az Előszó. Elemzése közismert - csupán arra hívom föl a figyelmet, hogy a költemény szemlélete az idő körkörös mozgására¹⁴ épül. S ne felejtsük, a verset mintegy száműzetésben, Baracsán írja a költő, 1850-1851 telén, télutóján. (Mennyire közel járunk a *Lucifer* keletkezéséhez!) A következő vers is ismert - Az emberek -, részletező elemzése helyett csupán időfelfogására és történelemképére szeretnék utalni, különösen a 2-7. számmal jelölt egységek dramaturgiai szempontból is elkülönülő jelentéseire. Nem az ún. pesszimizmusra, hanem arra, hogy a sok ember (a tömeg) hogyan változtatja meg a legszebb eszméket is (7. egység). Végére hagytam a Gondolatok a könyvtárban című bölcselő ódáját. Ha a középiskolai törzsanyagból kiemeljük a megfelelő részleteket¹⁵, akkor azok alátámasztják megállapításomat: rokon világgépük. Érdeemes itt is eljátszani a jelenetézéssel! Vizsgáljuk meg Vörösmarty „jeleneteit”! Ismét fölismerhető a kompozíció - s Madách, a fiatal Madách kedvelte Vörösmartyt.

Az igazi előd azonban **Kölcsey Ferenc**. Nem is azért, mert Madách megértette a Parainesist (Madách azon kevés költők, sőt tollforgatók egyike a magyar irodalomban, aki érti is, használja is a Kölcsey-alkotta „rény” jelentését¹⁶), hanem mert meghatározó hatást gyakorolt rá a Vanitatum vanitas című vers. Idézzük fel a verset emlékezetünkben [maga a szöveg közismert, könnyen hozzáférhető]: mind a jelenetező technika és kompozicionális szerkesztés¹⁷, mind pedig az időfelfogás és történelemkép

rokonítja a *Tragédiával*. (Mindennek természetesen semmi köze az ún. történelmi pesszimizmushoz, vagy az ún. pesszimista történelemképhez.)

4. Az „Ős-Tragédia” felé mutató szövegek

Mint említettem, az „Ős-Tragédia” alatt azt a föltételezetten befejezett, zárt kompozíciójú, teljes szöveget értem, amely a *Luczifer* után és a *Tragédia* előtt készült el.

Vizsgáljuk meg először a költeményeket - hiszen a *Pereat* olyan szépen kínálta a *Tragédia* felé mutató létrehozó élményt. Bár tartalmi szempontból megemlíthető lenne *Az első halott*, *az Angyal és lány*, a *Nabukodnosor álma* és a *Lót* című elbeszélő költeménye - ám a „3. Legenda és rege” ciklus cím, illetve a jelenetező technika és a történelmi időszelemélet hiánya miatt el kell vetni e művek hatását.

Az angyal útja című elbeszélő költemény - ugyanabból a ciklusból - már mutatja a jelenetező technikát¹⁸, csak éppen a történelem- és időszelemélet hiányzik belőle. Ugyancsak itt kell megemlíteni *A betelt kívánságok* című verset¹⁹ is, amely az előbbi műhöz hasonlóan jelenetekre tagolja a költeményt, sőt a későbbi *Tragédiával* is rokonítható jelenetekre, mégis félre kell tennünk a történelem- és időszelemélet hiánya miatt.

Szempontunkból érdekesebb azonban *A nő teremtése* című alkotás²⁰. Halász Gábor éppen úgy nem utal rá, jegyzeteiben nem magyarázza, mint más, pedig az említett vers tartalmi elemei sok közös vonást tartalmaznak a *Szontágh Pálnak 1856. 08. 11-én írt verses levéllel*²¹; bár ennek igazolására itt nincs terünk (csak kettőt emelnénk ki: a Hajna és a „hajnal lánya” egyezése, illetve az erős nő-ellenességet). Viszont gyaníthatóan a korai változat hatásvidékén járunk; már a keltezés miatt is. Látszólag e műben is kevés a történelemszelemélet, de ötlete és indítása egy nagyobb kompozíció felé mutat.

Megemlíteném még az Epigrammák című ciklusból az *Egy örült naplójából* című gyűjteményt (valóban Petőfi jut az eszünkbe). Az „Ős-Tragédia” hangulatával lehet rokon a 2, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 29. Ha csak hangulatát vesszük is - s nem szövegét - a *Luczifer* (vagy az „Ős-Tragédia”) szövegeire utaló szarkazmus érződik belőle²².

Ide illene még a Vegyesek ciklusból az 1. *Művészet és természet*, a 3. *Az őszinte ortodox*, a 10. *Hit és tudás*, a 13. *Próza és poézis*, a 26. *Egy papra*, a 27. *Hivatlan párthív*, a 28. *Megvesztegethetetlen*, a 29. *Egy demagóghoz*, a 31. *Helyes sulyarány*, a 32. *Dicsőség és gyalázat*, a 33. *Kormányzási ildom*, a 34. *A megtért*, a 35. *Nagyok eszköze*, a 37. *Rögtönző*.

Honnan ez a sok epigramma, melyek közül nem egy nem is epigramma a szó klasszicista, klasszikus értelmében, inkább gnóma, aforizma, terjesztésre váró szállóige? Később adunk választ e kérdésre.

Mindez azonban még így is nagyon kevés. Szerencsére, a *Tragédiában* több olyan hosszabb evokatív részlet is van, amelyet koncepció-félének tekinthetünk: az Első színben az Angyalok kara utal a

földi jövőre - „Jössz te kedves ifju szellem...” 49-60. sorok -, de csak általánosságban; a Tizenegyedik színben a nyitó Kar énekében összegzi az eddig történelem „lényegét” - „Majd attól félsz...” 2578-2589. sorok. Föltűnhet minden figyelmes olvasónak, hogy Lucifer több monológja olyan részletekre utal, amelyet a *Tragédia* nem tartalmaz²³. Ellenérv lehetne, hogy egyrészt Ádámnak is vannak ilyen „meg-nem-jelenített-múltra” vonatkozó észrevételei, másrészt a *Tragédia* sugallt teljesség-igényéhez, az emberiség „jövő-álom-kép”-éhez hozzátartoznak ezek a megjegyzések. Mégis, érdekes, hogy a jól felépített műből hiányoznak ezek a tartalom-darabkák. (Persze, mi, a befogadók, az egész emberiség ismert történetének általános műveltség szintjén tudói ezen a hiányosságon nem bukunk fel.)

S akkor jöjjön a sokak által idézett Szontágh-levél²⁴. Horváth Károly nyomán indulva, Andor Csaba bizonyítását elfogadva olvashatjuk az 1857. II. 7. keltezésű verses levélben vagy a *Tragédia* - vagy az „Ős-Tragédia” nyomait (de a Mű már így vagy úgy készen áll, napvilágra kívánkozik).

5. Összegzés

Néhány pontban összegzem eddigi megállapításaimat:

1. Madách tudatosan, hatalmas jegyzetapparátussal, szinte mindig előzetes terv alapján dolgozott hosszabb lélegzetű művein - így a *Tragédián* is.
2. Elsajátította a „jelenetező” technikát.
3. Bár állítása és a Hagyaték ismert adatai szerint többnyire megsemmisítette jegyzetei, ha a mű elkészült, ám erős a gyanúnk, hogy ez az „önpusztítás” szelektív volt: bizonyos szövegrészleteket átépített más műveibe, egyes alkotásait pedig többször átdolgozta.
4. A *Lucifer* írásos nyomának hiányát a keletkezési körülmények magyarázzák - ám ugyanakkor az is, hogy részleteit beledolgozta az új műbe.
5. Az 1850-es évek közepső harmadában véleményem szerint túl sok hasonló tartalmú Madách-szöveg keletkezett: a már elemzett *Pereat* mellett a mások által is ismert (s egyetlen konkrét dátummal rendelkező 1857. 02. 07-i *Szontágh-levélen* kívül tartalmi okokból ide venném a jelzettek: *A betelt kívánságok*, *A nő teremtése*, az 1856. 08. 11-i *Szontágh-levél*, az *Egy örült naplójából* és a *Vegyések* ciklus részletei.
6. Véleményem szerint az 1857. 02. 07-i levél kísérő-értelmező levél volt²⁵, erre utal Madách glosszája is; az 5. pontban megemlített művek pedig részben az „Ős-Tragédia” holdudvarába tartoznak, részben pedig annak megmentésre (és esetleg későbbi feldolgozásra) szánt szövegdarabjai. [A Függelékben Árpás Károly rekonstrukciós kísérletét mutatom be.]
7. Az „Ős-Tragédia” kéziratának fölbukkanása szinte kizárt, ám figyelemre méltó, hogy Madách az 1840-es években ugyanúgy egy kortárs témájú drámát (*Csak tréfa*) szentelt a szerelemnek, mint ahogy az 1860-as években szándékozott (*Tündérálom*). Nemcsak Madách élet-élményei és „szerelem-filozófiai” megjegyzései miatt tűnik jogosnak az „Ős-Tragédia” magánéleti dominanciájú föltételezése, hanem az

„életmű-kompozíció” miatt is. Hogy kiért és/vagy miért lett ebből emberiségköltemény, arra másoknak kell megadni a magyarázatot.

6. Föltételezés

A *Lucifer* című drámai költemény a szabadságharc bukása, a közéleti hagyományok kétségbe vonása miatti érzelmekre és a polgári eszmények dezillúziójára (árulás juttatta börtönbe, ahol - feltehetőleg - szintén árulásokkal találkozott) épült.

Az „Ős-Tragédia” hipotetikus szövegének keletkezése egybeesik a szerző magánéleti válságával - gyaníthatóan ilyen tárgyú kiábrándulását fogalmazza meg a gúny eszközével.

A *civilizátor* című arisztophaneszi politikai kabaréjának keletkezése a közéleti problémakör újbóli előtérbe kerülésére utal.

Úgy tűnik, *Az ember tragédiája* a magán- és közéleti lét kérdéseire adott szintetizáló válasz, amely összegzi az 1850-es évek kísérleteit.

Jegyzetek:

1: Andor Csaba: A siker éve: 1861. Madách élete Bp., 2000. és Andor Csaba: Életrajz, bibliográfia, utószó in Madách Imre: Az ember tragédiája CD-ROM 1. 0 változat Bp., 1998.

2: Andor írja a CD-ROM jegyzeteiben: „És ekkor kezdtem hozzá az „Ember tragédiájá”-hoz.

Először Lucifer nevet adtam ennek a műnek, mellyel fogságom végeig kihúztam az időt.

Ez a munkám vagy nagyon jó, vagy nagyon rossz — de semmi esetre sem közönséges.

...56-ban, midőn a keleti hadjárat után ismét eltűnt a felszabadulásnak minden sugára: újra hozzáfogtam költői művemhez és rövid félbeszakításokkal még 57-ben be is fejeztem. *Most csak azt nem tudom, mitévő legyek veled.* [...]”

...érdemes a szerző leveleit idéznünk, hiszen végülis az igazán megbízható támpontot (legalábbis elméletben) azok adják a mű születésével kapcsolatban.

Az első közvetett információ egy verses levél piszkozatán állt, amelyet utóbb *P. barátomhoz* címen versei közé is felvett a szerző. Magát a piszkozatot Bérczy Károly látta utoljára, jóllehet mind az elküldött levél, mind a versgyűjteménybe felvett változat ma is megvan. E levélfogalmazvány szélére írta Madách — Bérczy emlékbeszéde szerint — a következő megjegyzést: „Újra elolvastam e Pálnak töltött mérget. Miért nem tartám azt magamnak? Eh, mit! e mérge, igazság, ha tragédia is, az emberi természet soha sem tagadta meg magát, 's Ádám a teremtés óta folyvást csak más és más alakban jelen meg, de alapjában mindig ugyanazon gyarló semmi marad, a még gyarlóbb Évával oldalán!” Az oly sokszor idézett idézetet ezúttal nem az emlékbeszéd utáni másod- és harmadnapon megjelent újságcikk (Pesti Napló, 1866. febr. 7. és 8.), nem is A Kisfaludy Társaság Évlapjai (Új folyam III. 197—223. l., Pest, 1869.), sőt még csak nem is Gyulai Pál közlése nyomán (Madách Imre összes művei. Pest, 1880. I. k. XIII—XXXVII.) idéztük, mivel azok következetesen eltérnek Bérczy kéziratától, hanem az eredeti kézirat alapján (Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján, 83.11.332.). (A nyomtatott forrásokban s az azokat idéző számtalan tanulmányban és monográfiában a „gyarló semmi” helyett „gyarló fereg” áll, „e Pálnak töltött mérget” helyett pedig „a Pálnak töltött mérget” szerepel; a mérge maga a levél[fogalmazvány], amelynek szélén a megjegyzés állt.)

Madách jegyzete, ha nem is bizonyítja, mindenesetre valószínűsíti, hogy az 1859—60-as Tragédia előtt már korábban, éspedig éppen a Pétery Károly által említett időszakban, vagyis a krími háború után foglalkoztatta Madách Imrét az emberiség története, Ádám és Éva más-más alakban történő, mégis azonos vagy hasonló „megjelenése” (a verses levél 1857. február 7-i keltezésű). Minthogy pedig úgy a verses levél, mint a szerző reflexiója a ránk maradt *Az ember tragédiája* című munkánál lehangolóbb, pesszimistább hangvételű, megkockáztathatjuk a feltevést: az 1856—57-es föltételezett második változata a műnek — legalábbis szemléletében — közelebb állhatott az első változathoz, a *Lucifer*hez, mint a harmadik változathoz, az általunk ismert *Az ember tragédiájához*. Pétery Károly

tehát nem tévesen emlékezett, hanem inkább „kihagyott az emlékezete”; megfeledkezhetett barátjának arról a megjegyzéséről, hogy nagy művét újólaj át dolgozta.”

3: „Isó sz. Tündérország..., Ilik sz. A költő otthon..., Ilik sz. Hivatalszoba, IV. Az összeesküvésnek rejtőzni kell., Vik. Sz. Pokol., VI. Herkules., VII. Sámson., VIII. Mária., IXik. Forradalom..., X. Bukás, XI. Színház., XII. A költő otthon.” (MIÖM II. 741.o.). A műről még ír Árpás Károly a VI. Madách Szimpózium lapjain (Balassagyarmat - Szügy, 1998.)

4: A Csak tréfa kompozíciója a felvonáscímekkel is megerősítve - lásd MIÖM I. 99-218.o.: I.F. Pegazus járomban, II.F. Színpadon s szőnyeg megett, III.F. Álarc és érzelem, IV.F. Két költő, V.F. A költő diadalma.

5: Lényegében ebből a feltételezésből vezeti le Bene Kálmán a „tragédia dalait” - lásd Madách Imre A Tragédia dalai Az ember tragédiája lírai ciklusokban Összeállította, s a ciklusok, versek címeit kigondolta Bene Kálmán Szeged, 2000.

6: Ismét Árpás Károlyra hivatkozom. A Műfaji sajátosságok vizsgálata Madách elbeszéléseiben (in VII. Madách Szimpózium Balassagyarmat - Szügy, 1999.) című cikkében bizonyította, hogy a kompozicionális szándék szinte minden művében meghatározó (esetenként az esztétikai hatást is gyöngítő) szerepet játszik.

7: Az V. Madách Szimpózium előadásai közül több is foglalkozik színház- és drámaelmélettel - támaszkodtam Árpás Károly Madách és a színház című tanulmányára.

8: Madách *reményei* in VII. Madách Szimpózium Balassagyarmat - Szügy, 1999.

9: Madách Imre: *Pereat* - egy versértelmezési kísérlet in VIII. Madách Szimpózium Balassagyarmat - Szügy, 2000.

10: Balzac az Emberi színjáték kiadásához írja előszavát 1842-ben, ismertette elképzeléseit, majd 1846-ban kisebb módosításokkal ismét kiadta. (Balzac előszava az Emberi színjátékhoz in Emberi színjáték I. Bp., 1962.) Nem tudom, Madách olvasta-e - franciául mindenestre jól olvasott.

11: Jókai kompozicionális szándékairól tájékoztatnak az alábbi munkák: Árpás Károly: A JÓKAI-KOMPOZÍCIÓ KÉRDÉSEI (kézirat - Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium pályázata) Szeged, 1992. [több példányban - diszken is <kedit szövegszerkesztővel készült>]; u.ő.: A cikluskompozíció kérdéséhez. Adalékok Jókai és a 20. század kapcsolatához in "Modernnek kell lenni mindenestül" (?) Irodalom, átértelmezés, történetiség [Kollégáink: Ilia Mihály és Vörös László hatvanadik születésnapjára] Szerk.: Szigeti Lajos Sándor Szeged, 1996. és u.ő.: Egy rejtélyes relikvia (Jókai Mór életművének hatása az ezredfordulón - rév-komáromi [komarnoi: Szlovákia] konferencián előadás 2000.04.28-án)

12: Keletkezési adatok Petőfi szerint sorrendben: Pest, 1845 [október 16-november 25. között], Pest, 1845 [október 16-november 25. között] és Szalkszentmárton, 1846 [január] - csak hogy összevethessük Madách életével és életelményeivel.

13: Idézem a kérdéses sorokat: „Mindig így volt e világi élet, / Egyszer fázott, másszor lánggal égett;” (1.vsz.); „Odalett az emberek vetése.” (2.vsz.) [*1*]; „Kié volt ez elfojtott sohajtás, / Mi üvölt, sir e vad rohanatban, [*2*] / Ki dörömböl az ég boltozatján, / Mi zokog mint malom a pokolban, [*3*] / Hulló angyal, tört szív, örült lélek, / Vert hadak vagy vakmerő remények?” (4.vsz.); „Míntha újra hallanók a pusztán / A lázadt ember vad keserveit, [*4*] / Gyilkos testvér botja zuhanását, / S az első árvák sirbeszédeit, [*5*] / A keselynek szárnya csattogását, / Prometheus halhatatlan kínját.” (5.vsz.) [*6*]; „A vak csillag, ez a nyomoru föld / Hadd forogjon keserű levében, [*7*] / S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől / Tisztuljon meg a vihar hevében, / És hadd jöjjön el Noé bárkája, / Mely egy új világot zár magába.” (6.vsz.) [*8*]; „Lesz még egyszer ünnep a világon, / Majd ha elfárad a vész haragja, / S a viszály elvérzik a csatákon,” (7.vsz.) [*9*]

14: „Majd eljön a hajfodrász, a tavasz, / S az agg föld tán vendéghajat veszen, / Virágok bársonyába öltözik. / Üvegszemén a fagy fölengedend, / S illattal elkendőzött arcain / Jókédvet és ifjuságot hazud: / Kérdjétek akkor ezt a vén kacért, / Hová tevő boldogtalan fiait?”

15: „Hogy míg nyomorra milliók születnek, / Néhány ezernek jutna üdv a földön, / Ha istenésszel, angyal érzellemmel / Használni tudnák éltök napjait.” / Miért e lom? hogy mint juh a gyepen / Legeljünk rajta? s léha tudománytól / Zabáltan elhenyéljük a napot? / Az isten napját! nemzet életét! .... /... / .....

/ A könyvek által a világ elébb? / Ment, hogy minél dicsőbbek népei, / Salakjok annál borzasztóbb legyen, / S a rongyos ember bősziült kebele / Dögvészt sohajtson a hír nemzetére. [*1*] / .. / .. / .. / Az el nem ismert érdem hősei, / Kiket - midőn már elhunytak s midőn / Ingyen tehette - csúfos háladattal / Kezdet imádni a galád világ, / Népboldogító eszmék vértanúi / Ők mind e többi rongykereskedővel, / Ez ünt fejek - s e megkorhad szivekkel, / Rosz szenvedélyek oktatóival / Ők mind együtt - a jók a rosz miatt - / Egy máglya üszkén elhamvadjanak? [*2*] / Oh nem, nem! amit mondtam, fájdalom volt, / Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma, / Oly fényes elmék a sár fiait / A súlyedéstől meg nem mentheték! / Hogy még alig bír a föld egy zugot, / Egy kis virányt a puszta homokon / Hol legkelendőbb név az emberé, / Hol a teremtés ősi jogai / E névhez "ember!" advák örökül - / Kivéve aki feketén született, / Mert azt baromnak tartják e dicsők / S az isten képét szíjjal ostorozzák. / És mégis - mégis fáradni kell. [*3*] / Egy újabb szellem kezd felküzdeni, / Egy új irány tör át a lelkeken: / A nyers fajokba

tisztább érzeményt / S gyümölcsözőbb eszméket oltani, / Hogy végre egymást szívben átkarolják, / S uralkodják igazság, szeretet. / Hogy a legalsó pór is kunyhájában / Mondhassa bizton: nem vagyok magam! / Testvérim vannak, számos milliók; / Én védem őket, ők megvédnek engem. / Nem félek tőled, sors, bármit akarsz. / Ez az, miért csüggedni nem szabad. [*4*] / Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit / Agyunk az ihlett órákban teremt. / S ha összehordtunk minden kis követ, / Építjük egy újabb kor Babelét, / Míg oly magas lesz, mint a csillagok. / S ha majd benéztünk a menny ajtaján, / Kihallhatók az angyalok zenéjét, / És földi vérünk minden cseppei / Magas gyönyörnek lángjától hevültek, [*5*] / Menjünk szét mint a régi nemzetek, / És kezdjünk újra túrni és tanulni." [*6*]

16: *Remény* (Első kísérletek ciklus).

17: Kénytelen vagyok a jegyzetapparátusban elhelyezni a mű részleteit, és ellátni a jelenet-jellel: „Sándor csillogó pályája, [*7*] / Nyúl vadászat, özfutás; / Etele dülő csordája [*9*] / Patkánycsoport, foltdarázs; / Mátyás dicső csatázási, [*10*] / Napoleon hódítási, [*12*] / S waterlooi diadal: / Mind csak kakasviadal.... A vég, melyet Sokrat ére, [*4*] / Catonak kihulló vére, [*8*] / S Zrínyi Miklós szent pora [*11*] / Egy bohóság láncsora.... Plato s Aristoteles. [*6*] ... Demosthén dörgő nyelvével [*5*] / Szitkozódó halkufár; / Xenofon mézbeszédével [*3*] / Rokka közt mesére vár; / Pindár égi szárnyalása [*1*] / Forró hideg dadogása; / S Phidias amit farag, [*2*] / Berovátkolt kódarab.” 1823. február-április (in Verstár '98. A magyar líra klasszikusai. Fél száz költő összes verse CD-ROM, Arkánium Bp., 1998.

18: A MIÓM II. 171-175.o. szövegében öt jelenetet különíthetünk el a szerző nyomán, aki „-”-gal választotta el a tartalmi egységeket.

19: A költeményben az alábbi jól felismerhető jeleneteket találtam: „.....És kívántam trónt, országokat, / Fél világ uralt, míg más felében / Rettegék nevem s hatalmammat... [*1*] // ... s jött a tündér, / ... Ujra kérve: "Boldog vagy-e már?" / "Nem, nem tündér, amit én kerestem, / Megnyugvást, szűm mostan sem talál. // Mit használ e trón nekem s dicsőség, / Mily kéjt lel gyöngyében a csiga? / Benső boldogságomnak még jobban / Érzem a trónon mi sok hia. / Vagy bájosb-é vajha álom? Óh nem! / Több gyönyört bírok-é el mint más? / Fellebbenti-é előttem a sír / És menyország titkát bűvaráz? // Vidd el trónodat, tündér s helyébe / Adj nekem mérhetlen tudományt; / ..... Tudományt adj, mely lelkét felfogja / A világnak, melyben ront, teremt. / A műhelyt mutasd meg, melyben készül, / Ami lent küzd, ami fénylik fent. [*2*] // S ím szemem előtt egy nagy koporsó / Tárul fel, benn rothadás nyüzsgő, / "Születés" áll írva rajt, s felette / E szó "szükségesség" menydörög. [*3*] // "Óh, e szót, e látványt hadd felednem, / Vagy többé földön nincs örömem!" / A nemtő érint bűvös ujjával / És a látvány elvesz elülem. // ... tudomány, dicsőség / Boldogsághoz földön nem vezet. / Egy van, egy van, nekünk üdvösséget / Itt lenn nyújtó s ez az élvezet. // Adj nekem lányt, szépet, mint tavasz reg, / Hőt mint nyár, csendest mint őszi est!" [*4*] / S ím a nemtő röpke fellegekben / Száz meg száz bájos alakot fest. // "Válassz!" - úgymond. "Óh, hogyan válasszak, / A legszebbet szebb követi még; / Hogyha mind nem bírhatom, egy sem kell! / Mindegyik mérhetlen veszteség." // "Ember! mond a nemtő, e képeknek / Számolhatlan, végtelen sora; / Hogy bírhatnád mind, gyarló kebelled, Mit a képzelet csak alkotta?" [*5*] // "Adj hát egyet, s a többit tüntesd el!" / S ím karomba lánykát ölelek. / "Meg van hát nyugalom, érzem, érzem, / Hála néked, nemtő - szeretek!" // „Kéjben - mond ő - nem lesz megnyugvásod. / A kéjhűrnak felzengő szava / Kell hogy szünjék; a kéj győzelem, mit / Sok balsors felett szűnk nyer vala. // Inger a kéj, epedés a célhoz. / Önbecsérzet és kíváncsiság / Hogyha mézben fuldokolsz nem édes, / S imelgő ha nem őrzi fullánk. // A lányszív megtehetik érzéssel, / Lányt az ég szeretni alkotta, / Abban él, virul, abban hervad le, / Mint virággal lelke, illata. // Férfiszívben más érzések élnek, / Tetterő, küzdések vihara, / Ott a szerelem csak úgy mosolyg fel, / Mint vadonban a kis ibolya. // Megfáradt kedélyed leszakasztja / S illatánál megfrissül megint; / A világ lehervadt, sorsa bételt / És számodra messzebb pálya int. // Ott is lesz virágszál, mely enyhít, de / Még olyat nem alkotott az ég, / Mely örök friss, s illatával enyhít, / Valahányszor lelked szomszaga ég." [*6*] // S a nemtőnek teljesült jóslata, / Vágyam elhalt, halványult a lány. / Ellökém s hozzám volt bilincselve, / Sirtam ép hogy ötlet választám. // Vágytam a földet és vágytam könnyét, / Küzdésit, s ím a nemtő megszánt; / Ébredék otthon kicsiny szobámban / Boldogan, hogy álom már nem bánt. // Érzem gyöngyből, hogyha nincs is tenger, / Gyöngyök minden tengerben vannak. / Úgy fogadjuk, amint adta a sors / És lehetünk itt is boldogak!" [*7*]

20: Közlöm az egész szöveget: *A nő teremtése* // Szerelem! te vagy az egész teremtés / Legnagyobb fájdalom, legidősb leánya! / Még millió világink meg sem születének, / Jehováé mellett trónod is már álla. // A nagy Elohimok meghódoltak néked, / Közülök Lucifer maga sem hiányzott, / És ki Jehovával is dacolva hódolt, / Rózsaszál vessződnék szinte térdet hajtott. // Hajna volt szerelme, Hajna volt imája, / Ifjú tündére a mosolygó bájnak. / És nem volt előtte más gyönyörűsége, / Más reménye nem volt a szellemvilágnak. // * // Jehovának jött egy pajkos gondolatja, / A végtelen űrben hogy földünk teremse, / Játékául az ő szellemeknek és ím / Gondolatját menten a tett is követte. // "Szellemek, hú társim! jöjjetek, jöjjetek! / Mindenki teremtsen, mint szeszélye súgja, / Közösen készítsük el a porvilágot, / Majd meglátjátok, mi jót nevetünk rajta." // S alkot minden szellem, ez sugárt, az árnyat. / Ez virágot, az meg a virágba férget, / Ez dalos madárkát, játszi pillangókat, / Az kietlen pusztát és lánggyomru bércet. // Jehova teremtett önképére férfit, / Mint bábót készítünk a gyermek-színpadra, / Melyen olyan furcsa

méltósággal játszik / Szem elől elrejtett sodronyán vonatva. // "Készen áll a föld, most kormányozzuk együtt !" / Szólt Lucifer. - "Nem, az csak engem illet! / Viszonzá Jehova; vagy nem-é teremtem / A földnek királyát?" - s amint mondta, úgy lett. / A szelidebb lelkek megnyugodtak benne, / A meghódolók közt első volt szép Hajna, / Csak néhány törhetlen volt még Luciferrel, / Amint a hűséget büszkén megtagadta. // Folyt a harc. Csupán őt vágyott megnyerhetni / Jehova, s csábítá kedvese kezével, / Ámde az, kinek nem volt üdve, csak e kéz - / Békedíjul mostan mégsem fogadá el. // "Nem, soha ne birjam inkább szeretőmet, / És bolyongjak kósza lélekként az éjben, / Mint hogy bírjam őt, de ily gyáván odadjam / Önbecsem érzését érette cserében. // Bírok én alkotni még egy új világot, / S Hajna lesz világom áldó istensége, / Vagy birom tiédet, Jehova, megrázni, / És ismét csak Hajna lesz kegyelmem bére." // Szólt Lucifer, s folyt a harc új erővel, / Míg végtére győzött Jehova hatalma, / S mint mindég, úgy itt is a veszítő lett vétkes / S a győzőé lőn az érdem koszorúja. // Lucifer számúzve búsan elbolyongott, / Átok s kárhózzattal megtörött keblében, / Megveté a boldog meghódoltak sorsát, / Üdvét elfeledte, csak szép Hajnáját nem. // És midőn az éj jött gyászos hollószárnnyal, / Vissza, ellopózott a menny ajtajára, / Egy tekintetért a szép Hajna szeméből, / Egy pillantásért a régi boldogságba. // Hajna éppen ott állt a menny ajtajában, / S búsan elmerülve a vak éjbe néze; / Számúzött hívének gondola sorsára, / Nagyszerű buktára, forró szerelmére. // Lucifer átfogta, csókot égetett rá, / S ő nem tudta, álma folytatása-é ez, / Vagy való? azt érzi csak rengő kebelével, / Hogy bár fáj mit érzett, mégis olyan édes. // És midőn fölébredt Lucifer karjában, / Az égből számúzve, itt földünkön volt már, / Megfertőzteté őt kedvesének csókja. / Rá többé bocsánat, rá többé üdv nem vár. // Lucifert ellenben megszentelte a csók, / Pártos társaihoz már többé ő sem fér, / Nincs hát maradások égben vagy pokolban, / Csak földünkön, köztök mely közömbös harctér. // És az ölelésnek mennyek ajtajánál / Lányka lett gyümölcse, - ördög, angyal lánya, / Fölfogák szülői, elvivék s letették / Az alvó Ádámnak vágyteljes karába. // Ádám ébredt, titkos vágy voná a lányhoz, / Úgy érzi, mint hogyha oldalából lenne, / Nem tudá, hogy angyal s ördögnek csókjából / Lőn kinul és üdvül a leány teremtve. // Ámde Lucifer, a zord, és szende Hajna / Csakugyan világot alkotott magának, / Mert mióta nő van, áldást, átkot szórva / A szívnek világán benne uralkodnak. - in MIÖM II. 188-191.o.

21: Szontágh Pálnak / Madách Imrétől / baráti köszöntést // A' lány, barátom, érzem én is / Éjnek tündöklő csillagzatja, / Tündéri rózsa ár a télben, / Költőnek leg szebb gondolatja. - / Lányok közül egy hajnal csillag / Akit választál, ám szeresd őt / Érdeмли, hogy költő szeresse, / De mert szereted, ne legyen nőd. / Lányok közül egy hajnal csillag / Akit választál, ám szeresd őt / Érdeмли, hogy költő szeresse, / De mert szereted, ne legyen nőd. / Ismerek lelked büszke róptét, / Te házasságban boldog nem lész, / Szabad tengerre, nem tűzhelyre / Való a' villám 's nyargaló vész. / Ki gazdasszonyt keres magának / Az lelhet véle házi békét; / Kinek néhány parazsa van csak, / Az házassággal óvja őket; / Ki meg fontol minden tulajdont / 'S mint árut választ nőt magának / Az házasodjék és örülhet / Jó létének, piros fiának; / De te ki jól tudod barátom / Hogy még ez mind nem szerelem még, / Kinek keblében mint az Etna / Százféle vágy és óhajás ég, / Te ha szeretsz költői hévvel, / Nehéz küzdés kell érzetednek, / 'S mint gyöngyök a' beteg csigában / Örömid vérző szívben nőnek / Te ha szeretsz költői hévvel, / Az szűdnek szent imádkozása, / 'S ez addig buzgó csak míg kétes / Az istenség áldás - átka / Te ha szeretsz költői hévvel, / Át szellemül szerelmed tárgya / És déli báb ként lesz szivednek / Csalókán intő ideálja. - / Lányok közül egy hajnal csillag / Akit választál, ám szeresd őt / Érdeмли, hogy költő szeresse, / De mert szereted, ne legyen nőd. / Vagy mond az Etna-tűz szivedben / Majd bír-e így örökké égni? / Csak a' csillag pislog örökké, / Mivel keblét láng nem hevíti. - / Vagy vérző harc 's imádkozás közt / Ember szív meddig nem fárad meg? / Csak a' közömbös érzéketlen / Parancsolhat érzeményének. / S az ideál, melly déli báb ként / Ragyog, s imádod gazdag hévvel, / A meg szokás és házi gond közt. / Párázat ként nem oszlik-e el? - / Ládd a' hajósnak a' távol part, / Éden ként int mí tengeren van, / De ha kiköt, ha bizton bírja / Tapodja azt hideg-nyugodtan. / A kéklő távol szép festéke / Elhagyja a bércek tetőit, / S csak terméketlen földdé vált az / Mit távolról oly bájosnak hitt. / Ha bírod a' nőt, kit imádasz, / Kit csak ragyogva, félve láttál / S majd életednek sáros útján / Hozzád nyugözve mindig ott ál; / Nem akkor jó mint égi szellem, / Ha lelked Istennel telik meg, / 'S az únalom 's gond órájában / Még sorját toldja roszt perczeknek. / Nem léssz-e mint hajós a' parttal, / Ha ért már biztos kikötőbe? / Nem fül-e a' költői szomj is / A forrás utol érésébe? / Ki megfontol minden tulajdont / 'S mint árut választ nőt magának, / Az házasodjék és örülhet / Jó-létének, piros fiának. / De a' költő ki láng érzéssel / Egy ideált ölel szívéhez, / Igába hajló pegasusként / Bírásban boldog soha sem lesz. / Te a ki ilyen ideált bírsz, / Tartsd azt meg szűd istenségének / Ne vond le a' földnek porába / Átkául mind a kettőtöknek. - in MIÖM II. 986-988.o. Az episztolát egyébként Madách érdemesnek tartotta az átdolgozásra. Költeményinek rendezésekor *Egy szerelmes barátomhoz* címmel vette fel a gyűjteményes kiadás tervezetében (in MIÖM II. 368-369.o.)

22: Madách „aforizma-érzékenységét” nem egy szállóigévé lett mondása igazolja (a Madách-breviáriumokról nem is szólva). Az *Egy örült naplójából* epigrammái inkább aforizmak, sőt lehetnek olyan mondatok, amelyek nem illettek bele az utolsó változatba.

23: Lássunk néhány példát: „Nem vérezél-e Chaeroneánál / A megbukott szabadság védletében, / És Constantinnal nem küzdél-e később, / Világuralmát hogy megalapítsd? / Nem vesztél-e el hitmártír gyanánt, / S később a

tudománynak fegyverével / Nem álltál-é a hitnek ellenében?” (Lucifer monológja a Tizenharmadik színben - 3731-3737. sorok); „...Azt hiszed talán / Hogy Leonidász meghal a szorosban, / Ha ahelyett, hogy barna levesével / Táplálkozik olyan köztársaságban / Melyek még pénze sincs, luculussi / Villában issza édes mámorát / Kelet minden kéjének? Vagy talán / Brutus meghal, ha a szép Porciához / Hazasiet, s a harc izgalmait / Kiheveri egy jó ebéd után? / ...../ Ha nagy Hunyad nem méltó nép körében / Jó a világra, ha szerezsen / Sátornak árnya reszket bölcsején: / Mi lesz első hőséből a keresztnek? / Vagy Luther, ha pápa lesz esetleg, / S Leó tanár egy német egyetemen: / Ki tudja, nem reformál-é emez, / S az sújtja átkát a merészre? / Mi lesz Napóleon, ha büszke útját / Nem egy nép vére egyenlíti ki? / Elposhad tán egy büzhödt laktanyában. -” (Lucifer monológja a Tizennegyedik színben - 3868-3877. és 3888-3898. sorok); „Az ember sincs egyénileg lekötve, / De az egész nem hordja láncait; / A lelkesülés, mint ár, elragad, / Ma egy tárgyért, holnap másért megint. / A máglyának meglesznek martaléki, / meglesznek, akik gúnyolódni fognak. — / S ki lajstromozza majd a számokat, / Következetes voltán bámuland / A sorsnak, mely házasságot, halált, / Bűnt és erényt arányosan vezet, / Hitet, örülést és öngyilkolást. —” (Lucifer monológja a Tizenötödik színben - 3987-3997. sorok)

24: Az episztola MIÖM II. 989-990.o. olvasható. Ezt is átdolgozta: *P. barátomhoz* címet kapta a tervezetben (MIÖM II. 370-371.o.). Az összevetést - akár az előzőnél - most sem végeztem el. A szöveg: Ü d v ö z l e t P á l b a r á t o m n a k ! // Te komolyan veszed nagyon barátom / Az életet, ne vedd, mert jaj neked, / Meg átkozod az embert és világot, / Pedig mind ennek jobb hasznát veheted. / Igaz, hogy örülésig bús világunk / Még azután nevetségessé lesz, / Első szakán már én keresztül mentem, / 'S most szívem a' kaczagban majd el vesz. / Tréfának nézi Isten is világát, / Tréfának ember amit csak mivel, / Külömben régen szép mindenségéből / Mint dög fekélyt, úgy lökte volna el. - / Ha híres férfiakat látsz vezetni / Komoly arccsal egész országokat, / 'S magasb lényekként nézvéni áhitattal / Reájuk, törpének hiszed magad, / Hiszen bölcsesség rejlik lépteikben, / 'S ki őket fel nem fogja az te vagy, / Kaczagj, kaczagj, mert a nagy férfiak mind / Egy szállal sem különbek mint magad. / Ha a szentügy zászlaját látod kitűzve / S alatta hangzik ihletett beszéd, / Mig lelkesült csapat gyülrög alája / Fel fogva hűn a szónok szellemét: / Kaczagj, kaczagj, mert minden egyes tudja, / Hogy a' zászló csak vastag ámitás, / Nehány deáké csak az elv és gúny, / A többinek érdeke más és más. / 'S ha a szentügy zászlaja végre győze / 'S magasztos érzés támad kebeledben, / Várj kissé és kaczagj, mert aki győze / Mint a' legyőzött épp olyá leszen. - / Ha látsz anyának gyermeket hizelegni, / 'S kebledben ébred tiszta kéjsugár, / A természet szavára; - óh kaczagj fel, / Tudd hogy csint tett, avagy játékot vár. - / Ha látsz haldoklót istenéhez térni, / El fogja lelked nála áhitat / 'S egy ember végórájának a látása / Tárgyat sok titkos gondolatra ad, / Kaczagj, kaczagj, a bűnös istenhez tért, / Hogy az istent is megcsalhassa még, / Hívén, hogy hosszú bűneit le mosni / Egy percnyi bűnbánása már elég. / És jó a' pap, áldást mond halottra, / Buzgón hajolnak meg vén térdei, / Kaczagj, mert míg az ajakak mozognak, / A temetési díjt számolja ki. - - / Te komolyan veszed nagyon barátom / Az életet, ne vedd mert jaj neked. / Kaczagj velem, mig a' sok kaczagásban / Szived kigyógyul, avagy megreped. // Ölel igaz barátod M.I.

25: Madách kedvelte az „ön-magyarázkodást” - számos példát ismerünk erre.

Függelék: Árpás Károly: Az „Ős-Tragédia” szerkezete

Hasonlóan a **Tündérálom** (re/de)KONstrukciójához (VI. Madách Szimpózium), a részletekbe most sem próbálok „belemenni” - viszont az 1857-es *Szontágh-levélre* és Varga Magdolna tanulmányára (Kalandozások a Tragédia forrásvidékén) támaszkodom.

Az egyes egységek elkülönítésének alapja az 1857-es *Szontágh-levél* részlete, de a feltételezett tartalom részben korábbi, részben kortárs műveiből vett idézetekre támaszkodik. Elfogadom Varga Magdolna állítását a Tragédiába „bevett”, „fennmaradt” részletekre vonatkozóan, ám abból, mint „következmény-műből” nem idézek: végleges, önálló változatnak tartom. (A versidézetek a Verstar '98 CD-ROM szövegeiből valók.)

* * *

* I. Egység - Prológus / Előjáték:

„Te komolyan veszed nagyon barátom
 Az életet, ne vedd, mert jaj neked,
 Meg átkozod az embert és világot,
 Pedig mind ennek jobb hasznát veheted.
 Igaz, hogy örülésig bús világunk
 Még azután neveltségessé lesz,
 Első szakán már én keresztül mentem,
 'S most szívem a' kacajban majd el vesz.”

Az előjáték a Jób könyvét és az Athéni Timon Shakespeare-drámát egyaránt idézi - belehallani Molière Mizantrópját is (de evokálhatja Goethe Faustjának előjátékát, a színházit is).

A feltételezett szereplők: a beavatott=beavató (a lírai én) és a beavatandó, az E/2-ben megszólított barát. A szín tartalma valamiféle beszélgetés a Madáchra és Szontághra utaló két figura között. A helyszín valamelyikük birtoka.

Ide kapcsolom az 1856-os levelet is:

„A' lány, barátom, érzem én is / Éjnek tündöklő csillagzatja, / Tündéri rózsá ár a télben, / Költőnek leg szebb gondolatja. - / Lányok közül egy hajnal csillag / Akit választál, ám szeresd őt / Érdemli, hogy költő szeresse, / De mert szereted, ne legyen nőd. / Lányok közül egy hajnal csillag / Akit választál, ám szeresd őt / Érdemli, hogy költő szeresse, / De mert szereted, ne legyen nőd. / Isméred lelked büszke röptét, / Te házasságban boldog nem lész, / Szabad tengerre, nem tűzhelyre / Való a' villám 's nyargaló vész. / Ki gazdasszonyt keres magának / Az lelhet véle házi békét; / Kinek néhány parazsa van csak, / Az házassággal óvja őket; / Ki meg fontol minden tulajdont / 'S mint árut választ nő magának / Az házasodjék és örülhet / Jó létének, piros fiának; / De te ki jól tudod barátom / Hogy még ez mind nem szerelem még, / Kinek keblében mint az Etna / Százféle vágy és óhajtás ég, / Te ha szeretsz költői hévvel, / Nehéz küzdés kell érzetednek, / 'S mint gyöngyök a' beteg csigában / Örömid vérző szívben nőnek / Te ha szeretsz költői hévvel, / Az szűdnék szent imádkozása, / 'S ez addig buzgó csak míg kétes / Az istenség áldás - átka / Te ha szeretsz költői hévvel, / Át szellemül szerelmed tárgya / És déli báb ként lesz szivednek / Csalókan intó ideálja. - / Lányok közül egy hajnal csillag / Akit választál, ám szeresd őt / Érdemli, hogy költő szeresse, / De mert szereted, ne legyen nőd. / Vagy mond az Etna-tűz szivedben / Majd bír-e így örökké égni? / Csak a' csillag pislog örökké, / Mivel keblét láng nem hevíti. - / Vagy vérző harcz 's imádkozás közt / Ember szív meddig nem fárad meg? / Csak a' közömbös érzéketlen / Parancsolhat érzeményének. / S az ideál, melly déli báb ként / Ragyog, s imádod gazdag hévvel, / A meg szokás és házi gond közt. / Párázat ként nem oszlik-e el? - / Ládd a' hajónak a' távol part, / Éden ként int mí tengeren van, / De ha kiköt, ha bizton bírja / Tapodja azt hideg-nyugodtan. / A kéklő távol szép festéke / Elhagyja a bércek tetőit, / S csak természetlen földdé vált az / Mít távolról oly bájosnak hitt. / Ha bírod a' nőt, kit imádasz, / Kit csak ragyogva, félve láttál / S majd életednek sáros útján / Hozzád nyugözve mindig ott ál; / Nem akkor jó mint égi szellem, / Ha lelked Istennel telik meg, / 'S az únalom 's gond órájában / Még sorját toldja rosz perczeknek. / Nem léssz-e mint hajós a' parttal, / Ha ért már biztos kikötőbe? / Nem fül-e a' költői szomj is / A forrás utol érésébe? / Ki megfontol minden tulajdont / 'S mint árut választ nő magának, / Az házasodjék és örülhet / Jó-létének, piros fiának. / De a' költő ki láng érzéssel / Egy ideált ölel szívéhez, / Igába hajló pegasusként / Bírásban boldog soha sem lesz. / Te a ki ilyen ideált bírsz, / Tartsd azt meg szűd istenségének / Ne vond le a' földnek porába / Átkául mind a kettőtöknek.”

* II. egység - talán a keret is:

„Tréfának nézi Isten is világát,
Tréfának ember amit csak mivel,
Külömben régen szép mindenségéből
Mint dög fekélyt, úgy lökte volna el...”

Föltételezve az „Előjáték” filozófia fogalmakba bevezető szerepkörét (Madách tudja a drámai költemény fogalmi definíciójának követelményeit) a Genézishez kellene kapcsolni.

A szereplők: egyrészt a teremtő Isten, aki *A nő teremtése* című versnek megfelelően „jáékul” alkotja meg az embert, másrészt a szellemek kara. A tartalom valamiképpen utal az „isteni tréfára”. A helyszín valahol a földön, de nem feltétlenül a Paradicsomban.

* III. egység:

Ez az egyik szín, amely nem kapcsolódna direkt az 1857-es levélhez - viszont megfelelne a feltételeztem az 1856-os levél idején keletkezett *A nő teremtése* című verse tartalmának:

„... Jehováé mellett trónod [ti a szerelemé - Á.K.] is már áll. // A nagy Elohimok meghódoltak néked, / Közülök Lucifer maga sem hiányzott, / És ki Jehovával is dacolva hódolt, / Rózsaszál vessződnék szinte térdet hajtott. // Hajna volt szerelme, Hajna volt imája, / Ifjú tündére a mosolygó bájnak. / És nem volt előtte más gyönyörúsége, / Más reménye nem volt a szellemvilágnak. // * // Jehovának jött egy pajkos gondolatja, / A végetlen ürben hogy földünk teremtse, / Játékaúl az ő szellemeknek és im / Gondolatját menten a tett is követte. // "Szellemek, hú társim! jöjjetek, jöjjetek! / Mindenki teremtsen, mint szeszélye sűgja, / Közösen készítsük el a porvilágot, / Majd meglátjátok, mi jót nevetünk rajta." // S alkot minden szellem, ez sugárt, az árnyat. / Ez virágot, az meg a virágba férget, / Ez dalos madárkát, játszi pillangókat, / Az kietlen pusztát és lánggyomru bércet. // Jehova teremtett önképére férfit, / Mint bábót készítünk a gyermek-színpadra, / Melyen olyan furcsa méltósággal játszik / Szem elől elrejtett sodronyán vonatva. // "Készen áll a föld, most kormányozzuk együtt !" / Szólt Lucifer. - "Nem, az csak engem illet! / Viszonzá Jehova; vagy nem-é teremtém / A földnek királyát?" - s amint mondta, úgy lett. / A szelídebb lelkek megnyugodtak benne, / A meghódolók közt első volt szép Hajna, / Csak néhány törhetlen volt még Luciferrel, / Amint a hűséget büszkén megtagadta. // Folyt a harc. Csupán őt vágyott megnyerhetni / Jehova, s csábítá kedvese kezével, / Ámde az, kinek nem volt üdve, csak e kéz - / Békedijul mostan mégsem fogadá el. // "Nem, soha ne bírjam inkább szeretőmet, / És bolyongjak kósza lélekként az éjben, / Mint hogy bírjam őt, de ily gyáván odadjam / Önbecsem érzését érette cserében. // Bírok én alkotni még egy új világot, / S Hajna lesz világom áldó istensége, / Vagy birom tiédet, Jehova, megrázni, / És ismét csak Hajna lesz kegyelmem bére." // Szólt Lucifer, s folyt a harc új erővel, / Míg végtére győzött Jehova hatalma, / S mint mindég, úgy itt is a veszto lett vétkes / S a győzőé lón az érdem koszorúja. // Lucifer száműzve búsan elbolyongott, / Átok s kárhózzattal megtörött keblében, / Megveté a boldog meghódoltak sorsát, / Üdvét elfeledte, csak szép Hajnáját nem. // És midőn az éj jött gyászos hollószárnyal, / Vissza, ellopózott a menny ajtajára, / Egy tekintetért a szép Hajna szeméből, / Egy pillantásért a régi boldogságba. // Hajna éppen ott állt a menny ajtajában, / S búsan elmerülve a vak éjbe néze; / Száműzött hívének gondola sorsára, / Nagyszerű buktára, forró szerelmére. // Lucifer átfogta, csókot égetett rá, / S ő nem tudta, álma folytatása-é ez, / Vagy való? azt érzé csak rengő kebellem, / Hogy bár fáj mit érzett, mégis olyan édes. // És midőn fölébredt Lucifer karjában, / Az égből száműzve, itt földünkön volt már, / Megfertőzteté őt kedvesének csókja. / Rá többé bocsánat, rá többé üdv nem vár. // Lucifert ellenben megszentelte a

csók, / Pártos társaihoz már többé ő sem fér, / Nincs hát maradások égben vagy pokolban, / Csak földünkön, köztök mely közömbös harctér. // És az ölelésnek mennyek ajtajánál / Lányka lett gyümölcse, - ördög, angyal lánya, / Fölfogák szülői, elvivék s letették / Az alvó Ádámnak vágyteljes karába. // Ádám ébredt, titkos vágy voná a lányhoz, / Úgy érzé, mint hogyha oldalából lenne, / Nem tudá, hogy angyal s ördögnek csókjából / Lőn kinúl és üdvül a leány teremtvé. // Ámde Lucifer, a zord, és szende Hajna / Csakugyan világot alkotott magának, / Mert mióta nő van, áldást, átkot szórva / A szívnek világán benne uralkodnak.”

A szín önállósága mellett szól, hogy a későbbi *Tündérálom* című drámai költeményének koordináló személye: Amor is a szerelem értelmezésétől és történéseitől teszi függővé a szereplők sorsát.

Ha Lucifert szintén a szerelem távolította el Istentől, akkor Lucifer (feltételezésem szerint) a szerelmet kívánja az ember megrontására fölhasználni - ám annak mibenlétéről nincs fogalma. A valamikori pályamű szellemének is megfelelően az eurüpidészi kegyetlen istenek bábszínháza idéződik fel - a keret végkicsengése a nők másodrendűségének bizonyítása (lásd még Madách akadémiai székfoglalóját).

A személyek, a tartalom, a helyszínek adottak a szöveg szerint - s hogy ne sértsük az egységek logikáját, valamiféle betétként képzelem el, akár a Párizsi színt.

* IV. egység:

„Ha híres férfiakat látsz vezetni
Komoly arcczal egész országokat,
'S magasb lényekként nézvé áhitattal
Reájuk, törpének hiszed magad,
Hiszen bölcsesség rejlik lépteikben,
'S ki őket fel nem fogja az te vagy,
Kaczagj, kaczagj, mert a nagy férfiak mind
Egy szállal sem különbek mint magad.”

A hatalom és a közösség problémája, illetve az abból következő „deformációk” kérdése háttérbe kerül a szerelmi következményekhez képest - a kacagás oka önironia és sztoicista szarkazmus. A résztörténet magja visszatér a *Tragédia* Negyedik színben: a Fáraót leigazza egy rabszolganő iránti vágya-szerelme.

Ide vonnám az *Egy örült naplójából* az 1 részletét és a 2-at:

„...De az erő hová lett nyomtalan? / Magát emészté fel, csatázva / A kisszerű kor szűk korlátiban. / Mint a malomkő, hogyha búza nincs rajt, / Mint elvetett kard, hogyha nem vívhat bajt. // 2 // A hős oroszán hitvány törbe hull, / A szív, mely Brútussá lehetne, / Kis szép kezek közt olykor megtörik, / S egy élc, a síremlék felette.”

(S bizonyos szempontból vissza lehetne nyúlni a **Férj és nő** című tragédiájához is.) A szereplőket nem tudom azonosítani, a helyszínt sem - a tartalmi általánosítás ezt lehetetlenné teszi.

* V. egység:

Ez a másik olyan színtervezet, amelyre legfőljebb tartalmi utalással lehetne következtetni. Feltételezésem szerint a *Tragédia* szerkezetét és gondolatmenetét követve ide lenne illeszthető az *Ő és újkor* című verse (Második rész 4. Benső küzdés című ciklusból):

„Mért nem imádunk most, mint hajdanán, / Hellasz napos, olajfás partjain!? - - / Midőn fűzérés fejjel áldoztak / Mosolygó istenek oltárain? / Hittek, mert köztük laktak, élveztek / Isteneik, s parancsuk is ez volt, / E végett alkottak berket, napot, / E végett zúgott hab, szolgált a hold. /

Ledönték lángoló oltárukat / És jött helyébe vérző feszület, / Egy isten szenvedt rajta, s vérzeni / Kell annak is, aki istent szeret. / Mit oly bőven hintett szét a nagy ég, / Élvezni bűn lett ajándékait, / Az istent tőlünk égbe számüzék, / És idegen lett szellemünk is itt. // Mért nem szeretünk most mint hajdanán

Hellasz napos, olajfás partjain?! / A lány lány volt, nem lestek benne mást, / Az ifju élvezett hó halmain. / A természet gyújtá meg lángjukat, / S tartott, míg lángjok élvezet vala; // Hálával tették le a poharat, / Ha forró szomjuk elmúlt általa. / Ma a lányt ideállá emelék, / Céllá tevék, azért silányult el, / Azért találja gyakran ördögnek / Az ideált váró megcsalt kebel. / Vár a leány, kibe szeressen majd, / Ki jő, kihez halálig kötve lesz, / Jó az ifjú, s egy édes pillanat / Mindkettőjökre ércbilincset tesz. // Mért nem foly a világ mint hajdanán / Hellasz napos, olajfás partjain?! / Kint folyt le az élet és küzdelem / A közpiacnak néphullámain. / Az ifju öntudattal lépe fel, / Nyílt volt előtte száz közhasznú tér, / Tudá, hogy a polgárerény utján / Mindenki amennyit nyom, annyit ér. / Ma rejtekben kél minden esemény, / A köztér pusztá, csak bitó van rajt, / Hiúz szem néz a házi tűz mögé, / S mosolygás leplez tőle minden bajt. / Ma az ifjú ha érzi önbecsét, / Kétségbeesve megdermed mint kő, / Mert számadásba most az embernek / Nem súlya többé már, csak száma jő. // Mért nem halunk most úgy mint hajdanán, / Hellasz napos, olajfás partjain?! / Szender volt az örömrózsák felett, / Vagy a dicsőség szent babérain. / Máglyáról láng közt szállt fel szellemünk, / De a honos föld körében maradt / Itten danolt és itt melegegett, / Mint Phönix öltvén új alakokat. / Most mély gödörbe süllyesztenek alá, / Hol nap nem ér, hol rothadás lakik, / Halálunk büntetés egy vétékért, / Mely ezredektől ránk nehezkedik; / Lelkünk a földről messze vándorol, / Uj ismeretlen hon határhoz, / Hol egy megfoghatatlan istenség / Reánk, ki tudja, milyen végzést hoz.”

A szereplők száma itt is korlátozott, esetleg rövid visszatérés a *Prológushoz*. Ugyanakkor lehetőség nyílna a romantika-szentalizmus pásztorromantikájának földidézésére - csak a kiábrándulás okát nehéz megtalálni. [Tipp: hatalom és/vagy pénz.]

* VI. egység:

„Ha a szentügy zászlaját látod kitűzve
S alatta hangzik ihletett beszéd,
Mig lelkesült csapat gyülvöng alája
Fel fogva hün a szónok szellemét:
Kaczagj, kaczagj, mert minden egyes tudja,
Hogy a' zászló csak vastag ámitás,
Nehány deáké csak az elv és gúny,
A többinek érdeke más és más.”

A „szent ügy” egyszerre lehet vallási és „népboldogító” eszme - az „érdeke” a vezetőknek az emberi egyediségüket plasztikusan érzékeltető szexualitás vagy görögösen Érosz. A *Tragédia* Hetedik szín későbbi mellékszála - Tankréd-Izóra - épp úgy idekapcsolható, mint a Kilencedikben Danton-marquise kettőse.

Hasonló kiábrándulást hordoz a Vegyesek gyűjtemény két alkotása:

„31. Helyes sulyarány // Ha kar kell, szívesen látom a tömeget, / Ha ész kell, szívesen fogadjon engemet. // 32. Dicsőség és gyalázat // Ha milliókat meghódoltatál, / Dicsedre még nem szolgál néked az, / Csak arról tesz tanúságot, minő / Hitvány volt a tömeg és milyen gaz.

Szereplőként föltétlenül történelmi személyiséget képzelek el, aki „birodalmi léptékekben” gondolkodik - ám nem számol az egyéni érzésekkel, amelyek elsősorban érdekérvényesítés rövid távú megvalósításával gáncsolja a „nagy” eszmét.

* VII. egység:

„S ha a szentügy zászlaja végre győze
'S magasztos érzés támad kebledben,
Várj kissé és kaczagj, mert aki győze
Mint a' legyőzött épp ollyá leszen.”

A szöveg poentírozott – gyaníthatóan az eszme és a valóság kettősége a gúny alapja. Ismét idekapcsolható a *Tragédia* Hetedik (esetleg a Nyolcadik vagy Ötödik) és a Tizenegyedik szín dezillúziós hangulata.

Még ideillik az *Egy örült naplójából* ciklus nyolcadik epigrammája:

„El a lángésszel - rontás lényege / Mint Istené, ki rontással teremt. / Nem fér kicsinyesen elrendezett / Földünkre ez sem, ront tehát mindent. / S ha a végetlent érzi a tömeg / És dült sorompó van csak körül, / Megdöbben lelkének legmélyeig / Gyötörvén őt kicsinység érzete. // Annak legjobb minden csak úgy, mint van, / Új békót rá, ha tűri, tűrje azt. / S ha rég megszenvedt bűn megtestesül / Imádja ostorát, a megszokást. / Mért fél egymástól, és önkénytesen / Mint bontónőr egymást mért őrizi? / Mért a miljó tűrő ember között / A sok egyes, hogy miljó feledi.

Ismét könnyen találhatunk az emberiség (és a magyarság) történelméből példákat a témára - a választás korlátozása, hogy szerelmi szálhoz kell kötni.

* VIII. egység:

„Ha látsz anyának gyermeket hizelegni,
'S kebledben ébred tiszta kéjsugár,
A természet szavára; - óh kaczagj fel,
Tudd hogy csint tett, avagy játékot vár.”

Nem világos, hogy az anya-gyerek viszonyt miért kellett „bekeverni” (sokkal egyszerűbb megoldást kínál az a feltételezés, hogy a Szontágh-levél „kísérő” és nemcsak „összegző” levél: konkrét példát kellett hozni a magyarázatra). Viszont a freudi értelmezésekkel már a szülő-gyerek = anya-fia viszonyal már értelmezhető az összegzés.

Ide még az *Egy örült naplójából* című ciklus 15. epigrammájának részlete:

„Ah, a világ gyermeknek jó lehet, / Ki redves fát vesz el csillag helyett, / Én láttam a gyöngyöt még mint könyűt, / És a rubint vércseppnek seb felett.”

A tanítói gondolatmenet elfogadható: a példákat az egyéni lét magánéleti vetületéből is kell hoznunk - csak éppen nehéz beépíteni a koncepcióba. A helyszín lehetne akár a vidéki birtok, akár a provinciális kisváros. (A szereplők adottak.)

* IX. egység:

Ez a harmadik olyan képzelte szín, amelyet a föltételezett koncepcióhoz igazítva a költeményekre támaszkodva hoztam létre. Ha a magánszféra megjelent, akkor a *Prológus* keserűhangjához feltétlenül ideillik az *Egy vetélytárshoz* című vers:

„Elárulál! - óh gyermekéveinknek / Kisértettel mondd, nem jött-é eléd? / Nem borzadál-e, mint a templomrabló, / Midőn a legszentebbet illetéd? / E legszentebb nem más, mint a barátság, / Lelkünk magával égből hozza le, / Nem függ szárnyán sem érdek ronda mocska, / Sem élvezetnek önző ingere. / S te könnyelműen dobtad el cserébe / A nő porban csúszó szerelmeért, / Melynek még röpte sincsen a síron túl, / Mert az anyaggal, szépséggel alélt. / Mely mint virág, ragyogni van teremtve, / S gyümölcsöt hozva már el is vezett, / Mint tánczene, pár percre ha mulattat, / De nem foglalja el a szellemet. / Vagy iskolában él csak barátság / S az életnek zajától elröpül? / Mindegy,

barátom, én el nem itéllek, / Az ég itél az árulás felül. / És az lesz átkod, amiért eladtál, / A szerelem. Rábízáván sorsodat, / Tenger habjára alapítál csendet, / Fövény alapra márványvárakat. / Mért nem választál csúnya nőt magadnak / Vétkezni renyhét, bűnre ostobát, / Az vitte volna néma türelemmel / Mindennapiságodban az igát. / De nézzed, óh, hölgyednek báj-vonásit, / Az életet, mely rajtok tündökölt, / Fog-é az majd mind szűk körödbe férni, / Vagy mint vad ár fölzájlik és kitör? / Csak addig jó a nő, míg azt se tudja, / Hogy rossz is lehet, ha úgy akar, / Ő tudja már, mert el bírt hagyni engem / És bennem a varázst, mely véd, takar. / Elárul téged is később bizonytal, / Talán egy érdemetlenebb miatt. / Vagy nem hiszed, hogy ily cserét tehetne? / Hisz nő elméje, vágya ingatag! / Kietlen pusztá szíve birodalma, / S ha reng felette fényes bűvölet, / Mi dalra, üdvre költ, nem ő sugárzza, / De lelkünk az, mi fényárt rája vet. / Mit vesztettem hát? bálványok dülének / Szívemben össze, semmi hogy velök / Lelkemnek istenségét is kilöktem / S kihalt világom, egyedül ülök. / Az ördög jó és gúnyosan vigasztal: / "Vigadj! hűtlen nő, rossz barát veszett, / Nincsen ki osztályrészedet szűkítse, / Magad vagy úr egész világ felett."

Igaz, kamaradarab felé mutat ez a megoldás, de az élet teljességéhez a gyermek- s ifjúkor után tartozik a férfikor. (Esetleg ide lehetne hozni *A betelt kívánságok* című verset is.) Természetesen az *Egy örült naplójából* is találhatunk idézetet (a 17.):

„Egyetlen egyszer hittem, hogy miattam / Hull szép szemekből részvét harmata, / Megint csalódtam, a nő könnyezett, mert / Vetélytársán szebb főköttő volt.”

Nagyon valószínű, hogy ez a számonkérés a vidéktől semleges térben, a városban (kávéházban, mulatóban vagy akár színházban) játszódik. A személyek a számonkérő és a csábító - esetleg a nő, aki inkább nem ért semmit (mintsem manipulálná a két férfit).

* X. egység:

„Ha látsz haldoklót istenéhez tért,
El fogja lelked nála áhítat
'S egy ember végórájának a látása
Tárgyat sok titkos gondolatra ad,
Kaczagj, kaczagj, a bűnös istenhez tért,
Hogy az istent is megcsalhasa még,
Hívén, hogy hosszú bűneit le mosni
Egy percnyi bűnbánása már elég.

A halál, a gyász és a viselkedési normák kétségbe vonása beleillik a szerelem-témakör gondolatívének lezárásába - érdemes idekapcsolni Hogarth metszet-ciklusait. Egyébként Petőfi is - Felhők -, a fiatal Jókai is - korai darabok, elbeszélések - éltek az ilyen témájú ellentétézzel.

A gondolatmenethez kapcsolható az *Egy örült naplójából* a hetedik:

„Kacagok, ha hallom mondani, / Emberben hogy égi szikra él, / S társadalma viszonyaiból / Művelődéséből fenn beszél. / Két vezérrugója van csupán, / A gyomor s a szemnek ingere; / Az szülé, mivel csak kérkedünk, / S társadalmunk ennek gyermeke.”

S még a 11-12-13. is:

„A nap sugárának hét színe van, / A pénz fényének színe számtalan, / A hír, erény, dicsőség ilyenek. - / Hát a barátság, hon és szerelem? Kegyelt váltó, mely készpénzül megyen, / S végszámadáskor nem kell senkinek. // // Megmondom e kor embere minő: / Házasságrontó, szerelemszövvő. / Tanácsban dús, tettben szegény Lázár, / Ebédhez gyors, éheshez késve jár. / Halottnál sír, de inségnél siket, / Más örömen sír, más baján nevet. / Virágot is csak érdekből nevel / Hogy legszebb díszében törhesse el, / A kis bárányt levágni rendeli, / De vérét folyni mégsem nézheti. / Köszönt négy cifra lónak, s hogyha jó / Isten számaron, megtagadja ő. / Felrugja az embert, mint az ebet, / De azt hiszi, hogy mindent jóvá tett, / Ha öndicsőségére szobrot rak / Sirjára

az egykor felrugottnak. / Az emberen mert ember nem segít, / S ha mégis adja gyér filléreit / Isten nevében adja, attól vár / Jutalmat, mit koldus nem adhat már. / Tál vizben nézi a tengervihart, / Szinpad diszitményén a regghajnant. / Valódi vést nem bírna lelke el, / Szabadban meg hives szél fú reggel. / De egy szívemnek mégis vigasza: / Hogy jobb az ember sosem is vala. // // Halovány erényök, halvány bűnök, / Az színlés csak, nem feláldozás; / Sírnak rajtad, hogyha bajba estél, / Imádkoznak s cselekedjék más. / De nem is rabolnak vakmerően, / Lopnak csak mosollyal ajkukon, / Nem gyilkolnak férfias nyíltsággal, / Gombostűkkel szurkálnak agyon. / Lennének jók, hogy szerethetném, vagy / Gyűlöletre elég gonoszak, / És becsülni tudnám jóban, rosszban, / Erejeért akarattuknak. / Míg így undorral köpöm ki őket, / Oly émelygően lágymelegek, / kerülöm leverő unalmát / Egyhangú, kicsínyes körüknek.

Ismét kamaradarab-feltételekben gondolkodom, akár egy teológiai vita is lehetne ebből (csak hihetetlenül nehéz beilleszteni a szerelmi szálát). A helyszín a vidéki kúria.

* *XI. egység:*

És jó a' pap, áldást mond halottra,
Buzgón hajolnak meg vén térdei,
Kaczagj, mert míg az ajakak mozognak,
A temetési díjt számolja ki.”

A nyílt egyházellenesség inkább az olvasmányélmények következménye. Az *Egy örült naplójából* ide illel az ötödik epigramma:

„Mért tanít a hit szolgája minket, / Hogy síron túl majdan helyre áll / A szent egyenlőség és a dússal / A szegényre is hason sors vár? / Szent misék könyörgenek azért, míg / A szegénynek szószólója nincs, Véle vándorol a más világra / Bűn, gyalázat, nyomor és bilincs.”

[Időnként arra gondolok, hogy Madách antiklerikális nézetei nem is annyira élettapasztalataiból, mint inkább olvasmányélményeinek liberális szellemisége konklúzióiból adódnak. Tehát nem Madách egyház-ellenességéről van szó, mint inkább olvasmányainak láncolat-eredményeiről.]

A szint valahol vidéken tudom elképzelni; a személyek között nem kell feltétlenül papnak lennie.

* *XII. egység - keret, epilógus is:*

„Te komolyan veszed nagyon barátom
Az életet, ne vedd mert jaj neked.
Kaczagj velem, míg a' sok kaczagásban
Szived kigyógyul, avagy megreped.”

A darab végkicsengése a tanulság megismétlése lehetett; gyengeség, hogy a Szontágh-szövegből nem derül ki, hogy ki kinek (Isten Ádámnak, a szerző Akárkinek) bizonyította be nézeteinek helyességét.

Ide értendő az *Egy örült naplójából* két darabja is:

„22 // A lány büvös növény, virága oly deli, / De elrejtett gyöke méreggel van teli. / A lány tűz, messziről világol, melegít, / Közélről gyilkosan éget vagy megvakít. // 23 // Mért nem hervad szívünk is, mint a lány, / Mért oly muló, tartós szerelmünk tárgya? / Nem szűnk hűtlen, de ideálja az - / Vagy hol van, mely mint megbájtolt maradna? // Mely első csókján égett, a zománc / Ellebben, mint a puszták délibábjá, / S kiábrándult szűnk bájvilág helyett / A pusztá sivatagjait imádja?”

A (re)konstruált tervezet gyengeségét mutatja, hogy nem tér vissza a biblikus kerethez: hiányzik a lezáró Isten-viszonylatok megjelenítése. Lehet, hogy ez is egyik oka lehetett a későbbi átdolgozásnak.

* * *

A (re)konstrukció képzeletjátéka végén visszatekintve a föltételezett tartalomra: úgy vélem, hogy a *Lucifer*hez képest az „Ős-tragédia” a moralitás műfaja felé közeledett. Viszont a moralitáshoz kapcsolódó misztériumjáték tökéletesítette a kereteket, zárta le a kompozíciót. A magánéleti sérelmek „kiírása” (lásd a *Csak tréfa* környékén született művek) szabaddá tették a koncepció nagyvonalúbbá formázása előtt az utat. S ha ehhez számítjuk Borsodi segítségét, akkor már sejthetjük: miért és hogyan született az „Ős-Tragédia” után a *Tragédia*.

(2001)

A HARMADIK ÉVEZRED TRAGÉDIÁJA AVAGY MI KELL (VAGY MI NEM KELL) NEKÜNK A 19. SZÁZADBÓL?

1. Miről nem szól az írás?

1883 óta vita tárgya a Madách művének megszólaltatása. Ez a vita részben szakmai - s ehhez nem kívánok hozzászólni; részben a laikusoké: akik színházi és/vagy médiaélményként is átélhetik a klasszikussá merevedő olvasmányt.

A *Tragédia* nemcsak a hagyományos színházban jelent meg. Hallgatták rádiószínház feldolgozásban (bakelit- és CD-lemezen, valamint rádiós közvetítésben), ismeretes Beregi Oszkár egyszemélyes interpretációs kísérlete, megszólalt operaként és rockoperaként, színre állították balettként, bábjátékként, rajzfilmen, „interszkoláris” előadásban, televíziós filmként, sőt Jeles András mozifilmet készített belőle¹.

A 2002.március 15-i előadás mégis kiemelkedik az interpretációk közül: egyrészt az új Nemzeti Színház megnyitó díszelőadása - s mint ilyen nemcsak szakmai, hanem politikai vihart is kavart -, másrészt televíziós bemutatása a videós rögzítés lehetőségével hosszú időkre reprezentatív értelmezéssé teszi².

A céloom tehát nem kritika, elemző tanulmány készítése, hanem olyan „fülszöveg” létrehozása, amely az internetes hozzáférés segítségével (bizunk abban, hogy lesz egyszer weboldala a Madách Irodalmi Társaságnak) lehetővé teszi az előadás objektívebb befogadását is³.

2. Szempontok

Kérdés, hogy a színpadi (médialehetőségekkel számoló) megvalósításban mit tekinthetünk Madách szövegének?

1. Elhagyhatók a szerzői utasítások. Ez nem csupán a színek idő- és térbeli viszonylatokat érzékeltető szövegeket jelentheti, hanem az olyan jellegűeket is, mint a „rendezői” *dalolva, félre, sügva* stb. Figyelmen kívül lehet hagyni a szereplők jellemzését szolgáló szerzői megjegyzéseket is.
2. Megvágható a szerzői szöveg is. [Szerzői szöveg alatt szigorúan a darab szövegét értem: a monológokat és a dialógusokat.]
3. Kontaminálható a szöveg; beépíthetők más szövegek, szövegrészletek is. (Ilyenkor szerencsés, ha a szerzőtől választanak részleteket. Elfogadható, ha a kivágás okozta értelmetlenséget saját mondatainkkal hidaljuk át. A posztmodern felfogás szerint nem érinti a befogadást idegen szövegek beépítése sem.)
4. A megvalósítás bakijait sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

3. Megjegyzések a 2002.03.15-i előadásról⁴

1. A szerzői utasítások elhagyása, megváltoztatása eleve várható volt, hiszen a rendező a díszelőadást „vizsgának” is tekintette: mire alkalmas az új Nemzeti Színház technikai apparátusa. A szerepvariációknak két jelentős formájával találkoztunk:

- a, A szereplő más szövegét mondta - például Éva az Úrét, Ádámét, Luciferét, Ádám Éváét stb. Ennek pontos föltárását, illetve ezek aprólékos rendszerezését nem végeztem el.
- b, A szereplő nem mondta a szövegét - az első színben az Úr nem beszélt, csak feliratozva jelentek meg vágott szavai. A XV. színből pedig alig maradt valami: az Úr, az Angyalok kara nem fért bele a koncepcióba.

2. Szikora János és dramaturgja alaposan megvágta Madách művét. Nem tudom, melyik kiadásból készült a rendezői példány - végül is a CD-ROM változatot tekintetem összehasonlítási alapnak. Bene Kálmán gondozásában a szöveg 4141 sorból áll. A megvágott, félsorokra is tekintve a hosszú előadás csupán 2172 soros volt. A kimaradt részletek - amelyek sokat elárulnak a rendezői koncepcióból - a Függelékben olvashatók.

3. A figyelmes megtekintés során nem észleltem, hogy más Madách-szövegek kerültek volna az előadás szövegébe⁵. Különösebben nem volt zavaró az a 20-25 sornyi, félsornyi szöveg,

amellyel a rendező megkísérelte érthetőbbé tenni a vágott változatát (nem is jelöltem). Ám a „posztmodern tisztelgés” manipulálhatóan egysíkúvá teheti egyes színek (például a XI. vagy a XIV.) egyébként is problémás értelmezését.

4. A „baki-gyűjtemény” összeállítására nem vállalkozom - csupán egyetlenre hívom föl a figyelmet: a Konstantinápolyi színben (VII.) a pátriárka a *homousion helyett* a **homoiusion** elvét vallja! Ennek két következménye van: az Eretnekeknek a homousion marad - s ezzel még meg lehetne menteni az előadást. Ám Ádám-Tankréd nem hibázott, s az „i” feladására kérte a máglyára menőt - ennek már nem volt sok értelme.

4. Mi kell (vagy mi nem kell) nekünk a 19. századból?

Úgy látszik, hogy nem kell a 19. századi Madáchból a romantikus kultúra közösségképe, amely a mindenki által ismert hitre támaszkodik; amely idealizált erkölcsi normákhoz méri a cselekvést (és ez alapján értékeli a jellemeket); amely a *remény – küzdelem - eredményesség* hármasságát a nemzet üdvének, a közjónak rendeli alá. Mi az, amit a 21. század folytonosságként átvesz, fölerősít a 19.-ből? A civilizált-urbanizált világ elembertelenítő, elidegenített, technicizált hagyományát; a látvány uralmát a gondolat felett; az információ lehengerlő áradatát és silányságát.

Ez a Tragédia-előadás a harmadik évezred nyitányaként Szikora János rendezésében tükröt tartott elénk, hogy milyen értékrend van veszendőben, milyen elemei rajzolódnak ki az újnak, s hogy Madách-olvasóként döntenünk kell, mit fogadunk el ebből, teszünk-e valamit a madáchi ember- és világkép érvényre juttatásáért.

Jegyzetek:

1: Alapvető támasz Fejér László bibliográfiája: Az ember tragédiája bemutatói (1998.11.05-i előadásig dokumentálva) Madách Könyvtár - Új folyam 12. Madách Irodalmi Társaság Budapest, 1999. és Praznovszky Mihály előszava ui., valamint Gajdó Tamás: Beregi Oszkár és Az ember tragédiája című tanulmányának vonatkozó adatai (in V. Madách Szimpózium Balassagyarmat - Szügy 1997 Szerkesztette Tarjányi Eszter és Andor Csaba Bp., 1998.

2: Valószínű, hogy a közoktatási intézmények videotékájába is bekerül majd; analóg példaként említem a Shakespeare-drámák sorsát: a mai diák és felnőtt néző nagyobb valószínűséggel választja a népszerű világsztárokkal megjelenített változatokat, mint a régebbieket - s ha mégis a korábbi választaná, szinte biztos, hogy nem veti össze őket.

3: Ezt a célt szolgálja a Függelékben közölt Madách-szöveg is.

4: A rendezői olvasat jelentőségét növeli az előadás története is; gondoljunk csak arra, hogy az első olvasópróbát 2001-ben az alsósztrégovai kastély „oroszlánbarlangjában” tartották éppen a IX. Madách Szimpózium idején.

5: Az önismétlésre nem voltam tekintettel - a VI. színben a mulatozó asztaltársaság ismételte a dalokat, a XI. színben a rap-számként előadott kar kórusrészletét ismételték többször.

Függelék: ami kimaradt a Tragédiából

NB! Csupán a monológokból és a dialógokból kimaradt szerzői szövegeket tüntetem fel, színek szerint tagolva. A [] közötti számok nem egyeznek az eredeti, Bene Kálmán-i számozással, csupán viszonyító jellegűek.

			AZ ÚR	
		[55]		Hah, pártos szellem! Megsemmíthetnélek, de nem teszem, S rideg magányod fájó érzetében Gyötörjön a végtelen gondolat: Hogy hasztalan rázod porláncodat, Csatád hiú, az Úrnak ellenében.
	AZ ÚR			
	A gép forog, az alkotó pihen. Évmilliókig eljár tengelyén, Míg egy kerékfogát ujítani kell. Fel hát, világim véd-nemtői, fel, Kezdjétek végtelen pályátokat. Gyönyörködjem még egyszer bennetek, Amint elzúgtok lábaim alatt.	[60]	AZ ÚR	Legyen Éden fái közt legyen.
[5]				
	ANGYALOK KARA		ANGYALOK KARA	
	Milyen büszke láng-golyó jó Önfényében elbízottan, S egy szerény csillagsoportnak Épp ő szolgál öntudatlan. — Pislog e parányi csillag, Azt hinnéd, egy gyöngé lámpa, S mégis millió teremtés Mérhetetlen nagy világa. — Két golyó küzd egymás ellen Összehullni, szétsietni: S e küzdés a nagyszerű fék, Pályáján továbbvezetni. — Mennydörögve zúg amaz le, Távulnan rettegve nézed: S kebelében milljó lény lel Boldogságot, enyhe békét. — Mily szerény ott — egykor majdan Csillaga a szerelemnek, Óvja őt meg ápoló kéz, Végigszól a földi nemnek. — Ott születendő világok, Itt enyészők koporsója: Intó szózat a hiúnak, Csüggedőnek biztatója. — Rendzavarva jó amott az Üstökös rettentő képe: S im, az Úr szavát meghallva, Rend lesz útja ferdesége. — Jössz te, kedves ifju szellem, Változó világömböddel, Aki gyászt és fénypalástot, Zöld s fehér mezt váltogatsz fel. A nagy ég áldása rajtad! Csak előre csüggedetlen; Kis határodon nagy eszmék Fognak lenni küzdelemben. S bár a szép s rút, a mosoly s könny, Mint tavasz s tél, kört vesz rajta, Fénye, árnya léssen együtt: Az Úr kedve és haragja.			El Isten színétől, megátkozott, Hozsán' az Úrnak, ki törvényt hozott. —
[10]				
			MÁSODIK SZÍN	
			ÉVA	Ah, élni, élni: melly édes, mi szép!
[15]			ÁDÁM	Szomjúzom, Éva, nézd, mi csábosan Néz e gyümölcs ránk.
			AZ ÚR	
			(ÉVA	Megállj, megállj *MEGMONDTA AZ ÚR) Amott piroslik a szőlőgerezd, Ott enyhe árnyék kínál nyugalommal, Ragyogó délnek tikkasztó hevében.
[20]				
			ÁDÁM	Kövessük a szót, jőj utánam, Éva.
[25]			ÉVA	Hajolj keblemre, én meg majd legyezzek.
			ÁDÁM	mi ez ha ellenséges idegen Erő tört volna rajtunk.
[30]			ÉVA	Reszketek. Az égi zengzet is elhallgatott.
			ÁDÁM	
[35]			ÉVA	Itt kebleden, úgy tetszik, hallom azt még.
			ÉVA	Én meg, ha ott fenn a dics elborúl, Itt lenn találom azt szemedben, Ádám. Hol is lehetném másutt kívüled, Kit létre is csak hő vágyad hozott, Mint fényárjában a fejedelmi nap - A mindenségben árván hogy ne álljon - A víz színére festi önmagát S enyelg vele örül, hogy társa van, Nagylelkűen felejtván, hogy supán Saját tűzének halvány mása az, Mely vele együtt semmivé borulna.
[40]				
			ÁDÁM	Ne így, Éva, meg ne szégyeníts.
[45]			LUCIFER	E lány enyelgést mért is hallgatom? - Elfordulok, másképp oly szégyen ér még, Hogy a hideg, számító értelem Megirigylandi a gyermekkedélyt.
	LUCIFER		ÁDÁM	Én a patak zúgását hallgatám
[50]				
	LUCIFER			
	Győztél felettem, mert az végzetem, Hogy harcaimban bukjam szüntelen, De új erővel felkeljek megint.	[90]		

- És azt találok, szintén így dalolt.
- [95] LUCIFER Mit késem ennyit? fel munkára, fel,
Megesküvém vesztökre, veszniök kell.
S kételkedve állok mégis újra meg,
Nem küzdök-é hiába a tudás,
A nagyravágás csábos fegyverével
- [100] Óllenek, kik közt, mint menhely áll,
Mely lankadástól óvja szívöket,
Emelve a bukót: az érzélem.
De mit töprengek. Az nyer, aki mer.
Oh, megállj, kecses hölgy!
Engedd egy percre, hogy csodáljalak.
E mintakép milljósor újuland meg.
[105] ÁDÁM Ádám, te félsz?
- Tőled, hitvány alak?
- LUCIFER Ez is jó ős a büszke férfinemnek.
Üdvöz légy, szellem-testvér!
- ÁDÁM Mondd, ki vagy?
- [110] LUCIFER Alulról jössz-e hozzánk, vagy felülről?
LUCIFER Amint tetszik, nálunk ez egyre megy.
- [115] LUCIFER S mint a pataknak egyes habjai,
Egy percre felcsillogva visszahullnak
Közös medröknek szürke mélyibe. —
Igen, tán volna egy, a gondolat,
Mely öntudatlan szüdben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önerődre
- ÁDÁM Mi hang ez ismét?
- LUCIFER A szél gallyakat ráz.
Segítsetek
Ti elemek,
Az embert nektek
Szerezni meg. —
- [120] LUCIFER Nézd ott a sast, mely felhők közt kovályg,
Nézd e vakondot, földet túrva lenn,
Mindkettőt más-más láthatár övedzi.
A szellemország látköröd-kívül van,
És ember az, mi legmagasb neked.
Az ebnek is eb legfőbb ideálja
S megtisztel, hogyha társaul fogad.
De éppen úgy, miként te őt lenézed,
[130] És állsz felette végzete gyanánt,
Áldást vagy átkot szórva istenül rá,
Épp úgy tekintünk rátok mi alá,
A szellemország büszke részesei.
- ÁDÁM S azoknak volnál hát te egyike?
- [135] LUCIFER Igen, erősek közt a leghatalmasb,
ÉVA Vagy mért állított mély örvény fölé,
Szédelő fejjel, kárhozatra szánva. —
- LUCIFER Minden dolognak oly sok színe van,
Hogy aki mindazt végigégszleli,
Kevesbet tud, mint első pillanatra,
[140] S határozatra jöni rá nem ér.
- KERUB Félre, bűnösök.
- ÁDÁM El innen, hölgyem, bárhová — el, el!
Idegen már s kietlen ez a hely.
- ÉGI KAR
[145] Ah, sírjátok testvéri könnyeket,
Győz a hazugság — a föld elveszett. —
- HARMADIK SZÍN**
- ÁDÁM Ez az anyém. A nagy világ helyett
E tér lesz otthonom. Birok vele,
Megvédem azt a kártevő vadaktól,
És kényszerítem nékem termeni.
- ÉVA
[150] Én meg lugost csinállok, éppen ollyat,
Mint az előbbi, s így körénk varázsolom
A vesztt Édent.
- LUCIFER Vajh, mi nagy szavat
Mondottatok ki. A család s tulajdon
Lesz a világnak kettes mozdatója,
[155] Melytől minden kék s kín születni fog.
És e két eszme nő majd szüntelen,
Amíg belőle hon lesz és ipar,
Szülője minden nagynak és nemesnek,
És felfalója önnön gyermekének.
- ÁDÁM Rejtélyeket beszélsz. Igérted a
Tudást, az ösztön kéjéről lemondtam
Érette, hogy, bár küzdve, nagy legyenek.
[160] S mi az eredmény.
- LUCIFER Hát nem érzed-e?
- LUCIFER Hiú báb, mostan fittyet hánysz az égnek,
[165] Meglátjuk szíved, villámok ha égnek.
- ÉVA Nekem meg büszkeségem az csupán,
Hogy a világnak anyja én leszek.
- LUCIFER Dicső eszmény, mit e nő szíve hord,
Megörökíteni a bűnös nyomort.
- ÁDÁM A kéjet, amit egy ital viz ád,
[170] Szomjamb hevével kell kiérdemelnem,
A csók mézének ára ott vagyok —
Amely nyomán jár — a lehangolásban.
De hogyha a hálának csatja mind
[175] Le is hullt rólam, bár szabad levék
Alkotni sorsom és újból lerontni,
Tapogatózva, amit tervezék —
Ahhoz segélyed sem kellett talán,
Megbírt volna azt saját erőm.
[180] Érzem, bár nem tudom nevét, mi az,
Talán egy hajszás — annál szegyenebb, —
Mi korlátozza büszke lelkemet.
- LUCIFER Ezen kötél erősb, mint én vagyok.
- ÁDÁM Ah, úgy te gyöngö szellem vagy igen,
[185] Ha e láthatlan pókháló, e semmi,
Mit százezer lény észre sem veszen,
S hálója közt szabadság érzetével
Fickándozik, mit csak néhány kivált
Magasb szellem sejt, még dacol veled.
- LUCIFER Mert látásától megszédülne a fej.
[190] Csak ember műve csillog és zörög,
Melynek határa egy arasznyi lét.
- ÁDÁM

- [195] Hagyd megtekintnem hát e működést
— Egy percre csak, keblem, tudod, erős —,
Mely rám befolyhat, aki enmagamban
Olyan különvált és egész vagyok.
- LUCIFER „Vagyok” — bolond szó. Voltál és leszesz.
[255] Örök levés s enyészet minden élet.
- ÁDÁM
[200] Mi áradat buzog fel így körülöm
Magasba törve szakadatlanul
Hol kétfelé vál, s a földcsarkokig
Vihar gyanánt rohan.
- LUCIFER Az a melegség,
Mely életet visz a jegek honába.
- ÁDÁM
[205] Hát e két lángfolyam, mely zúgva fut
Mellettem el, hogy félek, elsodór,
És mégis érzem éltető hatását:
Mí az, mi az? elkábulok belé.
- LUCIFER Ez a delej.
- ÁDÁM Alattam ing a föld.
[210] Amit szilárdnak és alaktalannak
Tartottam eddig, forrongó anyag lón,
Ellentállhatlan, mely alak után tör,
Életre küzd. Amarra mint jegec,
Emerre mint rügy. Óh, e zűr között
[215] Hová lesz énem zárt egyénisége,
Mivé leszesz testem, melyben szilárd
Eszköz gyanánt oly dörén megbízám
Nagy terveimben és nagy vágyaimban.
Te elkényeztetett gyermek, ki bajt
[220] S gyönyört szeresz számomra egyíránt,
Néhány marok porrá sülyedsz-e csak,
Míg többi lényed víz és tünde lég,
Mely még imént piroslott és örült,
S legott voltammal a felhőbe gőzölt.
- [225] Minden szavam, agyamban minden eszme
Lényemnek egy-egy részét költi el,
Elégek! — és a vészhozó tüzet
Talán rejtélyes szellem szitogatja,
Hogy melegedjék hamvadásomon. —
El e látással, mert megőrülök.
- [230] Ily harcban állni száz elem között
Az elhagyottság kínos érzetével,
Mí szörnyü, szörnyü! — Óh, miért lökém el
Magamtól azt a gondviseletet,
Mí ősztonóm sejtett, de nem becslőt,
[235] S tudásom óhaját — óh, de hasztalan.
- ÉVA Úgy-é, úgy-é, hasonlót érzek én is.
Ha majd te harcolsz a fenevadakkal,
Vagy én lankadva kertünk ápolom,
[240] Körültekintek a széles világon,
És égen-földön nem lesz egy rokon,
Nem egy barát, ki biztasson vagy óvjon.
Nem így volt ám ez egykor, szebb időben.
- LUCIFER Hiszen, ha oly kicsinyes lelketek,
[245] Hogy fáztok ápoló gond s kéz ne'kül,
S alárendeltség oly szükségetek:
- A FÖLD SZELLEMÉNEK SZAVA Mí gyöngétül látál az égi karban,
Az önkörében végtelen, erős. —
Im, itt vagyok, mert a szellem szavának
Engednem kelle, ámde megjegyezd,
- ÉVA
- [250] Ah, nézd e kedves testvér-arcokat,
Nézd, nézd, mi bájosan köszöntenek,
Nincs többé elhagyottság, rengeteg,
A boldogság szállott közénk velek.
[255] Ők adnak bűnkben biztató szavat,
A kétkedésben jó tanácsokat.
- LUCIFER Nem is kérhettek jobb helyütt tanácsot —
Kik, amint kértek, már határozatok —
Mint épp e kedves tünde alakoktól,
[260] Kik úgy felelnek, mint kérdéseket szól:
A tiszta szívre mosolyogva néznek,
Ijesztő rémül a kétségbesőnek;
- LUCIFER Keserves lesz még egykor e tudásod,
S tudatlanságért fogsz epedni vissza.
- LUCIFER Látád a hangyát és a méherajt:
[265] Ezer munkás jár dörén össze-vissza
Vakon cselekszik, téved, elbukik,
De az egész, mint állandó egyén,
Együttleges szellemben él, cselekszik,
Kítűzött tervét bizton létesíti,
[270] Míg eljön a vég, s az egész eláll. —
- ÁDÁM Jövömbbe vetni egy tekintetet.
- LUCIFER De hogyha látjátok, mi dőre a cél,
Mi súlyos a harc, melybe útatok tér;
[275] Hogy csüggedés ne érjen emiatt,
És a csatától meg ne fussatok:
Egére egy kicsiny sugárt adok,
Mely biztatand, hogy csalfa tünemény
Egész látás — s e sugár a remény. —
- NEGYEDIK SZÍN**
- LUCIFER Felséges úr! aggódva kérni néped,
[280] Mely elvérezni boldog lenne érted,
Vajon mi az, mi a nagy fáraót
Nem hagyja trónja vánkosán pihenni?
Mért áldozod fel a nap kéjeit,
[285] Az éjnek édes álomképeit,
És nem bizod gondját nagy terveidnek
A rabszolgára, akit az megillet,
Midőn már úgyis a széles világon
Minden dicsőség, úralom tiéd
[290] S a kéj, mit ember elviselni bír. —
Száz tartomány bő kincse mond urának,
Neked nyit kelyhet illatos virága,
S édes gyümölcsöt csak neked növel.
Ezer hölgy keble sóhajtoz feléd:
[295] A szöke szépség, lankadó szemével,
Finom, gyöngéd, mint játszi tünemény,
A barna lányka, lihegő ajakkal,
Égő szemében örült szenvedéllyel —
Mind a tiéd. Sorsuk egy szeszélyed,
[300] Mind érzi, hogy betölté hivatását,
Ha néhány perced fűszerezni tudta.
- ÁDÁM Mindennek nincsen számra ingere.
Mint kénytelen adó jó, nem csatázok
Érette, nem köszönhetem magamnak.
- LUCIFER Hát hogyha egykor átlátod magad,
[305] Hogy a dicsőség percnyi dőre játék?
- ÁDÁM Az nem lehet.
- LUCIFER

- S ha mégis?
- ÁDÁM Halni térnék,
Megátkozván utánam a világot.
- LUCIFER Nem fogsz meghalni, bár átlátod egyszer,
Sőt újra kezdesz, régi sikereddél.
- [310] ÉVA - Halk a jajnak szava,
S a trón magas. Mért nem hívsz engemet,
Ki eltakarlak, s testemmel fogok fel
Minden csapást.
- ÁDÁM Hagyjátok ott. El innét.
- LUCIFER E vékony szál, láttad már, milly erős,
Kisiklik ujjainkból, és azért
Nem téphetem szét.
- [315] ÁDÁM Azt ne is műveld.
- ÁDÁM Mit tegyek hát?
- LUCIFER Nincsen más hátra, mint hogy a tudás
Tagadja létét e rejtett fonálnak:
S kacagja durván az erő s anyag.
- [320] ÁDÁM Én nem birom kacagni, sem tagadni.
- ÉVA Ah, kedvesem, véred csorogva foly,
Megállitom; fáj, ügyebár, nagyon?
- A RABSZOLGA Az élet fáj csak, már nem fáj soká.
- ÉVA Nem úgy, nem úgy
- LUCIFER A haldokló hagymázos őrtülése.
- [325] ÁDÁM Mit is beszélt?
- LUCIFER mi bánt?
- ÁDÁM El innen a halottal.
A bájnak éppen úgy fejedlme vagy,
Mint az erőnek én — meg kelle lelnünk
Egymást akárhol.
- ÉVA Óh, nagy fáraó,
csak kevés időt
Engedj magamnak, azután parancsolj.
- [330] ÁDÁM Ne többször e szót.
- ÉVA Elég, ha egyelőre a parancs
Nem illet fájva
- ÁDÁM Szép és halott; mi ellentétel ez:
Törekvésinkre gúny e nyugalom,
Vagy hívságukra szárnalmas mosoly.
- [335] LUCIFER Szökött rabszolga, ki veled dacol,
Mondván: erősebb lettem láncaidnál.
- ÁDÁM Sziveden keresztül
A jajszó, mint villám, fejembe csap
S úgy érzem, a világ kiált segélyt.
- [340] ÉVA zúzz el, de megbocsáss,
Ha a nép jaja nem hágy megnyugodni,
- Ládd, jól tudom,
Hogy éltem célja tégedet mulatni,
Felejték mindent, kivülem mi van:
Nyomort, nagyságot, ábrándot, halottat,
Hogy mosolyom üdv, ajkam láng legyen;
- [345] ÁDÁM És én veled. — A milljók egy miatt —
Mondá a holt is. —
- ÉVA Komor levél, és én vagyok oka
- ÁDÁM Mit is ér dicsőség
Mit egy személyben ér utól az ember
Milljók vesztével és milljók jajával,
Kikben szintén az az ember lehel;
Milljószor érzem a kint, egyszer a kéjt.
- [350] LUCIFER rajongsz
- ÁDÁM Melyből menekvés nincsen is talán.
- LUCIFER Vagyon menekvés. Adj ezen néhány
Kivált egyénnek láncot és gyűrűt,
Adj más játékszert, s mondd: im, a tömeg
Fölébe tollak, ez teszen nemesbbé —
És elhiszik, és a népet lenézővén
Elszívelik, hogy őket is lenézd.
- [355] ÁDÁM Örülj pór, a nagyság hogy meghajolt
Előtted. Csak ne hidd, hogy kényszerítve.
- LUCIFER Úgyis mit ér az a rideg dicsőség,
Hideg kigyóként, mely közénkbe csúsz.
- ÁDÁM De nagy, de nagy.
- [360] ÉVA El véle
- ÁDÁM S a büszke férfit épp ez vonzza hozzád —
Csak gyöngeség, mit az erő szerethet.
Mint a védő szülő gyámoltalan
Voltát karolja leghöbben fiának.
- ÁDÁM Eszem elég van nékem önmagamnak,
Erő s nagyságért
- [370] ÉVA óh, ki kérdi
Mit énekel a kis madár, azért
Édes sejtéssel halljuk hangjait.
- ÉVA Királyom! tört reménnyel
Ha megjössz, szíved e szűn menhelyet lel.
- [375] ÁDÁM Igen, igen; sejtem, hogy téged is
Tisztult alakban fel foglalok találni.
S akkor nem fogsz ölelni már parancsból,
De mint egyenlő — kéjnek érzetével.
- LUCIFER Ne oly vágatva, még jókor beéred,
Talán előbb, a célt, hogysem reméled,
És sírni fogsz majd, látva, hogy mi dőre,
Míg én kacaglak. — Menjünk hát, előre.
- [380] **ÖTÖDIK SZÍN**
- ÉVA Csak erre, erre, kedves kis fiam.
Nézd, arra ment el gyors hajón atyád,
Csatázni messze hon határain.
Egy durva nép él ott, mely vakmerőn
- [385]

- [390] Fenyegeté szabadságát honunknak.
Imádkozunk, imádkozunk, fiam,
Hogy az ég védje e hon igazát,
S vezesse közénk hős atyádat épen.
- KIMÓN
- ÉVA
- [395] Ugyan mért ment atyám oly messze földre,
Hogy védje ezt a rongyos, gyáva népet,
Ha szép nejét meg bú emészti honn?
- ÉVA
- [400] Óh, jaj, ne itélj jó apád felett,
Istennek átka ül oly gyermekek.
Csak a szerelmes nőnek van joga
Kesergni férje nagy lépésein,
Miket ha nem tesz, megszégyenlené.
Atyád úgy tett, mint kell a férfiúnak.
- KIMÓN
- ÉVA
- [405] Félsz hát, anyám, hogy gyenge, megverik?
Nem, nem, fiam, atyád hős, győzni fog,
Csak egy van, amitől őt féltethem,
Hogy önmagát nem győzi meg.
- KIMÓN
- ÉVA
- [410] Hogyan?
Van a léleknek egy erős szava
A nagyravágy. A rabszolgában alszik,
Vagy szűk körében bünné aljasul.
De vérével táplálván a szabadság,
Naggyá növeszti, mint polgárerényt.
- [415] Ez költ életre minden szép s nagyot,
De hogyha túlerős, anyjára tör,
S küzd véle, míg elvérzik egyikök. —
Ha e szó benne túlerőre jutna,
Ha megcsalhatná ezt a szent hazát,
Megátkoznám. Imádkozunk, fiam.
- ELSŐ DEMAGÓG
- A NÉPBŐL
- A NÉPBŐL
- A SZOLGÁLÓK
- A SZOLGÁLÓK
- ÉVA
- [420] Félre innen!
Mit is hallgatjuk azt a gúnyolót.
Le véle, ő is áruló, le véle!
- A SZOLGÁLÓK
- A SZOLGÁLÓK
- ÉVA
- [425] Hála, Aphrodíte!
Szivem mindig szorul, ha éhező nép
Ítéletét látom nagyok felett.
Ha sárba hull a fényes, kárörömmel
Szemléli a pór, gúnnyal illeti,
Mint hogyha önmocskát is igazolná.
- LUCIFER
- [430] Csak e mindig megifjuló, örökké
Szépnek látása ne zavarna folyvást.
Úgy fázom idegenszerű körében,
Mely a meztelent is szemérmessé,
A bünt nemessé és a végzetet
Magasztossá teszi rózsáival
- [435] S az egyszerűség csókos ajkival. —
Mért késik oly soká az én világom,
A torzalak, a kétes rémület,
Hogy elriassza e káprázatot,
Mely küzdelmekben a már-már bukó
Embret mindannyiszor fölkelti újra. —
De majd meglátjuk, hogyha a halál
Borzalma eljő hozzánk nemsokára,
Unalmas árnyjátékoknak vajon
Nem lesz-e akkor itt végső határa.
- ÁDÁM
- [440] De nőm nem jó élém, se gyermekem;
- ÉVA
- Tán csak nem érte őket bántalom! — —
— Fiam,
Anyád leroskad, tartsd fel, tartsd fel... Ah,
Még jó nevet se hágy reád atyád! —
- ÁDÁM
- [450] Im, elbocsátlak, bajnok társaim,
Kérdemlétek a háztűz nyugalmát.
S most én is e kardot, Athéne Pallasz,
- ÉVA
- ÉVA
- ÉVA
- [455] Óh, ne szégyeníts meg,
Ezt a hitvesnek kelle tudni jobban.
Óvd, istenasszony, ezt a drága kardot,
Mig egykor érte hozzád eljövök.
- ÉVA
- A NÉPBŐL
- ÁDÁM
- [460] s el, nő, e kebelről.
A villám, mely a szirtre csap, ne érjen.
Csak én haljak meg — vagy miért is éljek,
Midőn látom, mi dőre a szabadság,
Melyért egy élten küszködém keresztül.
- ÁDÁM
- MÁSODIK DEMAGÓG
- ÁDÁM
- [465] Ím — készen vagyok. —
Védjed magad, még nincsen veszve semmi.
Nagyon gyötörne a seb, hogyha szólnék
Védmemül.
- MÁSODIK DEMAGÓG
- ÁDÁM
- [470] Tedd meg, hisz ez a nép
Csak az imént porban csuszott előtted.
Ah, épp azért minden haszontalan,
Önszégyenét meg nem bocsátja a nép.
- ÁDÁM
- [475] Vezess új útra, Lucifer, vezess,
S kacagva nézem más erőnyeit,
Más kínjait, csak élveket kívánva.
— úgy rémlik szivemnek —
Egykor lugost varázsolál nekem
A sivatagba, hogy ha még fiamból
Vérpadra mostan, büntetésemül.
Nem mintha aljast bírtam volna tenni,
De mert nagy eszme lelkesíteni bírt.
- LUCIFER
- [480] Szép búcsu, nemde? — Nos, vitéz uram,
Nem borzogat most furcsán egy kevésé
A torzképu halál rideg szele? —
- ÁDÁM
- ÉVA
- [485] — Az ég veled,
Megnyugvás szállt szivembe, Lúciám.
Átok reád, te közleklő rideg nép,
A boldogságot durván illetéd,
S üde virága menten porba hullt.
Pedig nem olyan édes a szabadság
Neked, amilyen fájdalmas nekem volt. —
- HATODIK SZÍN
- LUCIFER

- Erős alapra esküszöl:
 Álistent tévén, álisten helyébe.
- [490] CATULUS S kevesb kecsű nő csábít tőle el
 Az újdonság bűbajos ingerével.
- HIPPIA haszontalan csapongsz,
 Mert a kéjnek csak egy-egy elszakadt
 Részét birod egy-egy nőben találni,
 Míg a szépség s kéj eszményképe mindig
 Elérhetlen varázsként leng előtted,
- [495] ÁDÁM Igaz, igaz, ne többet, Hippia.
 Miért is vonz az a kéj Tantalusként,
 Ha Herculesnek ereje hiányzik,
 Ha Proteusként nem változhatunk,
 S egy megvetett rab, kínos hét után
- [500] Oly órát élvez, millyet hasztalan
 Ohajt ura. — Vagy a gyönyör csak egy
 Ital viz-é hát a meglankadottnak,
 S annak halál, ki habjaiba dül?
- LUCIFER Ah, mily dicső erkölcsi tanfolyam
 Szép lányok keblén, fűzérés pohárnál. —
- [505] LUCIFER Nézd, Júlia, e szép kövér halat:
 Egyél, hiszen majd hizlalsz másikat.
- ÉVA S nem dőzsöl-é rút fűreg rajtad is?
 Örüljön, aki él, vagy hogyha nem
 Tud is örülni, legalább kacagjon.
- [510] CATULUS Füzérem is lesiklott, ládd, fejemről. —
 Ah, ez remek fordulat táncotokban,
 Mi buja tűz, kellemmel egyesülve!
- CLUVIA Ha már különb hasznát se tudja venni,
 Mint hogy szunyadni hagyja, míg maga
 Gúnyos mosollyal és hideg szemekkel
 Kisér száz édes, bárha dőre dolgot,
 Mi a társalgás illatát teszi. —
- [515] CLUVIA Bolond világ volt hajdanában,
 Rém járt fel a hősek agyában,
 Szentnek hívék, mit kacagunk ma,
 S egy-két ily örült, ha akadna,
 Cirkuszainkban éppen elkel,
 Nekünk látvány, a vadnak étel.
- [520] MIND Örüljünk, okosabb világ van,
 Örüljünk, hogy mi élünk abban.
- ÁDÁM nem danolsz
- ÉVA Azt tartom, mely kacag, nem is valódi.
 Legédesebb percünkbe is vegyül
 Egy cseppje a mondhatlan fájdalomnak,
 Talán sejtjük, hogy az ily perc — virág,
 S így hervatag.
- [530] ÁDÁM Ah, én is érzek ilylyest.
- ÉVA S kivált, ha még dalt hallok és zenét,
 Nem hallgatom a szűkorklátu szót,
 De a hang árja ringat, mint hajó,
- [535] ÁDÁM El a zenével, táncsal, émelyít
 Ez örökös édesség tengere,
 Keserűt kívánna már szívem.
 Boromba ürmöt és fulánkot a
- Piros ajakra, vészt fejem fölé.
- LUCIFER Koldús a dűst testvéreül kívánja,
 Cseréld meg őket, és ő von keresztre.
- [540] PÉTER APOSTOL Elporlanak, s új istent nem találsz,
 Mely a salakból újra fölemelne. —
 Nézz csak körül, mi pusztít városodban
 Hatalmasabban, mint a döghalál,
 Ezren kelnek fel a lágy pamlagokról,
 Hogy Thébaisznak pusztá téreit
 Vad anachorétákkal népesítsék,
 Ottan keresve tompult érzetöknek
 Mi még izgassa, ami még emelje. —
- [545] HIPPIA Óh, jaj nekem, mi szörnyű fájdalom,
 Hideg veríték, orcusnak tüze —
- ÁDÁM És önmagamban is.
- [550] Óh, ha él az Isten,
 Ha gondja van ránk, és hatalma rajtunk,
 Új népet hozzon s új eszmét a világra,
 Amazt, a korszak jobb vért önteni,
 Ezt, a nemesbnek hogy köre legyen
 Magasra törni.
- Hallgass meg, Istenem.
- PÉTER APOSTOL Az Úr meghallgatott. — Tekints körül,
 Az elkorcsult föld újra kezd születni.
- [560] ÁDÁM Ah, érzem, érzem, mást is kér a lélek,
 Mint dagadó párnákon renyhe kéjek;
 A szív vérenek lassu elfolyása
 Olyan kéj, melynek vajh, mi lenne mása?
- PÉTER APOSTOL Legyen hát célod: Istennek dicsőség,
 Magadnak munka. Az egyén szabad
 Érvényre hozni mind, mi benne van.
 Csak egy parancs kötvén le: szeretet.
- ÁDÁM Fel hát csatázni, fel hát lelkesülni
 Az új tanért. Alkotni új világot,
 Melynek virága a lovag-erény lesz,
 Költészete az oltár oldalán
 A felmagasztalt női ideál.
- [565] LUCIFER Ah, a lehetlen lelkesít fel, Ádám!
 A férfiúhoz méltó ez s dicső ám.
 Istennek tetszik, mert az ég felé hajt,
 S ördögnek kedves, mert kétségbe ejt majd.
- [570] [575] **HETEDIK SZÍN**
- ÁDÁM Hitünk világát vittük Ázsiának,
 Szeretetnek tanát, hogy elvadult
 Milljóit, mellyek közt szent bölcséje
 Ringott üdvünknek, érezzék malasztját.
 S tiköztetek nem volna szeretet?
- [580] ÁDÁM Imé, látjátok, ez átkos gyümölcsé,
 Ha aljas tervvel annyi martalóc
 Kezében a szent zászlót lengeti,
 S gyáván hizelgve a népszenvedélynek,
 Hivatlanul tolakszik fel vezérül. —
 Lovag barátim! míg a szennytelen
 Becsület, Isten szent dicsérete,
 A nő védelme és a hősiség
 Lesz kardjainkon, mink vagyunk hivatva
 E ronda démont féken tartani
- [585] [590]

- S vezetni, hogy vágyának ellenére
Nagyot s nemest műveljen szüntelen.
- [595] LUCIFER Szépen szólsz, Tankréd, ámde majd, ha a nép
El nem hiendi többé, hogy vezér vagy — —
- ÁDÁM Hol a szellem van, ott a győzelem.
Lesújtom. —
- LUCIFER És ha szellem nála is lesz?
Leszállsz-e hozzá?
- ÁDÁM Mért leszállani?
[600] Hát nem nemesb, ha őtet emelem fel. —
Lemondni a küzdés nehéz helyéről
Társak híjában épp olyan kicsinyes,
Mint szűkkeblűség társt be nem fogadni.
Irgyelvén részét a pályabérben. —
- ÁDÁM — Óh, ne hidd, hogy a dicső tant
[605] Fel nem fogom. Éltemnek vágya az. —
Tehet, s tegyen, kiben szent szikra van,
Ki felküzd hozzánk, szívesen fogadjuk,
Egy kardcsapás rendünkbe emeli.
- [610] De őriznünk kell a rend kincseit
A még forrongó zürnek ellenében.
Bár jőne már, bár jőne az idő,
Meváltásunk csak akkor fog betelni,
Midőn ledül a gát, mert tiszta minden. —
- [615] De ilyen napnak jöttét kétleném,
Ha az, ki a nagy művet indítá,
Nem önmaga lett volna a nagy Isten. — —
Már a pogány közt. Míg majd jobbra fordul.
Minden lovag felel népségeért.
- LUCIFER Mi kár, hogy szép eszméid újlag
[620] Csak olyan hírhedett almát teremnek,
Mely künt piros, de béle por.
- ÁDÁM Megállj.
Hát nem hiszesz már semmi nemesebbe?
- LUCIFER Ha hinnék is, mit ér, fajod ha nem hisz.
[625] Ez a lovagrend, melyet állítasz
Fárosz gyanánt tenger hullámi közt,
Egykor kialszik, félig összedül,
S vészszes szirtté lesz a merész utasra,
Mint bármelyik más, mely sosem világlott.
- Minden, mi él és áldást hintve hat,
[630] Idővel meghal, szelleme kiszáll,
A test tuléli ronda dög gyanánt,
Mely gyilkoló miazmákat lehel
Az új világban, mely körülé fejlik. —
- [635] Ládd, így maradnak ránk a múlt idők
Nagyságai.
- ÁDÁM Míg rendünk összedül,
Tán szent tanai a tömegbe hatnak,
És akkor nincs veszély.
- LUCIFER A szent tanok. — —
[640] Ah, épp a szent tan mindig átkotok,
Ha véletlen reá bukkantatok:
Mert addig csűrítek, hegyezítetek,
Hasogatjátok, élesítítek,
Míg örültség vagy békó lesz belőle.
- [645] Egzakt fogalmat nem bírván az elme,
Ti mégis mindig ezt kerésítetek
Önátkotokra, büszke emberek.
- Vagy nézd e kardot, hajszállal nagyobb,
Kisebb lehet, s lényben nem változott,
Ezt folytathatnók véges-végtelen,
S hol az egzakt pont, mely határt tegyen?
Bár érzésed rögtön reátalál,
A változás nagyban midőn beáll. —
De mit törekszem — fásaszt a beszéd,
Tekints magad csak kissé szertesztét.
- ÁDÁM Elámulok!
- ÁDÁM S e meztelábas ronda csöcselék,
[650] Mely a bilincsel népet kárörömmel,
Hazudt alázat színével kiséri?
- LUCIFER Keresztény-cinikus, barátsereg.
- ÁDÁM Nem láttam illyest ősi hegyeim közt.
- LUCIFER Majd látsz utóbb; a poklosság, tudod,
[660] Lassan terjed. De vigyázz, meg ne sértsd
Ez abszolút erényü s épp azért
Engesztelhetlen népet.
- ÁDÁM Ah, minő
Erény lehetne ily fajnak sajátja.
- LUCIFER Erényök a sanyargás, a lemondás,
[665] Mit mestered kezdett meg a keresztben.
- ÁDÁM Az egy világot váltá meg ezáltal,
De e gyávák csak Istent káromolnak,
Mint lázadók, megvetve kegyeit.
[670] Ki szúnyog ellen oly fegyvert ragad,
Mít medve ellen vinni hősiség,
Bolond.
- LUCIFER De hátha ők a szúnyogot
Medvének nézik. — Nincs-e rá joguk?
Nincs-é joguk hős voltak érzetében
Pokolra üzni minden élvezőt? —
- ÁDÁM Látok, miként Tamás, és nem hiszek. —
Szemébe nézek e káprázatoknak. —
- ÁDÁM — hát egy *i* miatt is
Mehetni illy elszántan a halálba? —
Mi akkor a magasztos, nagyszerű? —
- LUCIFER Az, ami másnak tán kacagtató.
[680] Egy szál választja csak e két fogalmat,
Egy hang a szívben ítél csak közöttük,
S ez a rejtélyes bíró a rokonszenv,
Mely istenít vagy gúnyával megöl. —
- ÁDÁM Mért is tűnt csak szemembe mind e bűn!
[685] E kisszerű harc büszke tudományban,
E gyilkos méreg mesterül kivonva
A legfényesb, legüdítőbb virágból. —
E szép virágot egykor ismerém,
Üldött hitünknek zsendülő korában:
Ki az a bűnös, aki tönkretette?
- LUCIFER A bűnös önmaga a győzelem,
Mely szerteszór, száz érdeket növel.
A vész, mely összehoz, mártírt teremt,
Erőt ád; ott van az eretnekekkel. —
- ÁDÁM Hol még az ős erdők árnyékiban
A férfibecs, a tiszta egyszerűség

- LUCIFER Dacol e síma kornak mérgivel,
[700] Hiú törekvés.
Amott azok, kik békóban sietnek
Mártírhalálra, gúnytól környezetten,
Látnak csak egy embertyomot előre,
Köztük dereng fel az új gondolat;
S azért meghalnak, mit utódaik
[705] Az utcaléggel gondtalan szivandnak. —
De hagyjuk ezt, nézz kissé táborodba,
Mít járnak ott azon piszkos barátok,
Mí vásárt ütnek, mit szónoklanak,
Őrült taglejtés vad kíséretében. —
Hallgassuk őket.
- EGY BARÁT Bajnokok, vegyétek!
[710] Vegyétek a vezeklésnek tanát
Kalauzul minden kétségekben,
Ez megtanít, a gyilkos, a parázna,
A templomrabló, a hamis tanú
[715] Hány évig fog szenvedni a pokolban.
És megtanít, egy évi büntetést
Hogy a gazdag megválthat húsz s nehány,
Mig a szegény három solidival.
S ki már fizetni éppen képtelen,
[720] Nehány ezer korbácsütéssel is. —
Vegyétek e becses könyvet, vegyétek. —
- A KERESZTSEK Ide vele. — Nekünk is, szent atyám! —
ÁDÁM Hah, rossz árús, és még rosszabb vevők.
Vonj kardot, és verd szét e ronda vásárt!
LUCIFER Bocsáss meg, e barát rég cimborám.
[725] S nem is utálok én az ily világot,
Az Úr dicse ha szinte felkapott is,
Felkaptam én is egyúttal vele.
Csak te maradtál egy kissé alant.
ÁDÁM Nem is tudom, kívánjam-é, hogy ébredj;
[730] Hát hogyha elhagysz, álomkép gyanánt?
Hogy is lehet test így átszellemülve,
Ilyen nemes és illy imádatos —
LUCIFER Átszellemült test! — Óh, a sors valóban
[735] Nem büntethetné jobban a szerelmem
Őrültségéért, mint beteljesítvén
Mindazt, amit csak kedvesére halmoz. —
LUCIFER Mindenre kérlek, azt sose feledd,
[790] Szerelmed amilyen mulattató
Kettesben, olly izetlen harmadiknak.
ÉVA ajtaja.
ÁDÁM A zárda, mondd? Óh, de ajtaja
[740] Hogy míg amaz tisztben küzdni hív,
Legszebb álmomnak hozza vissza képét,
S ne únjak várni hosszú éveken,
Melyek végéről pályabérem int. —
ÁDÁM De szerelem sem. És
ÉVA Pedig gyötörsz, ha búdat nőni látom. —
[745] ÁDÁM Áldást kérvén rád, hogyha végzedet
Gyászát megosztzni már nem engeded.
ÁDÁM Megátkozom különben a nevet,
Melyet bucsúzva mondottál először, —
- ÁDÁM [750] Óh, te szent anya!
Te testesített tiszta szeretet,
Nem fordulál-e el megbántva ily
Szentségtelen ígértől, minő
[755] Erényeidre nyom bűnbélyeget,
Átokká téve az égnek malasztját. — —
ÁDÁM Most hát jerünk.
LUCIFER Már késő — vége van. —
Ládd, ilyen örült fajzat a tiéd,
Majd állati vágyának eszközéül
Tekinti a nőt, és durvult kezekkel
[760] Letörli a költészet hímporát
Arcáru, önmagát rabolva meg
Szerelme legkecsebb virágitól;
Majd istenül oltárra helyezi,
[765] És vérzik érte és küzd hasztalan,
Míg terméketlen hervad csókja el. —
Mért nem tekintí és becsüli nőül,
Nöhívatása megjelölt körében.
ÉVA Mi vágyva néze rám, mint reszketett,
[770] Ah, e hős férfi reszketett előttem,
De nőerényem és a hit parancsol —
Itt szenvedek ki, mint szent áldozat.
HELÉNE Csodálatos, minő örült nemünk!
Ha az előítélettel szakít,
[775] Vadállatul rohan a kék után,
A méltóságot arcáról letépi
És megvetetten sárban ténfereg.
Ha nem szakít, önárnyától remeg,
Fonnyadni hagyja meddő bajait,
[780] Mástól s magától elrabolva a kéjt. —
Miért nem jár középben. Vagy mit árt
Egy kis kaland, egy kis gyöngéd viszony
Illemmel olykor, meg nem foghatom.
Hiszen a nő se szellem csak merőben.
ÉVA Heléne, nézz ki, itten áll-e még?
[785] Hogyan ment volna ollyan könnyen el.
Csak egyszer halljam még meg szözatát.
ÁDÁM Tekints körül, nem áll-e ablakánál,
Nem küldne-é egy pillantást utánam?
[790] Csak egyszer lássam még sugár alakját —
Izóra! óh, ne bánd, hogy itt vagyok még.
ÉVA Mindkettőnkért jobb lenne itt nem állnod.
Az elszakadt szív könnyen összeforr,
S megint csak fáj, ha újra elszakasztjuk. —
ÁDÁM Szeretni hol csak nekünk nem szabad?
[795] Nem félsz-e, hogy varázsa elragad? — —
ÁDÁM Hah, ki mondja azt!
AZ ERETNEKEK
21. Mentsd meg az én lelkeket a fegyvertől és
az én egyetlen egyemet az ebnek kezéből.
22. Szabadíts meg engemet az oroslánnak
szájából és az unicornisoknak szarvaik ellen
hallgass meg engemet.
[800] 23. Hirdetem a te nevedet az én atyámfiainak;
a gyülekezetek közepette dicsérlek tégedet.
ÉVA Irgalmazz, Isten, bűnös lelkeiknek! —
A BARÁTOK

[805] 26. öltöztessenek fel gyalázatosággal és szidalommal, kik felüválnak ellenem.
27. Vigadjanak és örüljenek, kik akarják az én igazságomat; és mondják azt mindenkor: Magasztaltassék az Úr, ki akar békességet az ő szolgájának.
ÉVA
Isten segíts!
A CSONTVÁZ
E l e szentelt küszöbről.
ÁDÁM
Ki vagy te, rém!
A CSONTVÁZ
Én az vagyok, ki ott lesz
[810] Minden csókodban, minden ölelésben. —
BOSZORKÁNYOK
Édes vetés, fanyar gyümölcs,
Galambfival kigyókat költ.
Izóra, hívunk!
ÁDÁM
Milyen alakok!
[815] Ti változátok-é el, vagy magam?
Ismertelek, midőn mosolygatók.
LUCIFER
Véletlenül mi kedves társaságba
Juték. Mi régtől várom e szerencsét,
[820] Ez illedelmes szép boszorkahad,
Mely a mezetlen nimfát mindazáltal
Orcátlanságban messze túlhaladja,
Ez a vén bajtárs, a rémes halál,
Mely torzképezve a rideg erényt,
Megútáltatja azt a föld fiával.
[825] Mind üdvözöllek. Kár, hogy rá nem érek
Közöttetek az éjet elfecsegni. —
kedvesed becsapta
Az ablakot;
Nevetségessé lenne mindörökre,
[830] S akkor hatalmát elvinné maga. —
Csodálatos, az ember hó kebellet
Eseng epedve szerelem után,
S csak kint arat. Az ördög jégkebellet
Alig bír tőle szabadulni jókor.
ÁDÁM
Nemesbbé vágytam tenni élveink,
[835] S bűn bélyegét süték az élvezetre,
Lovagerényt állíték, s ez dőfött
Szívembe tört. El innét, új világba,
Eléggé megmutattam, hogy mit érek,
[840] Ki vívni tudtam és lemondni tudtam,
Szégyen ne'kül elhagyhatom helyem. —
LUCIFER
Ádám, jöjj utánam!

NYOLCADIK SZÍN

RUDOLF
Átnéztem újra Hermes Trismagistust,
Synesiust, Albertust, Paracelsust,
Salamon kulcsát és más műveket,
Míg rátaláltam az ejtett hibára.
[845] Amint izzasztók a vénhedt királyt,
Feltűnt a holló s a veres oroszlány,
Utánuk a kettes merkur kifejlett
A két planéta egyesült hatásán,
S leszállt az ércek bölcseltsava.
[850] De elhibáztuk a nedves tüzet,
Szár az vizet, s azért nem létesült
A szent menyegző, a dicső eredmény,
Mely ifjúságot önt az agg érbe,
Nemességet visz át a szürke érbe.

HARMADIK UDVARONC
[855] Nem fogja fel, hogy az igaz lovag,
Bár istenség gyanánt imádja a nőt,
Vérét odadni volna érte kész,
Ha rágalom érintené erényét; —
Ő hódolásban mellékcélt gyanít.
ÉVA
[860] Úgy el szememből! Nem szenvedhetem
E fajt, mely olly epés, bús felfogással
Megirigyelte ezt a csillogó
Nyugodt világot tőlünk s újat eszmél.
HARMADIK UDVARONC
[865] Valóban, amit senki nem mérészel,
Ó sértne-é meg féltékeny gyanúval? —
Óh, bár lehetne lovagod gyanánt
Szembebe kesztyűt dobnom a mérésnek.
ÉVA
Valóban, hogyha egy-egy udvaronc
Felém hajolva, mosolyogva mond,
[870] Hogy a királyné köztük én vagyok,
Szégyenkezem miattad, aki a
Királynét így állítod udvarába.
ÁDÁM
Pirulnom kell, mert rosszabbá levék,
Mint a szibillák, kik hívének abban,
[875] Amit jóstoltak, míg én nem hiszek.
Hová teszem, mit bündijul kapok?
Hisz nekem nem kell semmi a világon,
Csak az éj és tündöklő csillaga,
Csak a szférák titkos harmóniája
[880] Tiéd a többi. — Ámde ládd, ha a
Császár pénztára többnyire üres
Sok kérelemre rendetlen fizetnek.
ÁDÁM
Hol van nemesség, más ezen kívül?
Amit ti úgy neveztek, porlatag
[885] Hanyatló báb, mit lelke elhagyott,
De az enyém örökifjú, erős. —
Óh, nő, mi végtelen szerettelek.
Szeretlek most is, ah, de keserűen
Fulánkos a méz, mely szívembe szállt.
[890] Fáj látnom, mily nemessé lenne szűd,
Ha nő lehetnél; a sors semmivé tett,
Mely a nőt báb-istenként tartja még,
Mint istenül tartotta a lovagkor,
De akkor hittek benne, nagy idő volt,
[895] Most senki sem hisz, törpe az idő,
S a báb-istenség csak vétket takar. —
ÁDÁM
Minő csodás keverese rossz s nemesnek
A nő, méregből s mézből összeszűrve.
Mégis miért vonz? mert a jó sajátja,
[900] Míg bűne a koré, mely szülte őt.
ÁDÁM
ha e kebelben
A lélek él — e kínos szent örökség,
Mit az egekből nyert a dőre ember —,
Mely tenni vágyik, mely nem hágy nyugodni,
S csatára kél a renyhe élvezettel. —
[905] Hej, famulus! hozz bort

KILENCEDIK SZÍN

NÉPTÖMEG
Halál reá, ki el nem ismeri!
ÁDÁM
Azt mondom én is.
ÁDÁM
Ti csak fegyvert kívántok,
Míg annyi tárgyban szenvedtek hiányt,

- [910] Ruhátok foszlik, lábatok mezetlen,
Hanem szuronnal mind kiszereztek,
Mert győzni fogtok.
Most hulla vére egy tábornokunknak,
Ki katonáink élén meg hagyá
Magát veretni.
- NÉPTÖMEG Óh, az áruló! —
- ÁDÁM Helyesen mondod. Nincs más kincse a
Népnek, mint a vér, melyet oly pazar
Nagylelkűséggel áldoz a hazának. —
S ki egy népnek szent kincsével parancsol,
Nem bírván meghódítani a világot,
Az áruló. —
- A TISZT Tégy engemet helyébe,
[920] Polgár, s letörölöm a gyalázatot.
- ÁDÁM Dicséretes, barátom, önbizalmad,
De biztosítást, hogy szavadnak állsz,
Előbb a harcok színhelyén szerezz.
- A TISZT A biztosíték lelkemben lakik,
[925] Aztán imé! van nékem is fejem,
Mely többet ér tán, mint az a lehullott.
- ÁDÁM S ki a kezes, hogy elhozod, ha kérem.
- A TISZT S kell-é kezes jobb, mint magam vagyok,
Ki életem nem nézem semmibe?
- ÁDÁM Az ifjuság nem úgy gondolkodik.
[930] Polgár, még egyszer felszólítalak. —
- ÁDÁM Türelem még, a cél el nem marad.
- A TISZT Nem bízol bennem, látom, hát tanulj
Felőlem jobban vélekedni, polgár. —
- ÁDÁM Kár érte, egy ellenséges golyót
[935] Megérdemelt. Vigyétek el, barátim. —
Viszontlátásig, győzelem után.
Óh, bár oszthatnám én is sorsotok. —
De nékem harc jutott csak, nem dicsőség,
- [940] Nem ellenség, mely által esni is dísz,
De mely rejtekből orvul leskedik
Fondorlatával rám s a szent hazára. —
- NÉPTÖMEG Mutasd meg ujjal, és halál reá!
- ÁDÁM Akit mutatni bírok, az meg is halt.
- NÉPTÖMEG Hát a gyanúsak? — Hísz aki gyanús,
[945] Már bűnös is, megbélyegezte a
Népérzület, ez a nem tévedő jós. —
Halál, halál az arisztokratákra! —
- ÁDÁM a retesz erős,
[950] A büzhödt lég, mely elmét, izmot öl,
Szövetségestek úgyis
- NÉPTÖMEG Fel a Konventre hát, nincs még eléggé
Átválogatva.
- ÁDÁM Nem értem, mily rokonszenv vonz felétek,
De önvészélyemmel megmentelek.
- A MÁRKI
- [955] Nem, Danton, hogyha bűnösök vagyunk,
Elárulod a hont, ha el nem ítélsz;
Ha nem vagyunk, nem kell hiú kegyelmed.
- ÁDÁM hogy Dantonnal így beszélsz? —
- A MÁRKI vagyok. —
- ÁDÁM Ne ily kemény szót e gyöngéd ajakról.
- ÉVA A vérpadon gyöngédebb szó nem illik.
- ÁDÁM E vér közt úgy gyötör az egyedüllét,
[960] A sejtelem, mi jó lehet szeretni. —
Óh, nő, csak egy napig tanitanál
Ez égi tudományra — második nap
Nyugodtan hajtnám bárd alá fejem. —
- ÁDÁM A lelkiösmeret a közvilág
[965] Előjoga; kit a végzés vezet,
Az rá nem ér körültekinteni. —
Hol hallád a viharról, hogy megállt,
Ha gyöngé rózsza hajlong útain? —
[970] S aztán ki lenne vakmerő eléggé,
Itélni a közélet emberéről?
Ki látja a szálát, mely színpadán
Egy Catilínát, egy Brutust vezet?
Vagy azt hiszik, kiről a hír beszél,
[975] Megszűnt egyúttal ember lenni, és
Oly földfeletti lénnyé változott,
Kit a lenézett apró száz viszony,
Mindennapos gond mitsem érdekel. —
Óh, jaj, ne hidd — a trónon is ver a szív,
[980] S Caesarnak, hogyha volt szerelmese,
Ez őt talán csupán úgy ismeré,
Mint jó fiút, s nem volt sejtelve sem,
Hogy retteg tőle s megrendül a föld. —
S ha így van ez, mondd, mondd, mért nem
szeretnél?
- ÁDÁM Hagyd el tehát avult eszményidet,
[985] Mit áldozol száműzött isteneknek?
A nőt ugysis oly oltár illeti
Csupán, mely mindig ifju — és ez a szív.
- ÉVA Az elhagyott oltárnak is lehet
[990] Mártírja. Óh, Danton, magasztosabb
Kegelettel megóvni a romot,
Mint üdvözölni a felkelt hatalmat;
S e hivatás nőt legjobban megillet.
- ÁDÁM Nem látott ember még érzolgeni,
- ÁDÁM Ne mondd, ne mondd, leány, tovább,
[995] Reménytelen csatázok végzetemmel. —
- EGY SANS-CULOTTE Imé, e gyűrű a hon számolyára.
Kezembe nyomta az egyik cudar,
Midőn nyakának tartám késemet.
[1000] Azt tartja e fáj, hogy rablók vagyunk. —
Hát még te élsz? — kövesd testvéridet. —
- ÁDÁM Jaj, vége hát. — Óh, sors, ki bír veled?
- ÁDÁM Minő rokonszenv kelhet ily kebelben?
Mi gyöngéd érzés a nőitigrisé?
- ÉVA Valóban, polgár, úgy látszik, te is
[1005] Kékvér arisztokrataul szegődtél,

- Vagy hagymázban szólsz ily regényesen. —
Te férfi vagy, én ifju s nő vagyok,
Bámúlatom hozzád vezet, nagy ember.
- [1010] ÁDÁM Végigborzongat; elfordul szemem.
Nem bírom e szörnyű káprázatot.
Minő csodás hasonlat!
Hogy elbukott, az látott tán hasonlót.
[1015] Azt nem bírhattam, védte glóriája,
Ettől pokolnak gőze undorít el. —
- ÉVA Mít is beszélsz magadban?
- ÁDÁM Számolom,
- SAINT-JUST Barátod az, ki a hon ellene.
Vágyódásért a zsarnok úralomra.
- ÁDÁM Ne halljatok hát, ámde én se halljam
[1020] A hitvány vádat.
- TIZEDIK SZÍN**
- LUCIFER Ezúttal a nyakazás elmarad. —
- ÁDÁM E hitvány korban, megvénült kebelnek
Csak a mámor teremt-e hát nagyot?
[1025] Óh, mért ébredtem? hogy körültekintve,
Jobban megértsem e kor törpeségét,
Mosolygó arc alá rejtett bűnével,
S a megszokás hazug erényivel. —
- ÉVA El tőlem, el — nem csalt tehát gyanúm,
Fel mersz szólítani férjem gyilkosául.
[1030] Ily ocsmány tette képesnek hiszed,
Kít szíved ideáljaul hazudsz.
- AZ UDVARONC Az istenért, nyugodtan, kedvesem,
Ha észrevesznek, még botrányt okozsz.
- ÁDÁM S az a két nő is
De mit beszélek, egy nő, két alakban,
[1035] Változva sorsom zajgó végzetével,
Mint a hab, mely most fénylik, most sötét.
- AZ UDVARONC Gúnytárgyul leszünk
Ily ünnepélyes színben nézve e
[1040] Hétköznapi ügyet.
- ÁDÁM Tehát csak álom volt, és vége van.
De nem mindennek. Az eszmék erősbeke
A rossz anyagnál. Ezt ledöntheti
Erőszak, az örökre élni fog.
[1045] S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig, méltóságosan,
Míg, lassan bár, betöltik a világot.
- ÁDÁM Szavak szerint, miket nem értenek,
De értelmök sincs, ezt vagy azt csinálni.
[1105] Az okatlan bámúl, és azt hiszi,
- TANÍTVÁNY Egyes voltál magadhoz hívni, mester,
[1050] Igérvén, hogy tudvágyamat betöltöd,
S mélyebben engedsz a dolgokba nézmem,
Mint másra célszerűnek tartod azt.
- ÁDÁM Igaz, igaz, szorgalmad oly kitünő,
Hogy ez előnyre méltán tart jogot.
- TANÍTVÁNY Felfogni mindent és élvezni jobban,
Uralkodván felsőbbség érzetével
- ÁDÁM Sokat kívánsz. Paránya a világnak,
Hogy lássad át a nagyszerű egészet? —
Uralmat kérsz, élvet kérsz és tudást.
- [1060] Ha súlyától nem dülne össze kebled,
S mindezt elérnéd, Istenné leendnél. —
Kevesbet óhajts, s tán elérheted.
- ÁDÁM De nem les-é avatlan hallgató, mert
Az az igazság rettentő, halálos,
[1065] Ha nép közé megy a mai világban.
Majd jó idő, óh, bár itt lenne már,
Midőn utcákon fogják azt beszélni,
De akkor a nép sem lesz kiskorú. —
- TANÍTVÁNY Mint reszketek vágótól és félelemtől —
- ÁDÁM S egyéb tanok közt ez legjámborabb még.
Mert csak magában múlat csendesen,
Agyrémekekkel hímmzett világa közt.
De számtalan egyéb oly társa van,
Mely fontos arccal rajzol a porondban,
[1070] Egyik vonalt örvénynek mondogatja,
Szentélynek a kört, hogy már-már kacagsz
A vigjátékon, amidőn belátod,
Mí rettentő komoly csiny az egész.
Mert míg szorult kebelled és remegve
[1075] Kerüli minden a porrajzokat,
Itt-ott kelepce áll, s a vakmerőt,
Ki általlépi, véresen megejti.
Ily dőreség áll, látod, szüntelen
Utunkba, szentséges kegyeletül
[1085] Védő a már megalakult hatalmat. —
- TANÍTVÁNY Ah, értelek, értelek, s így lesz-é örökre?
- ÁDÁM Komédiásnak nézi az utókor,
Ha a valódi nagyság lép helyébe,
Az egyszerű és a természetes,
[1090] Mely ott ugrat csupán, ahol gödör van,
Ottan hagy útát, ahol nyílt a tér.
- TANÍTVÁNY Ez a nyelv hát az a megérthető,
Melyen beszéltek az apostolok. —
De hogyha minden más merő lom is,
[1095] Ne vedd el a művészetben hitem.
S azt bétanulni mégiscsak szabály kell.
- ÁDÁM A művészetnek is legfőbb tökélye,
Ha úgy elbú, hogy észre nem veszik.
- ÁDÁM Igaz, igaz, az önt rá szellemet,
A természettel, mely egyenjogúvá
[1100] Teszi s teremtett lényé érleli,
Mi anélkül csupán halott csinálmány.
Attól ne tarts, hogy míg eszményesítség,
Kifogsz az élő nagy természetben.
[1105] De a szabályt, a mintát hagyd pihenni.
- ÁDÁM A próbált vitéz
Bátran mellőzi a kötekedőt,
Bátorságához nem férhet gyanú. —
Miért tanulnád mindig, hogy mi a dal,
[1110] Minő az erdő, míg az élet elfoly,
Örömtelen poros szobafalak közt.
Hosszúnak nézed-é az életet,
Hogy sírodig teóriát tanulsz?
Együtt mondunk bucsút az iskolának,

TIZENEGYEDIK SZÍN

- LUCIFER
[1115] Szép a magasból, mint a templomének,
Bármily rekedt hang, jajszó és sohaj
Dallamba olvad össze, míg fölér. —
Így hallja azt az Isten is, azért
[1120] Hiszi, hogy jól csinálta e világot.
De odalent másképpen hallanók,
Hol közbeszól a szív verése is.
- ÁDÁM
[1125] Te, kételkedő gúny, hát nem szebb világ ez,
Mint mindaz, amin eddig átgötörtél?
Ledűltek a mohos korlátfalak,
Eltűntek a rémes kísértetek,
Miket a múlt megszentelt glóriával
Hagy a jövőre, kínzó átokul.
Szabad versenyter nyílt meg a kebelnek,
Rabszolgákkal gulát ma nem emelnek. —
- LUCIFER
[1130] Egyiptomban sem hallott volna fel
Ilyen magasra a rabok nyögése,
S mi istenik enélkül művei!
Vagy Athenében nem cselekszik-é
[1135] A felséges nép méltón, nagyszerűen,
Feláldozván nagy s kedves emberét,
Mivel a hon forog máskint veszélyben,
Ha ily magasról nézzük, s nem zavarnak
Nőkönnyek és egyéb hitvány fogalmak.
- ÁDÁM
[1140] Hallgass, hallgass, te, örökös szofista.
- LUCIFER
[1145] De bárha áll is, a jaj hogy kihalt,
Helyette minden úgy el van lapulva. —
Hol a magas, mi vonz? a mély, mi rettent?
Hol életünknek édes tarkasága?
Többé nem tenger küzdő fényszája,
Sima mocsár csak, békával tele. —
- ÁDÁM
[1150] Kárpótol a közjólét érzete.
- LUCIFER
[1155] Ugy ítélsz, ládd, te is nagy polcodon
Az életről, mely lábaddnál mozog,
Mint a múltakról a história.
Nem hallja a jajszót, rekedt beszédet;
Mit feljegyez, a múltnak csak dala.
- ÁDÁM
[1160] Ah, már a sátán is romantizál,
Vagy doktrinér lesz; vívmány ez s amaz.
- LUCIFER
[1165] Az nem csoda, midőn az ősidők
Kisértetén állunk, egy új világ közt.
- ÁDÁM
[1170] E korhadt álláspont se kell nekem,
Az új világba elszántan leszállok,
S nem félek, a költészetet, nagy eszmét
Hullámi közt, hogy újra ne találjam. —
Lehet, hogy többé nem nyilatkozik
[1180] Eget megrázó ős titáni harcban,
De annál ígézőbb, áldásosabb
Világot alkotand szerény körében.
- LUCIFER
[1185] Haszontalan aggódás is leendne
Azt féltened. Míg létez az anyag,
Mindaddig áll az én hatalmam is,
Tagadásul, mely véle harcban áll.
S míg emberszív van, míg eszmél az agy,
S fenálló rend a vágynak gátat ír,
Sintén fog élni a szellemvilágban
- [1170] Tagadásul költészet és nagy eszme.
De mondd, mi alakot vegyünk magunkra,
Midőn leszállunk a zajgó tömegbe,
Mert így csak e helyen birunk megállni,
Hol múlt idők ábrándja leng körül.
- ÁDÁM
[1175] Akárminőt. Hisz nincsen már kiváló,
Hálá a sorsnak. Hogy tudjuk, mit érez:
Le kell szállnunk a nép nagy rétegéhez.
- LUCIFER
[1180] Hallgatva Népost — e piros fűk.
S ki mondja meg, kinek van igaza,
Azoknak-é, kik az életbe lépnek
Az ébredő erő önértetével,
Vagy aki, korhadttal aggyal már, kilép. —
- LUCIFER
[1185] Ládd, én fia vagy apja, hogyha tetszik
— Mert szellemek közt ez nem nagy
különbség —,
Az új iránynak, a romantikának,
Ficamlott érzés, tisztos szörruha;
Kéjhölgytül a szemérem szözata;
Tömjénezése hitványnak, kicsinynek;
- A KISLEÁNY
[1190] Kis ibolyák! — Vegyenek, uraim!
- EGY ÉKSZERÁRUS
[1195] Melyért az is már, aki fölhozá,
Kétségbeejtő elszántsággal a
Tenger mélyének szörnyeit kísérti. —
- LUCIFER
[1200] Ülünk le itt e szép árnyas padon,
S nézzük, mi olcsón és mi jól mulat
Savanyu borral s rossz zenével a nép.
- ELSŐ MUNKÁS
Több példa kéne, mint a múltkori.
- MÁSODIK MUNKÁS
Bolond beszédek, jönön hát az a dús,
Nem vétek néki, mellém ültetem,
Lássuk, ki az úr, és ki tud mulatni.
- ÁDÁM
[1205] Jerünk tehát, mit is nézzük tovább,
Hogyan silányul állattá az ember.
- LUCIFER
[1210] Ah, íme, itt van, mit régtől kerestem,
Itt vígadunk kedéllyel, fesztelen.
Ez a döbörgés és e vad kacaj,
E bacchanális tűz felgerjedése,
Mely minden arcra rózsá-árt idéz,
Mint dőre képzet a nyomor fölé,
Hát nem dicső ez?
- ÁDÁM
Engem undorít.
- ELSŐ KOLDUS
[1215] E hely sajátom, itt van engedélyem.
- MÁSODIK KOLDUS
Könyörülj rajtam, másként meghalok,
Már két hete, hogy nem dolgozhatom.
- ELSŐ KOLDUS
[1220] Igaz koldus sem vagy hát eszerint,
Kontár sehonnai, rendőrt hívok. —
Kristusnak öt sebére, alamizsnát
A szenvedőnek, édes uraim! —
- ELSŐ MESTERLEGÉNY
[1225] No hát, lenézéssel miért tetézi,
Ha már ugys nadályként szívja vérünk.
- LUCIFER
[1220] Ez a kacérság tetszik, ládd, nekem,
Mutassa a dús, hogy mi kincse van.
Vasas lábában, mellyen a fukar

- Ül, úgy lehet fővény, mint színarany. —
Mi megható féltése e kamasznak!
- A ZENÉSZ
Söt végtelen kín
Ezt húzni napról napra, s nézve nézni,
Miként mulatnak kurjongatva rajta.
E vad hang elhat álmaimba is.
- [1225] LUCIFER
Ah, ilyen gondos filozófiát
Ki tenne fel a röpke ifjúságról. —
- MÁSODIK MESTERLEGÉNY
Aki munkás hét után
Tiszta szívvel, dal között
Csókot és bort elköszönt,
Kacagja az ördögöt. —
- [1230] ÁDÁM
Ah, Lucifer! ládd, ily hitvány helyen
Tartasz le, míg az üdv, megtestesülten,
Majd észrevétlen leng tőlem tova.
- LUCIFER
Ilyesmi már éppen nem új dolog. —
- [1235] ÁDÁM
A templomból jő, óh, mi szép, mi szép!
- LUCIFER
Láttatni volt ott, s látni is talán.
- ÁDÁM
E gúny hideg, ne érintsd őt vele.
Az ájtatosság ül még ajkain.
- [1240] LUCIFER
Látom, megtérsz, sőt pietista léssz.
- ÁDÁM
Rosz élc, mert keblem bárminő rideg,
Az nékem baj; de a leánykebelben
Kívánom az előítéletet,
E szent poézist, múlt idők zenéjét,
Érintetlen zománcát a virágnak. —
- [1245] LUCIFER
De mellyik hát, mutasd, az a darab menny —
Mert azt az ördögtől sem várhatod,
Ízlésedet hogy mindig felkutassa,
Elég, ha aztán birtokába juttat.
- ÁDÁM
Lehet-e más, mint e hölgy? —
- [1250] LUCIFER
Így beszél
A zsolna is, ha férget fog magának,
Féltékenyen körül néz, s azt hiszi,
Hogy a világon ez legjobb falat,
Míg a galamb undorral néz reá.
Az ember is üdvét csak önmaga
Találja fel — sokszor tán éppen ott,
Hol másik társa poklot alkotott.
- LUCIFER
Hisz tán drágább a többinél.
- ÁDÁM
Mi meghíten szól véle, mint mosolyg —
Még int utána — óh, mi kín, mi kín! —
- [1260] LUCIFER
hát az a mézeskalács,
Virágcsokor, az a tánc, gallylugos,
Mi volt egyéb?
- ÁDÁM
Mit ér, ha a nyervágy, haszonlesés,
Olálkodik köztük, s önzéstelen
Emelkedettség nincsen már sehol.
- [1265] LUCIFER
Az is akad az iskolás padok közt,
Hol még az élet nem gazdálkodott.
Épp itt jó néhány ilyen cimborá. —
- ELSŐ TANULÓ
Vigan, fiúk, mögöttünk a penész,
Ma élvezünk valami derekast.
- [1270] ELSŐ TANULÓ
Összébfbüfzvéen frigyünknek láncait —
S mulatni, ahogy most tölünk telik,
Mig egykor a hazáért lelkesedve,
Nemesebb küzdőtert foglal majd erélyünk.
- ÁDÁM
Kedves látvány ez e lapos világban,
Szebb kor csiráját sejtí benne szűm.
- [1275] LUCIFER
Meglátod, a csira mivé fesel,
Lerázva majd a tanteremk porát.
E két gyáros, ki itt felénk közelg,
Ifjonton az volt, mik most e fiúk.
- [1280] ELSŐ GYÁROS
Hiába, a versenyt nem állhatom,
Mindenki az olcsóbb után eseng,
Árum jószágát kell megvesztegetnem.
- ÁDÁM
El vélek. — Mért is hagytad látnom őket. —
De mondd, hová is lett az a leány? —
- [1285] LUCIFER
Most, Lucifer, mutasd hatalmadat,
Segíts, hogy meghallgasson.
- LUCIFER
Lucifer se
Fecsérlí erejét ily semmiségre.
- ÁDÁM
Mi néked semmi, nékem egy világ.
- [1290] LUCIFER
Nyerd el tehát. — Csak korlátozni bírd
Érzésidet, hazugságtól ne félj,
Felelj, mint kérdlek, s karjaidba dül.
- ÁDÁM
Lucifer! e banya rajtad kifog.
- [1295] LUCIFER
El nem vitázom fényes érdemét,
Most ő pótolja az ördög helyét. —
- A NYEGLE
Félrebb az útból! — tisztelet nekem,
Megöszült tudományban a fejem,
Míg a természet titkos kincseit
Felástam ernyedetlen szorgalommal.
- ÁDÁM
Minő csodás bolond ez, Lucifer?
- [1300] LUCIFER
A tudomány, mely nyegle, hogy megéljen,
Éppen, mint akkor, hogy tudóskodál,
Csakhogy több zaj kell most, mint kelle
hajdan.
- ÁDÁM
Ilyen mértékben azt sosem tevé.
Gyalázat rá.
- [1305] LUCIFER
Arról ő nem tehet.
Természete, ha fél, s kerülni vágyik,
Hogy ez ne álljon sírköve felett:
Ex gratia speciali
Mortuus in hospitali.
- [1310] A NYEGLE
Ha másokért áldozván éjt, napot,
Jutalmának kéréséhez jutott.
- A NYEGLE
Vegyetek ím, nem bánja meg, ki vesz,
Ily alkalom még nem volt és nem is lesz.
- A TÖMEGBŐL
Ide vele. — Nekem bármellyik elkel. —
Ah, mily szerencse. — Millyen drága vétel.
- [1315] LUCIFER

- No, ládd, e nép, mely közt már senki nem hisz,
Ami csodás, hogyan kapkodja mégis. —
- ÉVA
Haszontalan beszéd, hisz ismerünk már.
CIGÁNYASSZONY
Ne üdvözüljek, hogyha nem igaz.
[1320] Olyan szerelmes önbe az az úr,
Hogy már ma még maîtresse-ének veszi.
Mint hercegasszony, oly szállást lakik,
Színházba, táncra négy lovon robog.
- ANYA
[1325] Ha jól felvesszük, százszor célszerűbb,
Mint elhervadni fejkötő alatt
Egy szurtos varga bűzös műhelyében.
- ANYA
Bár orra kissé horgas, lába görbe,
De olyan tisztos, éltes férfiú. —
- ÁDÁM
— Óh, mi kéj — mi kéj!
- A TÖMEGBŐL
[1330] Siessünk. — Mondtam úgy-e, hogy mi
gyáva. —
- ÁDÁM
Most is dacos még. — Fel csak, fel, utána!
- ÉVA
Minő zaj ez, mi hallatlan tolongás?
Nem tudom
(*LUCIFER SZÖVEGÉT MONDJA)
Mindegy is az, de majd elmondom én:
Most itt viszik — a vén Lovel megőrült. —
- LOVEL
[1335] Hazudsz, hazudsz, én örült nem vagyok,
Nem értem-é, mit sűg fiam sebe?
Vegyed, vegyed végetlen kincsemet,
S tedd, hogy ne értsem. Örüljek meg inkább.
- HARMADIK MUNKÁS
Ne félj, ne félj, meg léssz boszulva egykor.
- ELSŐ MUNKÁS
[1340] Emelkedjél fel, ők a csúfosak. —
- ÁDÁM
Hol ez rohad — buján tenyész a bűn.
- LOVEL
A társaság, igen. — Vedd kincsemet,
Csak azt a seb beszédét hadd ne értsem.
- ÉVA
Jerünk, jerünk, mert nem kapunk helyet.
- ÁDÁM
[1345] Áldlak, sors, hogy bíróvá nem tevé.
Mi könnyű törvényt írni pamlagon —
Könnyű itélni a felületesnek,
És mily nehéz, ki a szívet kutatja,
Méltányolván minden redőzetét.
- LUCIFER
[1350] Ily elvek mellett pör nem érne véget.
A rosszat, mert rossz, senki nem cselekszi,
Az ördög is jogcímeiket idéz,
S magát véli mindenik erősbnek.
A törvénytűdős széjjelválgja a
[1355] Kuszált csomót, minék fonalaikat
Ezer filantróp szét nem bontaná. —
- ÉVA
Megálljunk csak, barátom, egy kicsinyt,
Hadd tűzöm e szentképhez csokromat. —
- LUCIFER
Ne hadd, ne hadd, vagy végünk van
különben.
- ÁDÁM
[1360] Ártatlan gyermek — én nem gátolom. —
- ÉVA
Megszoktam e képről, még mint gyerek,
Megemlékezni, hogyha elmegyek
Előtte, s most is olyan jólesik.
Mindjárt meglesz már, s futva pótolandjuk,
Mit elmulasztunk.
- [1365] Istenem, mi ez?
- LUCIFER
Haszontalan intettek. —
- ÉVA
Segítség!
- ÁDÁM
Nyugodtan, kedves, a nép megfigyel —
Ezerte dúsabb ékszer jó nyakadra.
- ÉVA
El tőlem, el! segítség, irgalom!
[1370] Szemfényvesztők és egy rút vén boszorkány
Így meggyaláztak egy becsületes nőt. —
- CIGÁNYASSZONY
Hamis pénzt adtak, itt kell lenniök,
Higannyá olvadt markomban.
- LUCIFER
Talán
Markodban volt, nem a pénzben, hiba. —
[1375] Ádám, el innen, itt nem jó mulatni.
- ÁDÁM
Ismét csalódtam, azt hívém, elég
Ledönteni a múltnak rémeit,
S szabad versenyt szerezni az erőknél. —
[1380] Kilöktem a gépből egy főcsavart,
Mely összetartá, a kegyeletet,
S pótolni elmulasztám más erősbbel.
Mi verseny ez, hol egyik kardosan
Áll a mezetlen ellenek szemében,
[1385] Mi függetlenség, száz hol éhezik,
Ha az egyes jármába nem hajol.
Kutyáknak harca ez egy konc felett.
Ez el fog jöni, érzem jól, tudom,
Vezess, vezess, Lucifer, e világba. — —
- LUCIFER
Csakhogy nekünk ám, s nem kicsiny
magoknak.
- KAR
[1390] Csak rajta, pengjen a kapa:
Ma kell végezni, holnap késő,
Bár egypár ezredév után
Még mindig nem lesz kész a nagy mű.
Bölcső s koporsó ugyanaz,
[1395] Ma végzi, amit holnap kezd el,
Örökké éhes s jóllakott,
Mi már ma bémeget, holnap felkel!
Megcsendült, im, az estharang,
Bevégezők; el, nyugalomra,
[1400] Kiket a reg új létre költ,
A nagy művet kezdjék el újra.
- AZ ELÍTÉLT
Maradj, bilincs, a hitvány por felett,
Más törvényt sejték e küszöb megett.
- ÉVA
[1405] Szerelem, költészet s ifuság
Nemtője tár utat örök honomba;
E földre csak mosolyom hoz gyönyört,
Ha napsugár gyanánt száll egy-egy arcra.
- TIZENKETTEDIK SZÍN**
- ÁDÁM
[1410] Belterjében veszt, hogyha szétterül;
Ki a családért vérét ontaná,
Barátjaért legfeljebb könnye van. —

- [1415] ÁDÁM Korántse hidd, de kandivá levék:
 Az emberszív e szent, örök tűzét,
 Mít eddig száz hitványsággal szított,
 S ábrándos harcra zsákmányolt ki csak,
 Aztán vezess, hogy lellem kéjelegjen
 A boldogságban, melyet annyi harcra
 Jól érdemelt díjul kapott az ember.
- [1420] ÁDÁM Jerünk tehát.
 LUCIFER Megállj, ne oly sietve.
 Előbb levetjük ezt a régi bőrt.
 Ha mint Ádám s Lucifer érkezünk,
 Nem hinne bennünk e tudós világ,
 S megsemmisülnénk, vagy lombikba zárna.
- [1425] ÁDÁM Mily oktalan beszéd ez már megint.
 LUCIFER Már az nincs másképp a szellemvilágban.
 ÁDÁM Tégy hát, amint akarsz, de szaporán.
 LUCIFER Im, vedd e gúnyát. El hajfűrteiddel —
 Készen vagyunk. —
- tudóshoz. ÁDÁM Szóljunk be e
 TUDÓS Csak a meleg ne fogyjon lombikomban,
 S akaratomnak enged az anyag. —
- [1430] ÁDÁM — Tudom jól, hogy kell olyan is,
 Ki homokot hord, vagy követ farag:
 Nélküle nem emelkedik terem.
 De ez csak a homályban tévelyeg,
 S fogalma sincs arról, miben segít. —
 [1435] Ily építész nagy a tudásban is.
 TUDÓS méltányolni tudlak.
 A tudománynak gazdag ágai
 Egy organizmus sok külön vonása,
 Együtt igéző csak.
- LUCIFER Szép hölgy gyanánt.
 TUDÓS De mindamellert a vegytan csupán —
 LUCIFER Az a közép, hol élete lakik. —
 [1440] TUDÓS Találtad.
 LUCIFER Ezt mondá a matézisről
 Elöttem már egy matematikus.
- TUDÓS Hiúságból mindenki önmagát
 Tekinti látkörében a középnek. —
 [1445] LUCIFER Te jól választád kedvenc tárgyadul
 A kémiát.
 TUDÓS Abban nyugodt vagyok. —
 Valódi példányokban állnak itt,
 Mínd jól kitömve. — Ezrenként lakoztak
 Apáink közt, míg barbárok valának,
 [1450] Megosztva vélők a világ uralmát. —
 Maradt felölök sok csudás mese,
 [1505] Például erről, hogy gőzmozdonyul volt.
 TUDÓS Mely, mint a lombik, céljainkra szolgál.
- [1455] Ez az ércet itt
 Vasnak nevezték, s míg el nem fogyott,
 Az alumínért nem kellett kutatni. —
 Ez a darabka
 TUDÓS S csalóka álmok karján ringatózva
 Eltékozolta a legjobb erőt,
 Hogy életcélja parlagon maradt.
 Ábrándos világot
 [1460] Rajzol le abban, Hádésznek nevezvén.
 Rég megcáfoltuk már minden sorát.
 ÁDÁM De hát a dajka tündér daljai,
 Ezek nem oltnak-é a gyöngé szívbe
 Sejtelmeket?
 TUDÓS Igen bizon, s azért
 Dajkáink a magasb egyenletekről,
 A mértanról beszélnek gyermekinknek. —
 ÁDÁM Ah, gyilkosok, nem félték-é egész
 S legszebb korától a szűt megrabolni!
 TUDÓS Menjünk tovább. —
 E kép szabad kézzel készült egészen,
 Fél emberéltet vett talán igénybe,
 És tárgya, nézd, csak hőbortos mese.
 Ma a nap végzi e munkát helyettünk,
 S míg az csalárdul idealizált,
 Ez mély hűséggel szolgál céljainknak.
- [1470] ÁDÁM De a művészet, a szellem maradt el —
 TUDÓS Legcélszerűbb, legegyszerűbb alakban,
 És a tökélyről az kezeskedik,
 Hogy a munkás, ki ma csavart csinál,
 Végso napjáig amellett marad.
- ÁDÁM Hol leljen tért erő és gondolat,
 [1480] Bebizonyítani égi származását?
 Ha küzdeni vágyik és körültekint
 Ezen szabályos, e rendes világban,
 Még a veszély gyönyörét sem leli,
 Nem lel csak egy vérengző vadat se.
- [1485] ÁDÁM Mely, mint közös cél, lelkesíteni tud?
 TUDÓS Mint a sajtiféreg, s édes mámorában
 Ráért regényes hipotézisekben
 Keresni ingert és költészetet.
 [1490] Elég idő tudásunknak, hiszem.
 Fűtőszérül a víz ajánlkozik,
 Ez oxidált legtűztartóbb anyag.
 Éppen jó, hogy beszédünk erre vitt,
 Majdnem feledtem volna lombikom,
 Mert én is épp e tárgyban dolgozom.
- [1495] LUCIFER Nagyon vénül az ember, hogyha már
 Lombikhoz tér, midőn organizál. —
 De hogyha sikerülne is műved,
 Mi szörny lesz az, mi szóltan gondolat,
 Szerelmi érzés, melynek tárgya nincs,
 Lény, melyet a természet eltagad,
 Melyhez nincs ellentét, nincsen rokon,
 Ha nem korlátozandja az egyén.
 [1500] S honnan veendő ennek jellegét,
 [1505] Elzárva külfatástól, szenvedéstől,
 Egy szűk üvegben kelve öntudatra?
 TUDÓS

- Nézd, nézd, hogyan forr, nézd, miként ragyog,
Itt-ott tűnékeny alakok mozognak,
Ezen meleg, e jól elzárt üvegben,
A vegyrokonság és ellenhatás
[1510] Mínd összevág, és kényszerülve lesz
Engedni az anyag kívánatomnak.
- LUCIFER
Bámullak, tudós! még csak azt nem értem,
Tudnád-e tenni, hogy, mi most rokon,
[1515] Ne vonja egymást, és ne lökje el
Az ellentét.
- TUDÓS
Minő badar beszéd;
Örök törvénye ez az anyagoknak.
- LUCIFER
Ah, értem, mondd csak el, min alapul?
TUDÓS
Mín alapul? törvény, mert úgy vagyok,
[1520] Mutatja nekünk a tapasztalás.
- LUCIFER
A természet fűtője vagy tehát csak,
A többit ő magában végezi. —
TUDÓS
De én szabom korlátit az üveggel,
S kivonszoló a rejtélyes homályból.
- LUCIFER
[1525] Nem látok eddig még életjelet.
- TUDÓS
El nem maradhat.
- ÁDÁM
A tudomány sántán követi csak
A meglevő ifjú tapasztalást,
S miként bérenc költője a királynak,
Kész kommentálni a nagy tetteket,
[1530] De megijósolni hívatása nincs. —
A FÖLD SZELLEME NEK SZAVA
— Ez a lombik nekem
Nagyon szűk és nagyon tág.
- ÁDÁM
Hallottad-e a szellem-szózatot,
TUDÓS
Örült roham. Ah, aggódom miattad.
A lombik eltört
- TUDÓS
[1535] A munka megszűnt, jó a sétaóra,
Itt jönnek a gyárakból, a mezőről,
Most osztatnak be a nők s gyermekek.
Jerünk oda, dolgozom lesz nekem is.
- AZ AGGASTYÁN
Kétszázkilencedik!
- CASSIUS
Itt.
- AZ AGGASTYÁN
Tégedet harmadszor intelek már,
[1540] Hogy ok nélkül keressz verekedést.
- CASSIUS
Ok nélkül, merthogy nem panaszkodom? —
Pulya, ki más segítséget keres,
Míg karja ép. Vagy gyöngébb volt-e tán
Ellenfelem, mért nem védé magát? —
- AZ AGGASTYÁN
[1545] Ne felelj. — Nem menti koponyád
Alakzata sem e rossz hajlamot,
Mert az nemes, mert az hiánytalan.
De véred oly forrongó és szilaj!
Gyógyítani fognak, amíg megszeliődül.
- ÁDÁM
[1550] Ah, Cassius! ha ismernél, ki véled
Philippinél csatáztam. — Hát odáig
- Bir-é a rossz rend, a teória
Tévedni, hogy egy ily nemes kebel
Csak gátjaul van, s fel sem ismeri.
- ÁDÁM
[1555] Óh, mennyi ismerős mindenfelé,
És mennyi szellem, mennyi öserő.
Ez vélem harcolt — az mártírhalt halt,
Ez szűknek érzé a világtekét,
S mi egyformára, mily törpére szűrte
Az állam. Óh, Lucifer, jőj, jerünk;
[1560] Nem bírja lelke e látványt tovább. —
- AZ AGGASTYÁN
Ma két gyerek tölté be az időt,
ÁDÁM
Mi ragyogó jelenség!
Megvan hát e rideg világnak is
Költészete!
- ÁDÁM
[1565] Sőt inkább itt fogunk csak megnyugodni.
- ÉVA
Ki tépi őt el az anyakebelről! —
ÉVA
Óh, gyermekem! hisz én tápláltalak
Szivem vérével.
Lemondjak-é hát rólad mindörökre,
[1570] Hogy elvesz a tömegben, és szemem
Fürkésző gonddal hasztalan keressen
A száz egyenlő idegen között?
- ÉVA
Mít nekem a fagyasztó tudomány!
Bukjék, midőn a természet beszél.
- AZ AGGASTYÁN
Meglész már?
ÁDÁM
Hah! hozzá ne nyúljatok.
[1575] Amott van egy kard, megtanítalak,
Hogy kell kezelni.
- LUCIFER
Álomkép, ne mozdulj!
Érezd kezemnek végzetes hatalmát. —
- ÉVA
Óh, gyermekem!
- ÁDÁM
De én nem állok el, ha ő akarja.
- ÉVA
Tied vagyok, nagylelkű férfiú.
- ÁDÁM
[1580] Szeretlek, hölgy, szivem egész hevével.
- ÉVA
Szeretlek én is, érzem, mindörökké.
- TUDÓS
Ez örülés.
- ÁDÁM
Melynek higgadt gond korlátot nem ír. —
Szellembeszéd az, mely nemesb körökből
Felénk rebeg, mint édes zengemény,
[1585] Tanúja, hogy lelkünk vele rokon,
S megvetjük e földnek hitvány porát,
Keresve utat a magasb körökbe. —
- TIZENHARMADIK SZÍN**
- ÁDÁM
Örjögő röptünk, mondd, hová vezet?
- LUCIFER
Hát nem vágytál-e, menten a salaktól,
[1590] Magasb körökbe, honnan, hogyha jól
Értettelek, rokon szellem beszédét
Hallottad?
- ÁDÁM

	Az igaz, de ily		Egész természet átborzadna tőle. — Szentelt pecsét az, feltartá az Úr Magának. A tudás almája sem Törhette azt fel.
ridegnek	Nem képzelém feljőök útamat. E tér oly pusztá, olyan idegen, [1595] Mint hogyha szentségsértő járna benne, S keblemben két érzés küzdelme foly: Érzem, mi hitvány a föld, hogy magas Lelkem lezárja, s vágyom el köréből; [1600] De visszasírok, fáj, hogy elszakadtam. — Mi érdekes volt, minden elmosódott. Most már a szirt törpül le rossz görönggyé, A villámterhes felhő, melyben ott lenn Szent szózatot sejt a pór s megriad, Mi nyomorú párazattá silányul.	[1650]	ÁDÁM Majd én feltöröm. LUCIFER E báb-istenség most már elkeringhet Az űrben, új bolygóként, mellyen újra Számomra fog tán élet fejlédezni. —
[1605]	LUCIFER Emelkedett szempontunkból, hiába, Először a báj vész el, azután A nagyság és erő, míg nem marad Számunkra más, mint a rideg matézis. — —	[1655]	ÁDÁM Élek megint. — Érzem, mert szenvedek, De szenvedésem is édes nekem, Oly iszonyatos az, megsemmisülni. — — — LUCIFER S e sok próbára mégis azt hiszed, Hogy új küzdelem nem lesz hasztalan? S célt érsz? Valóban e megtörhetetlen Gyermekkedély csak emberé lehet. —
[1610]	ÁDÁM A csillagok megettünk elmaradnak, S nem látok célt, nem érzek akadályt. Szerelmem és küzdelem nélkül mit ér A lét. Hideg borzongat, Lucifer!	[1660]	ÁDÁM Korántse vonz ily dőre képzelet, LUCIFER Valóban szép vigasz, már hogyha még A harc eszméje volna legalább nagy, De holnap gúnyolod, miért ma vívsz, Gyermekjáték volt, ami lelkesített. — [1665] Nem vérezél-e el Chaeroneánál A megbukott szabadság védletében, És Constantinnal nem küzdél-e később, Világuralmát hogy megalapítsd? [1670] Nem vesztél-e el hitmártír gyanánt, S később a tudománynak fegyverével Nem álltál-e a hitnek ellenében?
[1615]	ÁDÁM Csak addig fáj, míg végképp elszakad, Mely a földhöz csatol, minden kötél. — [1615] De, hajh, mi ez, lélekzetem szorul, Erőm elhagy, eszméletem zavart, Több volna-é mesénél Anteusz, Ki addig élt csak, míg a föld porával Érintkezett?	[1675]	ÁDÁM Igaz, igaz, de mindegy, bármi hitvány Volt eszmém, akkor mégis lelkesített, Emelt, és így nagy és szent eszme volt. Mindegy, kereszt vagy tudomány, szabadság Vagy nagyravágy formájában hatott-e, Előre vitte az emberemet. — Óh, vissza hát a földre, új csatára. —
[1620]	A FÖLD SZELLEMEINEK SZAVA Igen, több az mesénél. Te ismersz már, a földnek szellemét, Csak én lélekzem benned, tudhatod. Mint ázalagfereg, mely csöpp vízében Fickándozik. — E csepp a föld neked. —	[1680]	LUCIFER mellyet az Ész rendezett teóriáiból, S melyet magad szemlélhetél imént. —
[1625]	ÁDÁM Testem tiéd tán, lelkem az enyém, A gondolat s igazság végtelen, Előbb megvolt az, mint anyagvilágod.	[1685]	ÁDÁM Csak mentse meg a földet — elmulik Az is, mint minden, ami hivatását Betölté, s akkor újra felmerül Az eszme, melly életet lehel reája.
[1630]	A FÖLD SZELLEMEINEK SZAVA Hiú ember! próbáld, s szörnyet bukol. Előbbvaló-e rózsánál az illat, Alak a testnél, s napnál a sugára? s mely ha más leendne,	[1690]	LUCIFER Vissza hát! —
[1635]	[1630] Nem létezhetnék többé, véled együtt. — Mely kis hazádnak rendét lengi át. — Óh, ami itten örökös igazság, Egy más világban az tán képtelen, És a lehetlen tán természetes. [1635] A súly nem létez, a lét nem mozog, Mi itten lég, az ott tán gondolat, Mi itten fény, az ottan hang talán, S jegecül tán, mi itten növe nő. —		TIZENNEGYEDIK SZÍN
[1640]	A FÖLD SZELLEMEINEK SZAVA Ádám, Ádám, a végső perc közelg: Térj vissza, a földön nagygyá lehetsz, Míg, hogyha a mindenség gyűrűjéből Léted kitéped, el nem tűri Isten, Hogy megközelítsd őt — s elront kicsinyül.	[1695]	ÁDÁM Mit járjuk e végetlen hóvilágot, Hol a halál néz ránk üres szemekkel, Csak egy-egy foka ver zajt, vízbe bukva, Amint felretten lépteink zaján; Hol a növény is küzdeni már kifáradt, Korcsult bokor leng a zuzmók között, S a hold vörös képpel néz kód megől Halál lámpájaként a sírgödörbe. — Oda vezess, hol pálmafák virulnak, A napnak, illatoknak szép honába, Holott az ember lelke, erejének Öntudatára fejlődött egészen. —
[1645]	ÁDÁM Ugyis nem ront-e majd el a halál? —		LUCIFER
[1645]	A FÖLD SZELLEMEINEK SZAVA A vén hazugság e hiú szavát Ne mondd, ne mondd, itt a szellemvilágban —		

- Ottan vagyunk. E vérgolyó napod.
Lábunk alatt a föld egyenlítője. —
A tudomány nem győzött végzetén. —
- [1700] ÁDÁM
- Szörnyű világ! — csupán meghalni jó.
Nem sajnálandom, amit itt hagyok.
Ah, Lucifer! ki egykor ottan álltam
Az ember bölcséjénél, aki láttam,
[1705] Mi nagy jövő reménye ringa benne,
Ki annyi harcát mind végigcsatáztam,
Ez órjás siron, melyre gyászleplelt
A természet dobott, midőn merengek,
Első, utolsó ember a világon:
[1710] Szeretném tudni, hogy bukott fajom?
Nemes küzdésben, nagyszerűen-é,
Nyomorún-é, törpülve izrül ízre,
Nagyság nélkül és könnyre érdemetlen.
- LUCIFER
- Ah, ah, hiú ha vagy nagy szellemedre, —
[1715] Amint nevezni már, úgy kedveled
Azon erőt, mely a vért lükteti,
És ifjú keblet eszményért dagaszt:
Ne kívánj állni végre mint tanú
Saját halotti ágyadnál. — Ez óra
[1720] Csodálatos átvizsgálása ám
A gazda nélkül készült számvetésnek.
A hagymázos láz elriasztja mind
Az életláz csillámló képeit,
Aztán ki tudja, mellyik volt való.
[1725] A végső küzdés kisszerű jaja
Nagy gúnykacaj éltünk küzdelmire.
- ÁDÁM
- Miért nem veszem hát el a magasban,
Erőm és lelkem teljes érzetével,
Inkább, mint így hallgatni önmagam
[1730] Sírírátát, mit egy szellem rideg
Közönye tart, ki harcaimban és
Halálomban nem osztozik velem. —
- LUCIFER
- Ismét fajodra ismerek könyvedben,
[1735] Mellyel kiséred ébredésedet
Kedvenc ábrándból tiszta felfogásra. —
De nyugodjál meg, hisz még él fajod.
Nézd, ott is áll még egy embertanya,
S gazdája, ím, most lép ki ajtaján. —
- ÁDÁM
- E korcs alak, e torzkép volna-é
[1740] Nagyságomnak bitor örököse?
Mért hagyta látnom, Lucifer! valóban
A vigasz rosszabb, mint volt bánatom.
- LUCIFER
- S a nagy szellem veled táplálkodik.
AZ ESZKIMÓ
- Tudom, tudom, de a kicsiny időt,
[1745] Melyben mozogni hágy kegyelmesen,
Vásárolok meg véres áldozattal.
- ÁDÁM
- Mi gyáva nézlet!
- LUCIFER
- S mást tevé-e te?
Az a különbség csak közöttetek,
[1750] Hogy ő főkát, te embert áldozál
Az istenségnek, mellyet alkotál
Saját képedre, mint ez az övére.
- AZ ESZKIMÓ
- Látom, haragszol, és érzem, miért.
Ínségemben hogy fel mertem sohajtni
[1755] A nap jótékony istenéhez, aki
Nem kér, csak ad, ki ős regénk szerint
Itt is parancsolt egykor. — Óh, bocsáss meg,
- S elátkozom örökre.
- LUCIFER
- Eszmél az ember, hogy nagy-göggösen
Megvesse azt, mi első lényege. —
- ÁDÁM
- Méltó beszéd hozzád, Lucifer, ez,
[1760] Ki minden szentet kárörvendve vonsz
A föld porába.
- LUCIFER
- talán,
Hogy Leonidász meghal a szorosban,
Ha ahelyett, hogy barna levesével
Táplálkodik olyan köztársaságban,
[1765] Melynek még pénze sincs, lucullusi
Villában issza édes mámorát
Kelet minden kéjének? Vagy talán
Hogyan tenyész a bűn, hogy a nemesség?
Nem ronda lég, nyomor szülé-e azt,
[1770] Nem napvilág, szabadságérzet ezt,
Átörökítve késő származékban
Alakban és szellemben önmagát?
Hányan mondák, hogy számoltak magukkal,
És felköték egy fára magukat.
[1775] De ha leoldák hivatlan kezek,
Az élet új érintkezése már
Feledteté velők a számadást. —
- ÁDÁM
- A babona
Bárgyút vakít csak, aki ügysem érzi
[1780] A szellemet, mely köztünk hat, mozog;
De testvérét felismerné a jobb, ha
Rideg tanod számokkal meg nem ölné. —
- ÁDÁM
- Nem akarom meglátni, mert ha süllyedt
A férfiú, szemünknek ronda látvány:
[1785] De megvetést szül keblünkben csupán.
A nő, az eszmény, e megtestesült
Költészet, hogyha süllyedt, torzalak lesz,
Mely borzadályt szül. Menj, ne lássam őt.
- LUCIFER
- Öleld meg hát, hisz e becsületes
[1790] Ember halálba' sértve lesz, ha ily
Tisztességet se gyakorolsz nején.
- ÁDÁM
- Öleljem ezt, ki egy Aszpásziát
Tarték karomban! Ezt, kiben derengni
Látom megint annak vonásait,
De úgy, mint hogyha csókjai között
Állattá válna. —
- ÁDÁM
- el innen, el,
[1795] Vezess jövőmből a jelenbe vissza,
A hasztalan harcot. Hadd fontolom meg:
Dacoljak-é még Isten végzetével. —
- LUCIFER
- Ébredj hát, Ádám! álmod véget ért. —
- TIZENÖTÖDIK SZÍN**
- ÁDÁM
- [1800] Rettentő képek, óh, hová levétek?
Körülttem minden úgy él, úgy mosolyg,
Mint elhagyám, míg szívem megtörött.
- LUCIFER
- Hiú ember! Hát azt kívánod-é,
[1805] Hogy a természet rendje felbomoljon,
Új üstökös ragyogjon éjeden,
Remegjen a föld, egy féreg, ha elvesz?
- ÁDÁM

- És átalán több-é, mint álom, a lét,
Egy percre mely a holt anyagra száll,
Hogy azzal együtt végképp szétbomoljon?
- [1810] LUCIFER Siránkoszol? — csupán a gyávaság
Fogadja el harc nélkül a csapást,
Mit elkerülni még hatalma van.
De a végzetnek örökös betűit
- [1815] Nyugodtan nézi, és nem zúgolódik
Miattuk az erős, azt nézve csak,
Hogy állhatand meg még alattuk is.
Ily végzet áll a történet felett,
Te eszköz vagy csak, melyet hajt előre. —
- ÁDÁM Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad.
Kérdemtelm ezt nagyon magamnak,
Lemondtam érte a paradicsomról.
Sokat tanultam álomképeimből,
Kiábrándultam sokból, s most csupán
Tőlem függ, útam másképpen vezetni.
- [1820] LUCIFER Ha a felejtés és örök remény
Nem volna a végzetnek frígysesé,
Hogy, míg amaz hegeszti a sebet,
Ez szőnyeget von a mélység fölé
S biztatva mondja: száz merész beléhullt,
Te léssz a boldog, aki átugorja. —
De látál, úgye, mint tudós, egyéb
Sok furcsaság közt oly bélférget is,
Mely vércsében s macskában bír csak élni,
S kifejlődése első korszakát
- [1830] Mégis csak az egérben töltheti.
Sem egy, sem más egér nincs kitűzve
Érezni macska-, vércse-körmöket,
S mely óvatos, ki is kerülheti,
Mint agg múlván ki házias körében.
- [1835] De renditetlen törvény örökődik,
Hogy annyi jusson mégis ellenének,
Amennyi kell, hogy ezredek után
Még a puhány is éljen a világon. —
Az ember sincs egyénileg lekötvé,
De az egész nem hordja láncait;
A lelkesülés, mint ár, elragad,
Ma egy tárgyért, holnap másért megint.
A máglyának meglesznek martaléki,
S meglesznek, akik gúnyolódni fognak. —
S ki lajstromozza majd a számokat,
Következetes voltán bámuland
A sorsnak, mely házasságot, halált,
Bűnt és erényt arányosan vezet,
Hitet, örülést és öngyilkolást. —
- [1840] ÁDÁM Megállj! mi eszme villant meg fejemben —
Dacolhatok még, Isten, véled is.
Bár százszor mondja a sors: eddig élj,
Kikacagom, s ha tetszik, hát nem élek.
Nem egymagam vagyok még e világon?
Elöttem e szirt
- [1845] ÁDÁM A férfiúnak, e világ urának,
Más dolga is van, mint hiú enyelgés.
Nő azt nem érti, s nyűgül van csupán.
Nehezebb lesz most már az áldozat,
Mít a jövőnek hozni tartozom. —
- [1850] ÉVA Mert ami eddig kétséges vala,
Most biztosítva áll már: a jövő. —
- ÁDÁM Hogyan?
- [1855] ÉVA
- Tudom, fel fog mosolygni arcod,
Ha megsugom. De jőj hát közelebb:
- LUCIFER S te, dőre asszony, mondd, mit kérkedel?
Fiad Édenben is bűnnel fogamzott.
Az hoz földre minden bűnt s nyomort.
- [1870] ÉVA Ha úgy akarja Isten, majd fogamzik
Más a nyomorban, aki eltörüli,
Testvériséget hozván a világra. —
- LUCIFER Fellázadsz-é, rabszolga, ellenem?
- [1875] AZ ÚR A porba, szellem!
Elöttem nincsen nagyság.
- LUCIFER Átok, átok!
- AZ ÚR Emelkedjél, Ádám, ne légy levert,
Midőn látod, kegyembe veszlek újra.
- [1880] LUCIFER De értelmeknek végtelen unalmas.
Legjobb elsompolyognom.
- AZ ÚR Lucifer!
Szavam van hozzád is, maradj tehát.
Te meg, fiam, beszéld el, hogy mi bánt úgy.
- ÁDÁM Melynek küzdése közt lelkem szűrődik,
Mint bor, hogy végre, amidőn kitisztult,
A földre öntsd, és béigya porond?
Vagy a nemes szeszt jobbra rendeléd?
Nemesbedvén, hogy trónodhoz közeljen,
Vagy, mint malomnak barma, holtra fárad,
S a körből, melyben jár, nem bír kitörni?
Melyet kigúnyol vérhullásaért
A kislelkű tömeg?
S hálásan hordok bármi végzetet;
Csak nyerhetek cserémben
- [1885] AZ ÚR Ne kérdd
Tovább a titkot, mit jótékonyan
Takart el istenkéz vágyó szemedtől.
Ha látnád, a földön mulékonyan
Pihen csak lelked, s túl örök idő vár:
Erény nem volna itt szenvedni többé.
Ha látnád, a por lelkedet felissza:
Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt,
Hogy a muló perc élvéről lemondj?
Míg most, jövőd kódön csillogva át,
Ha percnyi léted súlyától legörnyedsz,
Emel majd a végetlen érzete.
S ha ennek elragadna büszkesége,
Fog korlátozni az arasznyi lét.
És biztosítva áll nagyság, erény. —
- [1890] LUCIFER Valóban, melyre lépsz, dicső a pálya,
Nagyság s erény leszen tehát vezéred,
E két szó, mely csak úgy bír testesülni,
Ha babona, előítélet és
Tudatlanság álland mellette ört. —
Miért is kezdtem emberrel nagyot,
Ki sárból, napsugárból összegyúrva
Tudásra törpe, és vakságra nagy. —
- [1900] ÁDÁM Ne gúnyolj, óh, Lucifer, csak ne gúnyolj:
Láttam tudásod tiszta alkotását,
Nagyon hideg volt ottan e kebelnek. —
De, óh, Uram! ki fog feltartani,
- [1905] AZ ÚR
- [1910] LUCIFER
- [1915] ÁDÁM
- [1920] ÉVA

- Hogy megmaradjak a helyes uton?
Elvontad tőlem a vezérkezet,
Hogy a tudás gyümölcsét ízlelém.
- AZ ÚR
- [1925] Karod erős — szived emelkedett:
Végetlen a tér, mely munkára hív,
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd
Szünetlenül, mely visszaint s emel,
Csak azt kövesd. S ha tettőd életed
Zajában elnémul ez égi szó,
- [1930] E gyöngé nő tisztább lelkülete,
Az érdekek mocskától távolabb,
Meghallja azt, és szíverén keresztül
Költészeté fog és dallá szűrődni.
E két eszközzel álland oldalodnál,
Balsors s szerencse közt mind-egyaránt,
Vigasztaló, mosolygó géniusz. —
Te, Lucifer meg, egy gyűrű te is
Mindenségemben — működjél tovább:
- [1940] Hideg tudásod, dőre tagadásod
Lesz az élesztő, mely forrásba hoz,
S eltántoritja bár — az mit se tesz —
Egy percre az embert, majd visszatér.
De bűnhődésed végtelen leend
Szünetlen látva, hogy mit rontni vágyol,
Szép és nemesnek új csirája lesz. —
- [1945] ANGYALOK KARA
- Szabodon bűn és erény közt
Választhatni, mily nagy eszme,
S tudni mégis, hogy felettünk
Pajzsul áll Isten kegyelme.
- [1950] Tégy bátran hát, és ne bánd, ha
A tömeg hálátlan is lesz,
Mert ne azt tekintse célul,
Önbecsét csak, ki nagyot tesz,
Szégyenelve tenni másképp;
- [1955] És e szégyen öntudatja
A hitványat földre szegzi,
A dicsőet felragadja, —
Ámde útag felségében
Ne vakítson el a képzet,
- [1960] Hogy, amit téssz, azt az Isten
Dicsőségére *te* végzed,
És ő éppen rád szorulna,
Mint végzése eszközére:
Sőt te nyertél tőle dísz, ha
Engedi, hogy tégy helyette. —
- [1965] ÉVA
- Ah, értem a dalt, hála Istenemnek!
- ÁDÁM
- Gyanítom én is, és fogom követni.
Csak az a vég! — csak azt tudnám feledni!
-
- AZ ÚR
- [1969] Mondottam, ember: küzdj és bizva bizzál!

4141 sor: Madách Imre Az ember tragédiája CD-ROM 1.0 változat Madách lemeztár 1. Madách Irodalmi Társaság 1998. - a kivágott rész 41,028 %, számoljunk 40 %-kal.

(2002)

CIKLUSKOMPOZÍCIÓS TÖREKVÉSEK A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN (MADÁCH ÉS PETŐFI CIKLUSAIRÓL)

Úgy vélem, hogy egész társaságunk léte, munkálkodása nem csupán a napjaiban ismét divatos kultusz kutatás és -élet függvénye, nem egyéni hiúságunk kérdése, hanem törekvés arra, hogy bizonyítsuk: Madách Imre nem „egykönyvű szerző”, Madách Imre annak a literátus magyar kultúrának a része, amely napjainkban is, a jövőben is biztosítja, biztosíthatja magyarságunk önállóságát.

1. Kiket hasonlíthatunk?

Aki valamelyest foglalkozott szerzőnk életével, illetve olvasta verseit, az önkéntelenül is válaszol: az 1840-es kötetet, a *Lant-virágokat* kellene figyelembe venni. Keletkezéséről szinte mindent tudunk¹, s Madách későbbi (lásd a halála előtti nagy „életmű-rendezés” címlistáit) meglehetősen sok verset tartalmaz – legalábbis a hagyatékban többet, mint a megjelent 26-ot. Madách Imre ciklusa lesz az egyik támpont.

Hajlamosak vagyunk a klasszikusokból kiindulni, s óhatatlanul egy másik 1823-ban született költő verseskötetét vennénk a kézbe, Petőfi Sándorét. Önkéntelen választásunkat erősíti a műzsák keresztnév-egyeztése. Madách: Lónyay **Etelka** – 1840. – *Lant-virágok*; Petőfi: Csapó **Etelke/Etelka** – 1845. – *Cipruslombok Etelke sírjáról*. S akkor még eljátszhatunk a cím jelentésével is: mindkettőben ott a növényre utalás, sőt mind a lant, mind a ciprus valamilyen módon az emberi élet fölé emelkedő, ember fölötti dimenziókra utal. Csakhogy az összehasonlítás kiindulópontjában is hamis!

A biográfiákban elfogadott tény, hogy Madách első kötete a Lónyay Etelka iránt érzett érzésekre alapul, de a tartalomjegyzék, illetve a versek tartalma inkább azt követelné meg, hogy Petőfi első kötetével, a *Versek* című gyűjteménnyel vessük össze! Amennyiben szorosan vizsgáljuk, akkor ennek története² és tartalma egyszerre kapcsoló és kizáró természetű. Kapcsolódnak egymáshoz abban, hogy ugyanolyan véletlenszerűen rendezett verscsomóról van szó mindkettő esetében. Ki kell zárunk az összehasonlítást, mert Petőfi legalább ragaszkodott az évenkénti bontáshoz, még inkább azért, mert Madách Imre vers-mintája más,

s végül Madách saját pénzén, kis példányszámban adta ki „baráti használatra”, míg Petőfi valódi „sajtótermékként”.

Követhetjük a mester, Horváth Károly érvelését³, aki a konkrét elemzőre hivatkozik. Schéda Mária cikkéből idéz (A Lantvirágok és a magyar biedermeier költészet Irodalomtörténeti Közlemények 1973. 413.o.): „Minden egyes darabja a biedermeier költészet szellemének hódol. Ebben a hódolatban azonban több a valódi fájdalom és természetes érzelem, mint ahogy azt a stílus megkövetelné vagy megérdemelné. Egy tizenhétéves, szerelmében csalódott ifjú kiforratlan egyénisége – szinte törvényszerűen – a kor divatos áramlatának hatása alá kerül: a boldogtalanság, a fájdalom és csalódottság forrása azonban nála elsősorban nem a kordivat, hanem a mély átélés... a halk, szentimentális, biedermeier stílust időnként a korabeli romantika szenvedélyes viharzása töri át, s e kettő határozza meg a *Lantvirágok* stílusát.”⁴ A továbbiakban egyezik a véleménye másokéval.⁵

Petőfi első kötete ezzel szemben már a romantikus népiesség áttörése – ha nem is Petőfi teremtette meg ennek az irányzatnak elméletét, vagy első darabjait (ez Horváth János munkássága óta evidencia⁶), de a magyar irodalomtörténetben hozzá kötődik. S mert a magyar népiesség a továbbiakban a „fősodorra” növekedett, ez lehetett az egyik oka annak, hogy a magyar irodalom organikus fejlődésének leírásaiból Madách kötete nyomtalanul eltűnhetett.

Mindezen kívül a választásunkat az is megkérdőjelezheti, ami a címben felvetett ciklus-kérdéshez hozzátartozik, tudniillik a *Lant-virágok*hoz még az ún. Etelka-verseket sem illesztette hozzá későbbi kötetrendezésekor⁷, nem úgy, mint Petőfi, aki összes költeményei kiadásakor a gyűjteményébe beledolgozta az összes Etelke-versét.

2. Mit hasonlíthatunk?

Ha a tematikus alapot keressük, akkor találhatunk két ciklust, amelynek már sokkal több köze van egymáshoz.

Az életrajzi élmény ismét Madáchnál korábbi. Ismeretes, hogy 1841-1843 között mély érzelmi kapcsolat kötötte egy *Lujza* néven emlegetett leányhoz, akit a szakirodalom⁸ „Dacsó Lujzaként” azonosított – jobb híján mi is így fogjuk emlegetni. A halál árnyékában kifejlett szerelem mély benyomást gyakorolt a 18-20 éves ifjúra, aki maga is fogékony volt a „halál-költészetre” (ismeretes súlyos betegsége). A *Fagy-virágok* cím nyelvi szerkezetében is a *Lant-virágok*ra utal, de csak nyolc készült el az ide kívánczó versekből. Soha nem jelent meg önálló kötetben.

Petőfi esetében pedig köztudott a történet: a segédszerkesztőt a pesti irodalmi életbe a Csapó-lányok baráti, rokonsági köre vonta be (Vachott Sándorné Csapó Mária szerint). A visszaemlékező úgy mutatja be, hogy nekik Vörösmarty Mihály, Deák Ferenc, Fáy András atyai barátjuk volt. Egyikük férje Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője épp ebben az időben tört be az irodalom és a sajtó köreibe, és ekkortájt hadakozott a pesti kultúrvilág „óriásaival”. Vachott Sándor, a költő (felesége visszaemlékezése szerint) szintén jelentős szerepet játszott a pesti irodalmi világban. Erdélyi Jánosnak Vachott Kornélia (Csapó sógornője) volt a felesége. Bár az túlzás volt, hogy a 14 éves Csapó Etelkét pedig Petőfinek szánták volna. A januári halálesethez képest meglepően gyorsan készült el a ciklus, hiszen 1845 március 20-án már a kötete, a *Cipruslombok Etelke sírjáról* megjelenéséről tudósítanak.⁹ Petőfi fogékonyságát korábbi szerepversei, illetve viszonzatlan szerelmi élményei erősítették.

3. Kitérő: A ciklusképződésről

A ciklus az a gyűjtemény, amelyben a szerző tudatosan rendezi el a művek sorrendjét – szinte minden esetben felrúgva a keletkezés időrendi szabályait –, önálló címet ad a sorozatnak, s lehetőleg megkülönbözteti más gyűjteményeitől. A ciklusba tartozás megnöveli a mű értelmezési lehetőségeit.

A ciklus a magyar irodalmi életben német közvetítéssel jelent meg. (A reneszánsz, a manierizmus és a barokk magyar irodalom szerzői ismerték ugyan, sőt maguk is írtak, ám ez a hagyomány a 18. század végére „elfelejtődött”.) Erről a német nyelvi tapasztalásról vallanak Madách olvasmányai és fordításai (pl. Bürger, Goethe, Immermann, Schiller, Uhland), és vallanak a könyvek is: mind az olvasmányok, mind a könyvtárjegyzék címlistái. Sajnos, az eredeti műveket nincs módomban tanulmányozni.¹⁰

Hogy volt-e Madáchra (vagy Petőfire) hatással a magyar irodalmi hagyomány, ez is kérdéses. Kedvelt költőjük volt Kisfaludy Sándor – ő dolgozott ciklusokkal. Költeményeikben, különösen a korai versekben játszva kimutatható Bajza József, Eötvös József vagy Kölcsey Ferenc hatása, de ők meg nem rendezték ciklusokká műveiket.

Pedig a cikluskompozíció nagy lehetőségeket teremt. A lehetséges eseteket egy összegzés nyomán így vázolhatjuk:

„1. a művek terjedelme

2. összeállítható meghatározott műfajokból (Szörényi László elemzése Balassi Valahány török bejt kompozíciójáról)

3. összekötheti őket a tematikus azonosság (egy briliáns megoldás: Szigeti Csaba: A Bartók-vers 2000 1991/4. 56-60.o.)
4. egybekapcsolhatják a formai jegyek (például a rímzavak vagy a metrika)
5. érvényesülhet a varietas-elv (a három egymást követő mű közül a középső nem hasonlíthat a megelőzőhöz és a követőhöz - lásd Horváth István Károly Catullus-tanulmányai)
6. egymáshoz fűzheti őket a vers-idő (az időbeliséget önállóan véve)
7. kapcsolódhatnak a narráció alapján
8. elrendezhetik a jelesebb napok szerint a műveket (naptár alapján, ünnepek szerint - vallásos, társadalmi, egyéb - az elsők egyike Ovidius Fastija)
9. a gyűjtemény összeállhat valamilyen jelképrendszer alapján (ezek lehetnek kialakult jelképrendszerek, közismert jelképtárak, vagy számszimbolika alapján - Kerényi Károlynak vannak ide vonatkozó írásai)
10. ehhez közelíthető a betűjelentés (ez lehet abécédárium, vagy akrosztikoni elv, esetleg kabalisztika)
11. lehet csoportosítani a poétikai szerkezet szerint is - legyen példa akár Horatius, Petrarca, Berzsenyi vagy Csokonai kötetkompozíciója
12. lehetséges válogatni a fikció és a realitás viszonya alapján is
13. rendszerezni lehet a felhasznált források, evokációk, allúziók, imitációk és reminiscenciák alapján
14. megvalósítható egy szorosan vett kronológiai fölépítés is (amikor figyelembe vehetjük az első és/vagy utolsó kéziratot, az első közlés és az első kiadás idejét - a kezdetét és/vagy befejezését). Ez a fajta válogatás különösen akkor válhat érdekessé, ha eltér a valóságtól, és éppen műviségében hordoz többletjelentést
15. lehetséges alap a hely (a keletkezés helye, az első (vagy sokadik) közlés helye, az első (vagy sokadik kiadás) helye - Martinkó Andrásnak a Petőfi Irodalmi Múzeum 1973-as évkönyvében megjelent írása ilyen megvilágításban tárgyalja Petőfi verseit
16. kutatható a befolyásoló személyek köre (a barátokon és a kritikusokon kívül sokat jelenthet az első (és a sokadik) kiadó személye)
17. az életművizsgálatnál tekintettel lehetünk arra is, hogy milyen a viszony a szerző korábbi és későbbi életmű-koncepciója, esetleg ennek terve között, valamint arra, hogy miként ítéli meg a saját és mások (elődök, kortársak) megvalósult és tervezett életmű-kiadás közti kapcsolatot.”¹¹

A ciklus-rendezettség többletjelentést tulajdonít a versnek; a kompozíciós lehetőség intertextuálissá válik.

4. Ciklus-e a *Fagyvirágok*?

A gyűjtemény ciklus-jellegére utal, hogy Madách a címhez nem rendelte az összes Lujza-verset.

A kérdés szakértője így összegezte az újabb műzsához kapcsolódó műveket: „Lujza-versek:.. A *Lujzához* és a *Könnyelműség varázsa* egy korábbi *Lujzához* című vers szétvágása...(még) *Beteg kedvesemhez*, *Csak el, csak el*, *Egy est emléke*, *Fagy-virágok I-VIII*. Szekunder-vers *Emléklapokra. Lujza*”. (44.o.) A *Lujza leánytársához* nem, az Amália-vers; hasonlóképpen az *Önvád* is! (45.o.)¹² Mindezekből a *Fagyvirágok* csak nyolcat („I-VIII”) tartalmaz, s ezt a csoportosítást Madách még a hatvanas évek elején sem bontotta meg, amikor kiadásra készítette elő költeményeit.

Itt jegyzem meg, hogy ahogyan Madách tudta, hogy drámai költemény műfajában alkotta meg *Az ember tragédiáját*, ugyanúgy tudott a ciklusok mibenlétéről is, hiszen amikor tervezetét összeállította, akkor ciklus- illetve kötetcímekekkel látta el a megszerkesztett gyűjtemény egyes egységeit. Igaz, a ciklusba tartozó művek mennyiségére nincsen zsinórmérték, de elfogadhatjuk Madách álláspontját: a nyolc mű egy ciklust alkot.

*A művek sorrendje*¹³ és „leírása”:

(I.: Ki sír velem, ah Istenem, ki sír?...) – Ez a mű 62 soros, szabálytalan jambikus, rímtelen sorokból álló, a drámai monológon edzett költő rapszodiával kevert elégiája. Prológus jellegű tartalmi áttekintése kapcsolatuknak a jelenből visszatekintve. Úgy tűnik, a ciklus keletkezésekor az időrendet szánta alapozó szempontnak.

(II.: Hát itt vagyok megint, oh drága völgy...) – Kilenc négysoros versszakból álló elégia és epitáfium vegyülékeként felfogható költemény. A versszakok félrímre záródó 10 szótagú jambikus sorokból állnak – a jambus jobb, a rímek gyengeségét ellensúlyozzák a találó vakorok. Tartalomban a kedves házához kapcsolja az emlékeket. Az idő-elv mellett megjelenne a térbeliség.

(III.: Még itt fekszenek feltárt könyvei...) – Négy négysoros versszakból álló elégia. A versszakok félrímre záródó 10 szótagú jambikus sorokból állnak. A tartalom a ház belső világa, jellemző biedermeier kép a félbehagyott könyv, a füzér és a vég miatt félbeszakadt levél. Mindez arra utal, hogy az időrendi csoportosításnál erősebb a tér-keltette élmények művészi elrendezése.

(IV.: Hah! ő beszél-e, vagy kint sír a szél?...) – Három négysoros versszakból álló elégia és dal keveréke. A versszakok félrímre záródó 10 szótagú jambikus sorokból állnak. A

magára maradt emlékező lírai én hangulatát adja vissza, ismerős szekvenciákkal: „sír a szél”, „a hit ragyog”, „fagyvirágok”. Fontos megemlíteni, hogy eddig ez a szó – amely pedig címadó! – nem jelent még meg! Továbbra is folytatódik a tér szerinti rendeződés.

(V.: Kifáradt munkás hogyha megy nyugodni...) – Hét négysoros versszakból álló bölcselő óda és epítaphium vegyületeként felfogható költemény. A versszakok változtak: a vakrímes sorok 11 szótagosak, a rímre záródók 10 szótagosak – a jambikus lejtés nem változott. A lírai én a halál, az elmúlás és az emlékezet összefüggéseiben elmélkedik. Az elmélkedés hatását gyengíti a beleszótt párbeszéd. Ebben a költeményben fejeződik be a tér szerinti kapcsolódás; előtérbe kerül a lírai én.

(VI.: Lelkemben elvonult már a vihar...) - Hét négysoros versszakból álló elégia és dal keverékének tekinthető alkotás. Új elem, hogy a versszakok felépítése megváltozott: a jambikus lejtés maradt, de öllelkező rímre váltott át, melyet a szótagszám is alátámaszt, 10 – 11 – 11 – 10 szótagú sorok váltakoznak. A tartalomban erős az önsajnálát, illetve az a tudat, hogy Lujza vesztesége csak a lírai ének az.

(VII.: Hová e kő, lánykám sírjára tán?...) – Hét négysoros versszakból álló elégia és életkép vegyületeként felfogható alkotás. A versszakok ismét félrímre záródó, de a korábbihoz hasonlóan 10 - 11 szótagú jambikus sorokból állnak, most a 10-esek a vaksorok és a 11-esek a rímelő. A versre a biedermeieres hangulatköltészet nyomja rá a bélyegét. A lírai én háttérbe kerül, talán a megidézett lány veszi át a központi helyet.

(VIII.: Néked a korán sírt érzés ásta, lányka...) – Négy négysoros versszakból álló elégia és dal vegyületeként felfogható költemény, epigrammatikus vonásokkal. A versszakok rímélése nagyon gyöngye, fölsejlik a keresztrím. Érdekes, hogy a tizenkét szótagos sorokban egyaránt fölismerhető a jambikus nyugat-európai verselés és a három, illetve négyütemű magyaros ritmus. Tartalmában jól érzékelhető a lezárás vágya – bár még így is hosszú.

Ha ismételten szemügyre vesszük az adatokat, akkor még nyilvánvalóbb a szerzői tudatosság:

I. 62 sor, rímtelen, változó szótagszám – II. 36 sor, félrímes, 10/10/10/10 szótagszám – III. 16 sor, félrímes 10/10/10/10 szótagszám – IV. 12 sor, félrímes 10/10/10/10 szótagszám – V. 28 sor, félrímes, 11/10/11/10 szótagszám – VI. 28 sor, öllelkező rímes, 10/11/11/10 szótagszám – VII. 28 sor, félrímes, 10/11/10/11 szótagszám – VIII. 16 sor, keresztrímes, 12/12/12/12 szótagszám. Ám ezek a változást és egyeditést célzó jegyek nem módosítják az összhatást.

A szövegeket tehát összeköti a 2. (műfaj), 3. (tematika), 4. (formai jegyek), 6. (vers-idő) és a 7. (narráció) pontokban megfogalmazott szempontnak való megfelelés.

5. Ciklus-e a *Cipruslombok...*?

Petőfi sem vett a kötetbe minden Etelke-verset: az *Etelkéhez*, illetve a *Cs. E. kisasszony emlékkönyvébe* című versek még 1844 decemberében, a lány életében keletkeztek.

A ciklusépítkezés mellett szól az is, hogy a Pesti Divatlap 1845. január 16-án már négy verset közölt a január 7-én elhunyt lányhoz intézve (I. *Jaj, be bús ez a harangszó...*, II. *Amott fönn egy csillag ragyog.*, III. *Én vagyok itt, emésztő gyönyöröm!*, IV. *Hol vagy te, régi kedvem?*) – a sorszámozás is a tudatos kompozícióra utal! Még inkább, hogy „csillag alatt a következő jegyzet áll a lap alján: *Mutatvány illy című, egy kötetre menendő költeményeimből. P.*” (kiemelés az eredetiben – V.M.)¹⁴ Január 30.-án már a kötet cím alatt jelenik meg az V. *Hová levél, te legszebb reményimnek...*, VI. *Be szomorú az élet énnekem...* kezdettel két újabb vers.¹⁵

A ciklusjellegét alátámasztja, hogy az I-XXXIV. sorszámmal ellátott gyűjteményben Petőfi megváltoztatta az első közlésben közölt sorrendet. Az Összes verseiben viszont kitart a kötetben közölt sorrend mellett: az első az *Elmondom, mit eddig.*, az utolsó a *Függ már a lant című* vers.

A ciklus részletező vizsgálatától eltekintek – a Petőfi-szakirodalom tisztázta a fontosabb kérdéseket.

A gyűjteményben érvényesíthető szempontok alapján – a 3. (tematika), 6. (vers-idő), 7. (narráció), 12. (fikció és realitás viszonya) és a 15. (a hely) – a kötetet ciklusnak is minősíthetjük.

6. Van-e kapcsolat a ciklusok között?

Bizonyosan kimondhatjuk: nincs.

Ha Madách műve volt is az első, nem lett publikus, tehát Petőfi nem ismerhette. Még csak arra utaló nyomunk sincs, hogy ezt a hangsúlyosan intim világot idéző verscsomót a költő bárkinek megmutatta volna (a „nyolcagnak” biztosan nem, Szontághot pedig ekkor még nem ismerte ennyire bensőségesen). Ezen kívül amikor a Petőfi-kötet megjelent, akkor már Madách más szerelemben égett. Ám nemcsak a keletkezési idő teszi lehetetlenné az összekapcsolást!

Madách Imre, noha hónapra egyidősek voltak, másféle romantikus alkat volt. Életének kutatói felfigyeltek arra, hogy milyen intenzitással élte át a Lónyay-barátságot¹⁶; ez sokkal inkább a biedermeieres szentimentalizmus felé mutat, a 18. század végének, 19. század elejének túlzásait követi. Erre ismer rá monográfusa Horváth Károly is: az 1841-ben Dacsó Lujzához írt versek „kiemelkedést [jelentettek – V.M.] a Kölcsey és Bajza után

konvencionálissá lett, biedermeieres helyzetekből és fordulatokból” (34.o.). A *Lujzához* című költeményben meghatározó az élményszerűség, a „rokonszenv alapja a közös fenyegetettség” (35.o.). *Könnyelműség varázsa* című alkotásra a személyesség, sodró lendület jellemző (u.o.). Külön kiemeli az *Egy est emléke* című darabot „zenei effektusokkal adja vissza egy fülledt este hangulatát és benne a közös halál édességét” (35-36.o.). Véleménye szerint a *Beteg Kedvesemhez* „sikerült lírai darabjai közé tartozik: drámai monológyszerűen finom pszichológiával festi az őszi természetben az ablakból néző beteg leány és a vele együttérző költő hangulatát.” (36.o.). A *Fagyvirágok* versciklusból kiemeli az elsőt, a II-VIII.: „megkapó személyesség érződik bennük” (u.o.)¹⁷ Úgy vélem, bármennyire is volt formai kísérletezés a versekben, ez nem tudta meghaladni a biedermeier-divatköltészet közhelyesült hangját: semmi ok nem volt arra, hogy figyelmet vonzzon magára.

Petőfi jellemét, hangulatköltészetét Horváth János¹⁸ a szerepjátéokra alapozta – még ha „porosodott” is elmélete, számos költeményét magyarázhatjuk ezzel. Arról nem is szólva, hogy a harmincnégy költeményben olyan ritmikai hatásokat is alkalmazott, amelyek elhalványították a bánkódó poéta ugyancsak közhellyé, színes és fekete-fehér lenyomatokká, emlékkönyvi rajzokká közönségesülő jellegét.

Volt-e kettőjük előtt német minta? Ha a Madách Összes-ben kutakodunk, akkor a már említett nevesebb költőkre lelünk – a hatás azonosíthatatlan. Ha Petőfit olvassuk, akkor azt kell mondanunk, hogy nem.

Volt-e előttük magyar minta? Petőfi ismerhette Erdélyi János sírköltészetét, a kilenc évvel idősebb költő 1842-ben siratta el fiatalon elvesztett feleségét, olvasta Himfy keserveit, tudott Bajza József, Eötvös József, Kerényi Frigyes, Szemere Pál vagy Tompa Mihály kísérleteiről – ám távol állt tőle az almanach-líra (mint ahogy azt verseiben is megfogalmazta). Madách többször fordult Kisfaludy Sándor, Kölcsey Ferenc vagy Berzsenyi Dániel szentimentalista írásaihoz, de mérvadó költői voltak ez időben Tóth Lőrinc; Majláth János gróf; Jósika Miklós báró, a későbbi regényíró – utóbbiaktól mottókat vesz a *Lantvirágok* költeményeihez. A magyar hatás azonosíthatatlan.

A későbbi Madách-lírában felfedezhető a Petőfi-epigonkodás – ám sem Petőfi, sem Madách életművére nem lesz jellemző a ciklusépítés. Ennek ugyan ellentmond, hogy Petőfi még kétszer ad ki ciklusjellegű kötetet – *Szerelem gyöngyei*, *Felhők* –, de sem az életében megjelenő gyűjteményes köteteiben, sem az azt követő összkiadásokban nincsenek feltüntetve ezek. Madách pedig, amikor a nagy verseskötetre készül ciklusokba kísérli meg rendezni a műveit, ám a szakirodalomban ezt még „virtuális ciklusnak” sem tekintik – nem is azok. Ady forradalma indítja majd diadalútjára a ciklust, de erre még várni kell.

Jegyzetek:

1: A szakirodalom vallomása - Andor Csaba: Házasság előtt, válás után Madách Imre szerelmei Szerelmes magyar írók sorozat Bp., 2003.: elsősorban Lónyay Etelka életrajzi vonatkozásait ismerteti (41-54.o.), illetve idéz Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete Bp., 1900., Becker Hugó: Madách Imre életrajza in Magyar Szemle 1899. 21-35. sz., Radó György: Így élt Madách Imre Bp., 1990. írásaiból.

A következő Andor Csaba: A siker éve: 1861 Madách élete Bp., 2000 című monográfiája: ebben kitér a Lantvirágokra (28-31. o.): saját költséggel, kis példányszám; méltatás nincs, 1840 nyarán jelent meg, illetve ismerteti a Lónyay Etelka-szerelmet.

Kerényi Ferenc Madách-versek a tanulószobából? című kísérőtanulmányában (a Lant-virágok hasonmás kiadása H.n. (Salgótarján), é.n. (1985.) csupán annyit ír feladatunkhoz kapcsolatosan: „kettős témaköre, a szabadsághazaszeretet és a szerelem” (8. o.).

Balogh Károly: Madách az ember és a költő Bp., é.n. (1934.) című művében a Lantvirágok (!) (26-27.o.) kapcsán életrajzi adalékokról szó, pl. Etelka 14 éves – Madách 17; két versből idéz, de érdemben nem tárgyalja.

Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája Bp., 1914. könyve Lónyay Etelkáról ír (19-22.o.), szerelmi történetéről beszél; „A rendesen másolt kézirat füzete címe előbb *Lant-szikk* volt.” (20.o.); Bajza, Eötvös, Kölcsey „akkor divatozó érzélgős lyrának tompa visszhangjai” (21.o.); két versből idéz.

Palágyi Menyhért: Madách Imre élete és költészete Bp., 1900. munkájában Lónyay Etelkát mutatja be (50-56. o.), sok mellébeszélés; Lant-virágok Athenaeum iskolája (55.o.); még 65-75.o.: 69.o.: L-v.: július, zöld borító; 70.o.: Bajza-hatás; 71.o.: „elejétől végig Etelkának van szentelve”; hat versből idéz; szerelmi történetet tételez fel – időbeliség!

2: Lásd Kiss József: A Versek (1842-1844) kiadásának története in Petőfi Sándor Összes Költeményei (1844. január – augusztus) Kritikai Kiadás Sajtó alá rendezte Kiss József, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán Bp., 1983. A legfontosabb információ: „Versek. 1842-1844. Budán, 1844. (november)”; a tervezett 109-ből 55; évenkénti bontás, de keletkezés szerint nem; más tematika nincs.

3: Horváth Károly: Madách Imre Nagy magyar írók sorozat Bp., 1984. Lónyay Etelka Adeline (15-18.o.)

4: i.m. 17.o.

5: Horváth Károly: Madách Imre Nagy magyar írók sorozat Bp., 1984. később hosszán idéz a Lónyay-levelekből; „végtelenbe vetített szerelemfelfogás” (17.o.); nem emel ki szerelmes verset, csak két nem oda illőt: Hős nő, Róma. Ebben egyetért Sötér István: Álom a történelemről Madách élete [1965] in Félkör Bp., 1979. című tanulmányával - Lant-virágok (208.o.) – fontosabb az 1840-ben Lónyay Menyhértnak írt levél -, illetve a korábbi Sötér megállapításokkal (Sötér István: Madách Imre [1955] in Félkör Bp., 1979. - lírája Bajza, Eötvös, Tompa (146.o.).

6: Bővebben Horváth János A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig Bp., 1978.

7: Andor Csaba: Madách szerelmi költészetének taxonómiája című tanulmányában írja (in III. Madách Szimpózium Balassagyarmat – Szügy – Kékkő 1995 Salgótarján-Budapest 1996.) „a Lant-virágok verseit később sem változtatta meg, nem is akarta bevenni; „Etelka-versek...: *Kertben Etelkéhez, Nyilvános titok, Búcsú érzetek, A hűtelen és az Utóhang.*”(43.o.)

8: Andor Csaba: Házasság előtt, válás után Madách Imre szerelmei Szerelmes magyar írók sorozat Bp., 2003. Gyűjteményében részletesen beszél erről, majd idézi Palágyi Menyhért, Harsányi Zsolt (Ember küzdj!... Bp., 1932. I. k.), Horváth Károly és Radó György munkáiból a vonatkozásokat (69-93.o.). Balogh Károly: Madách az ember és a költő Bp., é.n. (1934.) Dacsó Lujzáról a 27-29.oldalon ír; két verset említ, jelzi, hogy a Beteg kedvesemhez eredetileg Beteg Lujzámhoz címet kapta.

9: Pándi Pál – Pálmai Kálmán: Petőfi Sándor Nagy magyar írók sorozat Bp., 1973. 87-89., 322.o.

10: Csekély német tudásom már önmagában is kizárja, ám az igazi probléma más: a szakirodalom (Halász Előd: A német irodalom története Bp., 1987.; különösen 294-297. (Bürger), 456-458. (Uhland), 463-465. (Immermann) oldalak; a Világirodalmi lexikon 1-19. Bp., 1970-1996. vonatkozó részei) már egy ható értékánon alapján működnek. Tehát szinte lehetetlen megismerni azt a másod- sokadrangú német szentimentális-biedermeier költészetet, amelynek könyvei és kötetei fél évszázadig versenyeztek a magyar irodalmi alkotásokkal – s melyeknek lefordítását saját korában semmi nem kényszerítette, hiszen minden művelt személy olvasta a német irodalmi nyelvet.

11: Árpás Károly: Adalékok a cikluskompozíció kérdéséhez I.(Baka István ciklusai alapján) Dunatáj 1993/2-3. Még Ady ciklusairól Árpás Károly: A cikluskompozíció kérdéséhez. Adalékok Jókai és a 20. század kapcsolatához in "Modernnek kell lenni mindenestül" (?) Irodalom, átértelmezés, történetiség [Kollégáink: Ilia Mihály és Vörös László hatvanadik születésnapjára] Szerk.: Szigeti Lajos Sándor Szeged, 1996.

12. Andor Csaba: Madách szerelmi költészetének taxonómiája in III. Madách Szimpózium Balassagyarmat – Szügy – Kékkő 1995 Salgótarján-Budapest 1996.

13: A szöveget a Verstar '98 A magyar líra klasszikusai Fél száz költő összes verse Arcánium Adatbázis Bp., é.n. kiadásában vizsgáltam.

14: Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842-1849 összeállította Endrődi Sándor Bp., 1911., 43.o.

15: i.m. 44.o.

16: Baranyi Imre dolgozatában (Madách költői indulásának előzményei in Madách-tanulmányok Szerkesztette Horváth Károly Bp., 1978.) éppen erre utal, s ugyanazt a levelet vizsgálja pszichológiai, mikrofilológiai eszközökkel, melyet korábban Sötér István is kiemelt.

A Lónyay-barátság szerepe a romantikus élet-kultusz, -élmény megélése.

17: Horváth Károly: Madách Imre Nagy magyar írók sorozat Bp., 1984.

18: Horváth János: Petőfi Sándor Bp., 1922.

(2003)

MADÁCH KÖLTŐI TUDATOSSÁGA: EGY ARS POETICA VIZSGÁLATA

„Madách a költeményeit ívalakú, bőr íromappába foglalt laza lapokon maga állította össze kiadásra, erre azonban nem került sor... A lapokra már másolatban kerültek a versek... A versekhez csatolt egyik papírlapon egy végsőkig egyszerűsített ciklus beosztást jegyzett fel: I *Sárga lomb, Egyénekhez* (Szerelmiék, levelek, emléklapok). II. *Visszhang, Legenda* (Legendák, balladák, regék). III. *Szélhárfa, Egyebek* (Benyomások, jellemzések, elmélkedések)... A kezdő vers: *Sárga lomb* és a végső, *Útravaló verseimmel*, a ciklusokon kívül nyitja, illetőleg zárja a kötetet.”¹ Ennyit tudhatunk, nagy vonalakban arról, hogy a biedermeier és/vagy almanachköltészet nyomdokain haladó költő hogyan tervezte – főlhasználva részben a közéleti figyelmet, részben a Tragédia hatását.

Aki figyelmesen olvassa a lírai életművet, az csodálkozik: a nagy kompozitor keveset tud a ciklusképzés sajátosságairól, pedig a magyar irodalomban akár az 1820-as/1830-as évek költészetében, akár az 1850-es/1860-as évek epikájában található példát a német minta átvételére. A ciklusai túl hosszúak, szerteágazóak; a műveket nem köti össze sem a tematika, sem a személyek sora, sem a helyszín, de még a műfaji összetartozással is kétségeink vannak. Ugyanakkor két olyan művel találkoztam, amely a hagyományos, a kortársi és a mai értelemben is ars poeticának tekinthető: ezek vizsgálata azért fontos, mert segíthet eligazodni Madách lírai művészetelméletében. E két vers a *Sárga lomb* és a *Szélhárfa* című költemény – utóbbit Schéda Mária elemezte.² A záróvers: *Útravaló verseimmel* nem sorolható ebbe a csoportba.

A szerző által élre szánt, az egész kötetet (életművet) megvilágító szöveg³ a következő:

Sárga lomb

1.	<i>Gazdag bőségén a nyárnak A virágot fel se vesszük, Minden óra új gyönyört ad – A hervadtat porba vetjük,</i>		<i>Egy-egy napnak érzeménye Írva van minden levélen.</i>
2. (5)	<i>Míg az ősz jó hűs szelével, A virágok mind kihalnak, S multi idők emlékeül csak Sárga lombjaik maradnak.</i>	4. (15)	<i>Egy-egy lomb minden dalocskám, Mely a multban éle-nyila – Ez kertben, míg az vadonban, Ez lányszűt, az sírt virasztva.</i>
3. (10)	<i>Összeszedjük akkor őket Édes bú emlékeképen –</i>	5. (20)	<i>S a tavasznak halvány képe Száll előttem egyszer még el, Amidőn a dalt mosolygva Zengem el - könnyűs szemekkel.</i>

Az ars poetica jelentését csupán fölidézem, hogy közös ismeret alapján összegezzem véleményem a versről. A szakkifejezés első jelentése a poétika művészete – itt az ars latin szónak a görög techné felel meg. Ha a poétika műnem- és műfajelmélet, akkor ennek gyakorlati ismeretei illenek ide, mondhatnánk a szerző beavat a műhelytitkokba: hogyan születik az alkotás, melyek a sajátosságai. Ha visszagondolunk a Horatius-műre⁴, akkor nem véletlen, hogy a későbbi klasszicisták⁵ ezt emelték ki először a jelentések közül. A második jelentését általános iskolás korban tanítják: a művészethez, a költészethez való viszony megfogalmazása. A harmadik jelentés is beletartozik az eredeti horatiusi értelmezésbe: az életfilozófia, az erkölcsi világkép értelmezése. Természetesen ezeket a jelentéseket egyszerre kell vizsgálni, ám az egyes művekben valamelyik dominánssá válik. Szép példa erre Petőfi Sándor *A XIX. század költői* című költeménye.

A költő a hagyományos dalformát választott, utalva ezzel is a kiemelt egyszerűsége. A hangsúlyos verselésen nem üt át az időmértékes, trochaikus forma⁶, a költemény rímei⁷ sem arról vallanak, hogy a nyugat-európai verselés ritmusára hangszerelné a gondolatait Madách. Viszont érdemes szemügyre venni a felező nyolcas ütemeit, vannak árulkodó törések, idézem: 1/1.: bősé-gén; 2/3.: em-lékeül; 2/4.: lombja-ik; 3/2.: em-lékeképen; 3/4.: min-den; 4/1.: min-den és 5/4.: kö-nyűs – a sorok mintegy harmada ilyen. S ha ehhez még hozzá veszem, hogy két ütemben megbontotta a szakaszhangsúlyt (4/3. és 4/4.) a ritmus kedvéért, akkor kivételesen komolyan kell vennünk a költő szándékát: dalt írok, a legegyszerűbb ősi formát választva.

A stilisztikai vizsgálatra nem térek ki – az első olvasat (s az egyszerűség szándéka) szerint nem ez hordozza a többletjelentést.

A vers jelentéséhez a szerkezet „vezet el”. Az enjambement-nal (1-2. versszak összekapcsolása – ritka megoldás a 19. században!) a mesterségbeli tudást is bizonyító **3:2** aranymetszést követi.

A nagyobb egységen belül (mintha tanítani akarnánk) játszva felismerhető a **2:1** arány. A két „súlynyi” rész megkülönböztetése nem nehéz. Nem is a hosszú mondat lezárása miatt, hanem azért, mert a 8. sorban ismét a címhez kapcsol vissza: „Sárga lombjaik maradnak.” (Az már tényleg bűvészkedésnek tűnik, hogy a nyolc soron belül az első három után van egy nagy gondolatjel, amely 5:3 arányban tagolja a versmondatot.) Ugyanakkor a vele szembe állítható önálló egységben, a 3. szakaszban olvasható a vers ars poetika-ságát bizonyító teljes metafora: *ők, a sárga lomb darabjai / levelei egy-egy nap érzeménye, édes bú emlékeképen.*

A kisebb szakasz a megerősítéssel indul: „Egy-egy lomb minden dalocskám” – ezt a költő a gondolatjel után két csoportba rendezi. Az egyik csoport a művészre utalhat: „Ez kertben, míg az vadonban”; de beleérthető a kellem, a formalitás mellett a non-konformizmus, a normák elfogadása vagy felrúgása, vagy az illem és a zabolátlan viselkedés egyaránt. A másik csoport a tartalomhoz és/vagy témához kötődik: „Ez lányszút, az sírt virasztva” – nem is szükséges részletezni. (Ebből a szempontból – ti. ars poetikának véve – ismét rendeződik a vers: most az 1-2 és 5. versszakkal szemben a 3-4. „magstrófák” hordozzák a művészi többletjelentést, s ez is 3:2 arányt mutat.)

A lezáró versszak értékvesztésre utaló ellentétei: (ősz) ↔ tavasz, [éles pillanat] ↔ *halvány kép*, [van] ↔ *egyszer még* a végső összevegyüléshez vezetnek: „**mosolygva** / Zengem el – **könyűs szemekkel.**”

A szerkezeti-tartalmi elemzés módosítja velünk a műfaji meghatározást: bármennyire szánta Madách ezt dalnak, itt a dal és az elégia kevert műfajával találkozunk. A vers szerkezeti szempontból érdemes az olvasásra, szókincse, mondatfűzése miatt azonban nem különbözik a többi Madách-verstől. Hogy alkalmas-e kötetindítónak vagy ciklusindítónak – ezt a követő versek döntenek el valójában. A szerző ide helyezte, s a filológus itt tárgyalja. Mindenesetre, ha szembesítjük akár a másik ars poetikával (*Szélhárfa*), akár a záróversnek szánt művel, akkor nagyságrendi különbséget érzek a javára.

Madách elsősorban a magánszféra intimitását tekintette a líra témájának, legjobb versei azoknak vallanak, akik ismerik életrajzát, életművét. Ez a költészetfelfogás mindig magában hordozza az izolálódás veszélyét, a zárvánnyá kövülés csapdáját. A romantika már a népiesség jelentkezése előtt meghaladta ezt az álláspontot – Madách a nyilvánosság előtt soha nem szembesült ezzel a kihívással. Lírai műveiben nem a nagy művész, hanem a kisember szólal meg: így s ezzel nyit meg Lewis Carroll módjára bejáratot a 19. századi „kisvilágba”.

Jegyzetek:

- 1: In Madách Imre Összes Művei II. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Halász Gábor Bp., 1942. 1169.o. Ugyanitt lentebb Halász részletezve ismerteti a kéziratköteg jellemzőit is.
- 2: Két Madách-vers in XI. Madách Szimpózium Balassagyarmat – Szügy – Alsósztrégova 2003. szept. 26-27. Szerkesztette Bene Kálmán Bp. – Balassagyarmat, 2004.)
- 3: In Madách Imre Összes Művei II. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Halász Gábor Bp., 1942. 5.o.
- 4: Epistolae II.3. – „De arte poetica” (Quintilianus)
- 5: Egyikük munkája közismert a magyar irodalomban is: N. Boileau: Art poétique. Magyarul kortárs fordításban Erdélyi János munkája nyomán olvashatjuk, A költészetéről in Erdélyi János Filozófiai és esztétikai írások Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona Bp., 1981. 744-771.o., jegyzet 1027.o.
- 6: Lássuk a ritmikát: 1. - u | - - | - u | - - / - / u | - - | - u | - - / - u | - u | - u | - u / - / u | - - | - u | - - // 2. - u | - - | - u | - u / - / u | - - | - u | - - / - u | - - | - u | - - / - u | - u | - u | - u // 3. - u | - u | - u | - u / - u | - - | - u | - u / u u | - u | - u | - u / - u | - - | - u | - u // 4. u u | - - | - u | - - / u u / - u | - u | - u | - u / - - | - - | - u | - - / - - | - - | - u | - u // 5. - / u u | - - | - - | - u | - u | - u | - u / - u | - u | - u | - u | - u | - / u
- 7: Nagyon gyöngye kétszótagos asszonáncokat használ, s hogy maga sem tartja fontosnak a rímelés, erre utal a félrímes keresztímes megoldás.

(2004)

AZ UTOLSÓNAK SZÁNT KÖLTEMÉNY: ÚTRAVALÓ VERSEIMMEL

1. Gondolatok a szövegről

A Madách-mű választását meg kell indokolnom: egy évvel ezelőtt azt gondoltam, hogy ez a vers nem tekinthető ars poétikának¹. Azóta beláttam: a verset címe, elhelyezése megkerülhetetlenné teszi a lírikus Madáchcsal foglalkozó kutató előtt.

Madách nem datálta alkotásait, s a kézirat sem segít ennek a kérdésnek a megválaszolásában. A vers a válogatott, sajtóbeli megjelentetésre előkészített „Költemények” utolsó darabja. Ez a kiemelt hely önmagában is szükségessé tenné, hogy a művel „szövegközeli” kapcsolatba kerüljünk.

Érdeemes a cím értelmén elgondolkodni. Az „útravaló” szó kortársi és jelenlegi szóhasználatában a *-hez* a szokott vonzat; Madách a társ- és eszközhatározó ragját használja. Vajon miért? Lehetséges, hogy az „útravaló” itt egyfajta használati utasítás? S ha igen, akkor minden vershez? A válogatottakhoz? Vagy általános értelemben, a „Költemények” mindegyikéhez? A kérdésekre nem tudunk válaszolni.

Azt viszont datálás nélkül is bizonyos, hogy a költemény az 1860-as évek első harmadában keletkezhetett, a válogatás szándékának, megvalósulásának jelenében². Így kap kiemelt fontosságot a választott mű – s az életút, az alkotói koncepció ismeretében föltevődik a kérdés: minek minősíthető az utolsónak szánt vers? Létösszegző verstípusban megfogalmazott bölcselő óda és dal keverékének, időszembesítő verstípusra alapított

elégiának vagy az értékszembesítő verstípus igényének eleget tevő bölcselő ódának (tulajdonképpen ars poétikának)?

Bár a Halász Gábor-féle kiadás óta az Arcanum Adatbázis CD-kiadó is megjelentette versgyűjteményében, mégis szükségesnek tartjuk a vizsgált szöveg közlését:

Útravaló verseimmel

(1.)	<i>Sokat, sokat értem már életemben, Tömérdék bút küldött reám az ég, De hála Isten! a sors éjjelében Ragyogó csillagom is volt elég.</i>	(9.)	<i>De jól esik tudnom, nem a sikamló, Út az utam, mely semmiségbe vész, 35 És felsohajtnom, veszhet már a kagyló, A drága gyöngy, mely élni fog, ha kész.</i>
5(2.)	<i>Érinte elválás, halálnak árnya, Majd újra édes emlék ringatott, S feláldozó rokon szívet találta Kietlenben a bús elhagyott.</i>	(10.)	<i>Óh, bár gyöngy lenne mindenik dalocskám, Fényt hintve arra, kit megénekel, Nézné irigyen a tömeg, csodálván 40 A fényt, mit költő választottja lel.</i>
(3.)	<i>Hittem, kétkedtem, vágytam és lemondtam, 10 Mosolygtam, sirtam, multon és jövőn, Tündérek játsztak vélem napsugárban, Kisértetekkel jártam sírmezőn.</i>	(11.)	<i>Csak ők tudják, kikhez dalom beszéle, Mit tűr a kagyló, mely gyöngyöt terem, Csak ők érzézik, – míg reng dalom fénye – Körülöttük zokogni szellemem.</i>
(4.)	<i>Sokan szerettek és sokat szerettem, Bántottak is, de szűmben nem maradt 15 Fulánk. Baráti serleggel nevettem És más ha sírt, szememből könny fakadt.</i>	45(12.)	<i>S ha nem lesz már, ki vélem sírt s örüle, Ha nem lesz már többé kit érdekel: Vajjon, hol e dalt ily módon elzengje, Min ment keresztül a költő kebel;</i>
(5.)	<i>Láttam lezúgni nagy napok viharját, Dicsőség, börtön ismerős velem, Ha nap sugár avagy villám futá át 20 E szívet, elzengé azt éneke.</i>	(13.)	<i>Akkor is ha egy-egy jobb kebelnek 50 Szót kölcsönözni tudna éneke, Valódi égi kéjt csak úgy lelendek, S örök ifjúság akkor jut nekem.</i>
(6.)	<i>Elzengte akaratlan mint madárka, Kit nem kérdünk, ha dall, mit éreze, Nem kérdik, az ősz búcsúzó avarja Miért halvány, piros vagy fekete.</i>	(14.)	<i>Mert nem ha újat mond, ér szívhez a dal, Csak hogyha azt, mi benne szűnyadoz, 55 Életre költi, vágyainkkal áthat, Mosolyt a kedvnek, bűnnek könnyt ha hoz.</i>
25(7.)	<i>Csak azt hallgatják, hódító-e hangja, Csak azt nézik, ragyog-e a levél, Ki gondol a madárra és a fára, Ki a költőre, hogy mi sorsban él?</i>	(15.)	<i>E dőre könyvből is csak úgy lesz ének. – Vegyen hát minden, ami illeti Borágot, rózsát vagy ciprust fűzérnek, 60 Vegyen ha szíve dallal van teli.</i>
(8.)	<i>Ez a dicsőség! Óh hideg, hideg kép! 30 Életrózsáinkból halálfűzér, Küzdterre érte, óh, szívem sohasem lép, Mint a madár, az őszi lomb se kér.</i>	(16.)	<i>És míg öröm, bú, hit, meg kétkedés lesz, Tél és tavasz, ifjúság, szerelem, Míg szent eszmékért ember harcol, érez, Mindebből osztályrész jutand nekem. ³</i>

2. A megformáltság (a „külső forma” kérdése)

A művészi igényesség kihívása nem ismeretlen a korban. Nem az iskolázott Madách „tudósága” nyilvánul meg ebben, inkább a korizlésnek való megfelelés. Ha a romantika látszólag elveti is, éppen Petőfi Sándor vagy Arany János életműve az ékes cáfolat: mennyire nem a természet „korlátlan vadvirága” a műalkotás. S miközben azt hinnénk, hogy az ún. almanach-költészet szentimentális eredete jelentéktelennek tartja ezt a mûgondot, annak

biedermeieres forrása fontosnak tartja. S akkor nem is szóltunk arról, hogy a klasszicista oktatás, neveltetés megkívánja a szerzőtől a pontosságot, a szabályok betartását. (A mű keletkezésével egyidős „lírai forradalom” pedig egyenesen megköveteli – bár ezzel nem állítjuk, hogy Madách fölfigyelt volna a londoni preraffaelitákra vagy a párizsi parnasszistákra, illetve a l’art pour l’art-mozgalom költőinek elveire.)

A szerző a többi műalkotásától is eltérő gondossággal teremti meg a vers ritmikai világát. Az egyértelmű, hogy a kortársak között a parlagiasság/műveletlenség vádját sokszor fölkelő magyaros verselés helyett a nyugat-európai, rímes-időmértékest választotta. Azt azonban csak a figyelmes olvasó veszi csak észre, hogy a 10-11 szótagos jambikus lejtés csupán két ízben sérül: a 2/4. sorában (9 van 10 helyett) és a 13/1. sorban. (10 van 11 helyett)⁴.

Jóval érdekesebb a rímelés kérdése: első olvasatra gyenge párrímekkel találkozunk. Ezek egy és kétszótagosak, ráadásul alig hangzó asszonáncok – össze sem vethetők a Petőfi- és Arany-epigonok legjobbainak megoldásaival. Ám a figyelmesebb vizsgálat különleges eredményt hoz: a magyar versgyakorlatban ebben a korban nem fontos, sőt mondhatnánk nem is ismert hímrím – nőrim⁵ megfeleltetés szabályosnak mondható! Nagyon kevés kivétellel találkozunk. A hímrím esetében a 6., 14. és a 15. versszakban (bár ebből a 6. és a 15. elfogadható helyettesítő verslábbal (spondeussal), így tulajdonképpen egyedül a 14/1. a hibás: trocheus áll jambus helyett – ez a 16-ból csupán egy.) A nőrímelek esetében a 6., 14. és a 15. strófákban találkozunk eltérésekkel (bár mindhárom esetben a trocheus helyett az elfogadott pirrichius áll, tehát szabályosnak fogható fel.). Hirtelenjében nem is tudnék olyan kortárs alkotásra találni, amelynek megvalósítása e szempontból ilyen tökéletes lenne.

Úgy tűnik, a dilettáns költő mestereket megszegyenítő formamegoldásokkal áll elő – vajon „a csomagolás” a tartalmi-jelentésbeli elemekhez igazodás egyensúly-vágyából következett-e?

3. A „belső forma” vizsgálata

Érdemes először a vers szerkezetével, gondolati ívével foglalkozni; a Madách-versek elemzői szinte mindig itt találnak különleges sajátosságokra. Madáchra jellemző a gondolatiság, az ezeknek alárendelt művészi eszközhasználat.

A retorizálás eszközei

Figyelemre méltó, hogy a költő az elfogadott hatáskeltő eszközökkel alig és/vagy egyáltalán nem él. A figurák vizsgálata⁶ nem hoz megnyugtató eredményt, a 368 szóalaktól

álló szövegben csupán 87 felismert alakzattal találkoztam. Hasonlóképpen nem hozott eredményt a trópusok vizsgálata⁷ sem: a 368 szóalakból álló szövegben csupán 98 költői képet sikerült azonosítanom.

A szerkezet

Marad tehát a retorikus gondolatmenet, amely gyakorlatilag megegyezik a vers szerkezetével (a versszakokhoz kapcsolódva):

1. (visszaemlékezés mint vershelyzet)

-> 2.

-> 3.

-> 4.

5. (ars poétikai összegzés)

-> 6. a madár

-> 7. és a költő megfeleltetése

8. (súlypont)

-> 9. a madár – költő lezárása

-> 10. a kagyló – gyöngy -

-> 11. - szerző - alkotás

-> 12. összekapcsolása

13 => 14.: az útravaló ars poétika [mondattanilag hibás!]

15/1.: a halhatatlanság esélye

-> 15/2-4.: ajánlás

-> 16. záró összegzés

A szerkezeti vázlatból kiderül, hogy az 5. –13.-14. –16. versszakokba foglalt üzenet a lényeg. A három nagy pillér szövegbeli idézései mellett érdemes kitérni a jelentésekből adódó következtetésekre is.

A verstípus kérdése

Nem lehet létösszegző verstípus, mert bár az 1-4. versszakban föltűnő lírai én nézőpontjai keverednek más léthelyzetekkel (ráadásul jól felismerhető léthelyzetekkel, de az 5-16 versszakból álló egység elrántja föltételezésünket).

Nem fogható fel időszembesítő verstípusnak sem: túl kevés az adatolható, azonosítható idősík – a szerző nem ezt tekintette meghatározónak (ráadásul ez is csak a vers első harmadában fordul elő).

Ha az értékszembesítő verstípus ismérveit leszűkítjük a szerző metaforizált esztétikai, művészetfilozófiai ötleteire, akkor elfogadhatjuk meghatározó verstípusnak.

A műfaj meghatározása

Az a szöveg jelentéséből és eszközhasználatából kiderül, hogy sem dalnak, sem a dal és bölcselő óda keverékének nem tekinthető a költemény.

Nem állíthatjuk, hogy elégiáról van szó – azonosítható ugyan értékvesztés (főleg az időszembesítő verstípusra jellemző egység esetében), de a mű egészében nemhogy értékvesztésről, mint inkább értéknövekedésről, az érték állandóságába vetett hitről van szó.

Akkor minek tekinthető ez a végső „útravaló”? Értékszembesítő bölcselő ódában megfogalmazott ars poétikának.

4. A költő Madách üzenete

Madách a posztmodernnek is feltűnhető, vagy éppen azon is túlmutató állítást fogalmaz meg: befogadás nélkül nincs műalkotás. S ennek a befogadásnak „közönséginek” is, „kritikainak” is kell lennie – egyszerre!

Madách művészetelméletének leglényege kerekedik mondatokká a pilléreként kiemelt versszakokban: az alkotónak folyamatos önképzéssel kell felnőnie témájához, eszközeihez, befogadóihoz!

Így és ezzel együtt érthető, hogy a vers, a versek és az életmű többi darabja összetartozik!

Ám az is világos – s gyaníthatóan erre a végső kompozíciót előkészítő Szerző is rájöhetett –, hogy a versek önmagukban nem vagy alig állnak meg. A verseket a drámaértelmezések során felhasználhatjuk; ez segíthet az „első benyomás” kiigazításában. Ellenben az epikus művek értelmezésében már nem segítenek. Ennek nem az az oka, hogy a versek elváltak a biográfiától (ti. nem adatolhatóak), hanem az, hogy Madách drámáiban jól sikerült jelenetezéssel és jellemformálással lírai egyéniségének gazdag talajából formálta meg eszméinek személyi vonzatú és cselekményes inkarnációit. Az epikus művek esetében ez nem sikerült. Szónoklatai, retorizált levelei a drámáihoz közelednek, tanulmányai, fejtegetései az epikus művekhez. Lehet, hogy ebben rejlik titka? Döntsenek az olvasatok és az értelmezések.

Jegyzetek:

- 1: Lásd erről még Varga Magdolna: Madách költői tudatossága: egy ars poetica vizsgálata in XII. Madách Szimpózium Budapest – Csesztve – Balassagyarmat 2005.
- 2: Sem Radó György, sem Andor Csaba életrajzi munkája nem tartalmaz olyan információkat, amelyek a költői véna utolsó évekre, hónapokra keltezhető „felbuzgását” bizonyítaná. Hogy Madách 1861 után drámaírói és/vagy prózaírói tevékenységet folytatott, az köztudott. De hogy lírikusként is számottevő mennyiségű alkotást produkált volna – ez kétes.
- 3: (a gyűjtemény utolsóverse) in Madách Imre Összes Művei II. Sajtó alá rendezte, bevezette és a jegyzeteket írta Halász Gábor Bp., 1942. 395-396.o.
- 4: A 64 sorból két hiba, ráadásul 1-1 szótag hiánya olyan elenyésző, hogy százalékba számítani sem érdemes.
- 5: A nyugat-európai verselés rímelési szabálya, hogy a hímrímre (verslába: jambus, anapesztus) csak hímrím válaszolhat, a nőrímre (verslába a trocheus és a daktilus) pedig nőrím. Az esetleges szóválasztási nehézséget csökkentheti a pirrichius és tribachis, illetve a spondeus és a molosszus alkalmazása.
- 6: ismétléses alakzat – 52 [szóismétlés: 161.; 8/1.; 13/1. (3); figura etimológika: 4/1.; 4/1. (2); anafora: 7/1-2.; 7/3-4.; 11/1-3.; 12/1-2.; 15/2-4. (5); fokozás: 1/2.; 5/1.; 13/3.; 13/4.; 16/3. (5); ellentét: 3/1.; 3/2.; 5/2.; 5/3-4.; 12/1.; 16/1.; 16/1.; 16/2. (8); halmozás: 2/1.; 3/1.; 3/2.; 5/2.; 6/4.; 7/3.; 12/1.; 15/3.; 16/1.; 16/2.; 16/3. (11); részletezés: 2/1.; 3/1.; 3/2.; 15/3.; 16/1.; 16/2.; 16/3. (7); gondolatpárhuzam: 3/3-4.; 7/1-2.; 8/3-4.; 11/1-2.; 11/3-4.; 13/3-4.; 14/1.; 14/2-3.; 14/4.; 16/1.; 16/2. (11)]
- cserén alapuló alakzat – 11 [inverzió: 6/1-2.; 6/3-4.; 8/3-4.; 9/1-2.; 9/3-4.; 14/1-4. (6); közbevetés: 9/3-4.; 11/3.; 12/3.; 14/2. (4); metatézis: 4/3. (1)]
- hiányra épülő alakzat – 14 [eufémia: 1/1.; 4/1.; 15/1. (3); zeugma: 2/1.; 3/1.; 3/2.; 5/2.; 5/3-4.; 7/3.; 14/1.; 15/3.; 16/1.; 16/2.; 16/3-4. (11)]
- pragmatikus alakzat – 10 [buzdítás: 11/1-2.; 11/3-4.; 10/2.; 10/4.; 16/3-4. (5); felkiáltás: 1/3.; 8/1.; 8/1.; 10/1. (4); kérdés: 7/4 (1)]
- 7: ún. metaforikus költői képek – 49 [teljes metafora: 10/1. (1); csonka metafora: cím; 1/3.; 1/4.; 2/1.; 2/3.; 2/4.; 2/4.; 3/3.; 3/3.; 4/3.; 4/3.; 5/1.; 6/3.; 7/2.; 8/1.; 8/2.; 8/2.; 8/4.; 9/1-2.; 10/2.; 10/4.; 11/3.; 11/4.; 13/3.; 13/4.; 14/2.; 15/3.; 15/4. (28); hasonlat: 6/1.; 8/1. (2); megszemélyesítés: 1 /2.; 2/2.; 5/3.; 5/4.; 5/4.; 8/4.; 9/4.; 10/2.; 11/1.; 11/2.; 11/2.; 11/3.; 12/4.; 13/2.; 14/1.; 14/2.; 14/3.; 14/3. (18)]
- ún. metonimikus költői képek – 46 [térbeli metonímia: 1/2.; 8/3.; 15/1. (3); időbeli metonímia: 3/2. (1); ok-okozati metonímia: cím; 1/2.; 2/2.; 2/3.; 2/4.; 4/3.; 5/2.; 7/1.; 7/4.; 8/4.; 14/1.; 14/4.; 14/4.; 15/3.; 15/3.; 16/4. (16); rész-egész szinekdoché: 2/3.; 4/2.; 5/4.; 8/3.; 11/1.; 11/4.; 12/4.; 13/1.; 13/2.; 14/1.; 14/3.; 15/4.; 15/4. (13); fáj-nem szinekdoché: 6/1.; 6/3.; 7/1.; 7/2.; 7/3.; 7/3.; 7/4.; 10/3.; 13/2.; 15/1.; 15/2.; 16/3.; 16/3. (13)]
- ún. összetett költői képek: allegória – 2 [(költő madár; költő kagyló)]; komplex kép – 1 (8/2.)

(2005)

MADÁCH BETYÁRJA

1. A betyárok Magyarországon

A betyár szó jelentésének értelmezésétől és eredetétől eltekintek; mint rabló, törvényen kívüli, üldözött személy a 19. században jelent meg a magyar közbeszédben. A kérdés egyik szakértője, Békés István¹ azt írja, hogy a francia háborúk katonai emberszükségeletere teremtette meg a betyár-figura feltételeit. A újoncozás igazságtalanságai miatt, illetve a háborúból menekülő szökevények előtt egyedül a törvényen kívüli élet lehetősége maradt – s ha egy kicsit is tekintettel voltak az őket bűjtató, ellátó szegénységre, akkor gyorsan megteremtődtek a népi legenda feltételei. A korabeli ponyvákban és törvénytörési iratokból kiderül, hogy a ma is ismerősen hangzó nevek – Majoros István², Angyal Bandi³, Zöld Marci⁴ és/vagy Palatinszki Pista alias Becskereki⁵ – viselői 1816-ra már

„befejezték pályafutásukat”. Mégis, Vörösmartytól kezdve szépirodalmi ismertségre tettek szert.

Az 1815-1848-ig tartó „hosszú béke” alatt a betyár-romantikát külföldi példát követve a hírlapi érdeklődés támasztotta fel. A „sztárolt” Sobri Jóska⁶ tetteinek többsége hírlapi kacsa volt, a külföldi recepció pedig kitaláláson és kontamináción alapult⁷. A kényszerű törvényen kívüliség helyett a „jóléti bűnözés” lett az indok, amelyhez mázként kapcsolódott az irodalmi romantika alacsony színvonalú szövegmenyisége⁸.

Az újabb „betyár-hullám” 1849-1867 között tetőzött. Egyrészt a Bach-rendszerrel, illetve a nagyhatalmi szerepében tetszelgő Habsburg-hadsereggel való szembenállás teremtette meg a feltételeit – ezekhez a bujdosó szabadságharcosokhoz, katonaszökevényekhez nagyon erős népi rokonszenv társult. Egyik emblematikus figurája Rózsa Sándor⁹ lett. A másik forrása az ötvenes-hatvanas évek fordulójának nyomora volt. A „jogállamiság” peremén a cenzúra csökkenésével megnőtt a hírlapi érdeklődés is: nemcsak ponyván, hanem már újságban is megjelentek a hatvanas évek elején a „trónkövetelők”: a Patkó-testvérek: János és István¹⁰, Bogár Szabó Imre¹¹ vagy Hajnal Sándor¹². (Az első két személy, Rózsa Sándorhoz hasonlóan, a népköltészetbe is átkerült.)

Az 1867-es kiegyezés után a betyárok már csak bűnözés figurái lettek – amikor a kormány fellépett ellenük (Ráday Gedeon szegedi kormánybiztossága), akkor csak a vallatottak iránti szánalom miatt rokonszenveztek velük.

A betyárok a magyar irodalomba a ponyva segítségével „törtek” be. A piacon árult nyomtatványok mellett a régi rab-, illetve bujdosó- és katonaénekek hagyományára épülve megjelentek az újabb népdalokban is (utóbbiak esetében soknak még a szerzőjét is ismerjük). Divatossá a népiesség idején váltak: a 1840-es években a lázadás, a kiteszítottság, az üldözöttség jelképei is lehettek (amelyhez többnyire az „új férfieszmény” bemutatása is társult). Érdeemes itt felidézni csak Petőfi Sándor „betyárköltészetét”¹³!

A Bach-korszakban az irodalmi betyár-figura (főleg a cenzúra miatt – politikai jelentése!) háttérbe szorult, inkább a folklórban élt. A kiegyezés tájékától története bűnügyi történet lett. Hogy ezt publicisztikai különlegességgént tálalták-e (Eötvös Károly), vagy valamiféle úri nosztalgiával (Krúdy Gyula), esetleg társadalmi kritikával vegyítve (Móricz Zsigmond), az már a szerző és közönsége viszonyának függvénye lett.

2. Madách költeménye: *A betyár*

A költemény (mint általában a többi Madách-vers) nincs datálva. A betyár-téma sem segít: épp úgy írhatta a negyvenes, mint az ötvenes években. Ha azonban összevetjük a példának is említhető Petőfi-versekkel, akkor érdekes különbségekre jöhetünk rá.

Az első ilyen a kommunikációs hatás kérdése. A szövegben nem lehet utalást találni arra, hogy milyen célból készült: a nép ajkára (esetleg népszínmű „slágerének”); a népies irányt követő sajtóorgánumnak és/vagy más kötetkiadványba; a népies irány (!) reprezentánsának és/vagy programversének. De még csak ahhoz sem kapunk fogódzót, hogy kiknek íródott. Szépíróknak „versenyműként”; zeneszerzőnek szöveggént, a darvadozó népnek, „szórakoztatásra” vagy fiók/műhelymunka (esetleg későbbi műbe bedolgozandó).

Hiába lapozzuk föl a jelképtárakat, a szimbólumgyűjteményeket vagy a korabeli politikai allegóriák rendező jelentésösszegzéseit; hasztalan keresünk analógiákat: a Madách-mű nem kínál különleges jelentést.

Az „irodalomelméleti körüljárás” sem hozott eredményt. A ritmika egyenesen lesújtó. A tizenkét szótagos négyütemű hangsúlyos verselés helyenként sántít¹⁴: 48 sorából 3 – 3 – 3 – 3-as tagolású 22 sor, a többi a 4 – 2, 2 – 4, 1 – 5 és a 3 – 3 variációja, legtöbbször a 4-2-4-2 fordul elő (ötször). A vers 172 üteméből szót vág ketté 14, két olyan sor van, amelyben kétszer is, ráadásul nehéz, összetett, szépirodalmi szavak vágattatnak ketté az ütemhatárokkal – körülményes lenne dallamot találni hozzá. A félrímes sorok hangsúlyozottan műviek – az általam ismert négyütemű tizenkettes és négysoros versszakú népdalokban nem találok félrímes megoldással. (Ezek a rímek is gyengék – ahhoz képest, hogy Madáchnál találtam máskor hibátlan megoldásokat¹⁵ is.)

A stilisztikai vizsgálat statisztikai adatai mondhatni a semmit határolják körül. A szókincsvizsgálat megerősíti, hogy a szerzőnek szándéka sem volt a népköltés imitációja. Alakzatai egyszerűsége, gyakorisága¹⁶ a hétköznapi szövegekkel egyező¹⁷. A trópusok előfordulása jelentéktelen, a költői képek¹⁸ sűrűsége 57/301, azaz 0,189 – ez az „érzékítés”-hez meglehetősen kevés.

Figyelemre méltó, hogy a jelenetezésre érzékeny Madách e művében eltekint ettől az elbeszéléseiben, novelláiban alkalmazott megoldástól¹⁹; s a kiváló képességű szónok is háttérbe vonul (pedig nem egy lírai alkotását akár szónoki beszédnek is felfoghatjuk²⁰).

Akkor sem jutunk közelebb, ha a szöveggözpontú közelítéseket választjuk. A tipológiai csoportokat vizsgálva azt tapasztaltam, hogy ha a legegyszerűbb tipológiai megszorításokat nézzük, akkor be kell látnunk, hogy nem tekinthető sem önmegszólító, sem érték- vagy időszembesítő, sem pedig létösszegző versnek. Mivel nem ballada, eltekinthetünk

Németh G. Béla másik rendszerétől, a balladatípusoktól is. Nem alkalmazható rá a Baka István-verseknél kialakított versszerkezeti típus²¹ sem.

A poétikai megközelítés se hozott sok eredményt: Madách műve nem dal, nem jellemrajz, nem életkép; nem tekinthető elégiának, epigrammának, panegirisznek vagy bukolikának; nem tájleíró költemény. Történetisége az elbeszélő költemény halmaza felé vonja, de nem illeszhető be sem a mese, a rege, a monda műfajába. Mint említettem, balladának sem tekinthető: hiányzik belőle az erkölcsi konfliktus, illetve annak feloldása. Hasonlóképpen kétes a románc is, a „regényességre” ugyan utal, de a sztori kifejtése ehhez kevés – hiába sorolta maga a szerző is az e néven nevezett ciklus darabjai közé! Ugyanakkor az alkotás novellára emlékeztető epikus jegyeit kell megvizsgálni, ha állítani akarunk valamit.

3. Az epikus mű esélyei

Közelítsük meg a művet a kisepikai alkotás sajátosságai felől. Érdeemes foglalkozni a történet-kezelés dimenzióival. Ha megnézzük a szövegben az idő- és térkezelés megoldásait, akkor sajátos tagolást kapunk:

I.: egy statikus idő- és térsíkkal indít: 1. vsz.;

II.: dinamikusra vált át a 2-3. vsz.-ban: a ló és a lovas bemutatása;

III.: tagolások következnek – első állomás az akasztófa (4-5. vsz.), második állomás a helység (6.vsz.), harmadik állomás a viskó (7.vsz.);

IV.: az ábrázolt jelen eseménye: a 8-9. vsz.;

V.: újabb dinamikus váltás: 10-12. vsz., közben egy lírai monológgal.

A sztori-vizsgálat ennél is érdekesebb eredményt mutat. A hagyományos lineáris görbének az felelne meg, ha a tizenkét versszakos alkotásnak valahol a 10-11. versszakban lenne a tetőpontja, s a 12. a megoldása. Ehhez az elváráshoz képest furcsa, hogy a cselekményben késleltetett a megoldás. Hiszen, ha a virtuális világot vesszük, akkor a legnagyobb feszültség a „D”-hez kapcsolódik – ennek különleges jelentőségét az adja, hogy a költő szinte 20. századi fogással elhallgatja a tényleges történetet; erre csak a lelki-fiziológiai (és kosztolányisan szűkszavú!) reakciókból következtethetünk. A megoldásrész pedig megszakított: van egy tényleges elbeszélő rész és egy lírai monológ. Ez utóbbi is meg van szakítva a csattanóban elhelyezett aforizmával.

Megint más lesz a kép, ha a személyekkel foglalkozunk. Az elbeszélőn kívül csupán egyetlen tudatosnak formált élőlény van jelen: a „betyár”. A hatása ellentéte a halálmadár

bagoly, az elhallgatott két személy a szerető és a csábító. Az elhallgatás olyan tökéletes, hogy még csak adalék sincs arra, hogy mit cselekednek, kik is ők valójában. Ezt támasztja alá a narráció módja is.

A korábbi, a hagyományos tagolásnak inkább megfelelő elrendezés helyett az „elmozdult” szerkezetet így lehetne egyszerűsíteni:

A:1 + B:<(2+3) + [(4-5) + 6 + 7]> + C: (8-9) + D: 10 + E: (11-[12])

A: bevezetés – statikus idő- és tér

B: konfliktus – kivetettség az emberi közösségből

C: kibontakozás – az elhallgatott látvány

D: késleltetés – mozgás

E: tetőpont és megoldás – megszólalás és aforizma

Madách műve tehát úttörő ötlet alapján készült, amelyet két adottság torzított el: az egyik a verses forma, a másik a romantikától örökölt csattanó-kényszer. Műve ettől függetlenül kitüntetett figyelmet érdemelne, ha találnánk társait... (vagy találnánk kortársakat), de Madách életében nincsenek.

Egyébkén a morális csattanóról annyit, hogy talán ez lehetne az egyetlen nyom a keletkezés időpontjára. Ha az életrajzi eseményekkel vetjük össze <bitó [?börtön] – indulás, esti érkezés, leskelődés, a számonkérés elmaradása>, akkor a megcsalás élménye segíthetne. Ebben az esetben az ötvenes évek közepére lehetne tenni a megírás idejét. Sajnos, az ilyen „kibeszélés” feltételezése csak spekuláció.

4. A mű utóélete

Madách megnyilatkozásaiban és a hagyatékában nem találtam olyan nyomot, amelyből arra következtethetnék, hogy a kötettervig foglalkozott volna a művel. Eddigi vizsgálataim nem támasztják alá, hogy a „Madách-ciklusok” többségének volt-e valamiféle koncepciója – nincs semmi, ami alátámasztaná: miért is a KÖLTEMÉNYEK Első Rész 2. Román és ballada részben szerepel.

A 19. században a vers nincs jelen a befogadók tudatában. A szakirodalom sem tartja említésre méltónak.

A 20. században is alig foglalkoztak vele. A század elején egyedül Voinovich Géza „Tollát olykor a negyvenes évek sentimentalismusa vezeti, mint A betyár rajzánál (kiadatlan),

a ki kedvesében csalódva, átall élni oly világban „melyben a leány is ily törpe lélek”²². Úgy tűnt, a mű elavulva kihullik a nemzeti emlékezetből.

Az 1970-es évektől viszont ismét előtérbe került a Madách-életmű. A Tragédia mellett újragondolták, újragondolják a teljes pályát. Egyre több kísérlettel találkozunk, amely a lírai életművet próbálja „bemérni”, értékelni. Értelmezésem ehhez kívánt adalékot adni.

Jegyzetek:

- 1: Békés István: Magyar ponyva pitaval A XVIII. század végétől a XX. század kezdetéig Minerva Bp., 1966.
- 2: Majoros Istvánt 1809-ben végezték ki, élettörténete megjelent a ponyván – Békés i.m. 34-35.o.
- 3: Angyal Bandit 1805-ben akasztották fel; a ponyva nemcsak élettörténetét népszerűsítette, hanem a hozzá kapcsolódó dalt is – Békés i.m. 35-41.o.
- 4: Zöld Marci 1816-ban került bitóra; Angyal Bandihoz hasonlóan nemcsak élettörténete került ponyvára, hanem dala is – Békés i.m. 40-66.o.
- 5: Palatinszki Pista vagy másképpen Becskereki 1816-ban került a törvény kezébe – Békés i.m. u.o.
- 6: Sobri Jóska, polgári nevén Papp József 1837-ben lett öngyilkos – Békés i.m. 75-107.o.
- 7: Sobriról és társairól (köztük a leghíresebb Milfajt Ferkó) nemcsak dal és ponyvatörténet készült, hanem regény, sőt dráma is – Békés i.m. u.o.
- 8: Ehhez a hagyományhoz kapcsolódott vissza a napjainkban bemutatott tévésorozat is (Sobri – rendezte Novák Emil, 2002. [in w3.tvfilm.hu – 2006.09.07.]
- 9: Első elfogatása 1857-ben történt.
- 10: Patkó (valójában Tóth) János és István 1862-ben került hóhérekhez – Békés i.m. 160-202.o.
- 11: Bogár Szabó Imre 1860-as évek elején tevékenykedett – Békés i.m. 203-228.o.
- 12: Hajnal Sándor 1863-ban Deák Ferencel is „kapcsolatba került” - lásd Az élő szobor Deák Ferenc az adomák, anekdoták tükrében (Történetek Deák Ferencről) Szerkesztette: Árpás Károly – Bacsa Ágnes, Baka Judit, Baksa Diána, Balogh Pálma, Domán Szonja, Fülöp Zsófia, Garamvölgyi Sára, Jónás Beáta, Kiss Enikő, Mára Petra, Stefn Gréta, Vas Szabina; előszó és jegyzetek Árpás Károly Bába és Társai Kiadó Szeged, 2003. vonatkozó részei.
- 13: A Petőfi-összesből a következő művekre gondolok: Lopott ló 1843.03.; Ki vagyok én, nem mondom meg... 1843.05.; Hirös város az Aafődön Kecskemét... 1844.01-02.; Fürdik a holdvilág... 1844.04.; A csaplárné a betyárt szerette... 1844.04.; Hej, Büngözsdi Bandi... 1844.06.; Gyors a madár, gyors a szélvész... 1845.02-03.; Liliom Peti 1845.06-17.; Pusztai találkozás 1845.10-11.; Szilaj Pista 1846.04.; Zöld Marci 1847.03.; Panyó Panni 1847.07.
- 14: A költemény vizsgálatának eredménye:
 I.: 3 – 3 – 4! – 2 (felle-gek)/ 3! – 3 – 3 – 3 (ala-tta)/ 3 – 3 – 4! – 2 (körvo-nallal)/ 3 – 3 – 3 – 3
 II.: 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3 / 3! – 3 – 3!! – 3 (né-ha), [pat-tanik]/ 3 – 3 – 3 – 3
 III.: 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3 / 3! – 3 – 3!! – 3 (baljós-latú), [sze-me]
 IV.: 4 – 2 – 3 – 3 / 4 – 2 – 4 – 2 (mere-dezve)/ 4 – 2 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3
 V.: 4 – 2 – 3 – 3 / 4! – 2 – 4 – 2 (sarkan-tyúba)/ 4 – 2 – 3 – 3 / 3 – 3 – 4 – 2
 VI.: 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 4 – 2 / 3 – 3 – 2 – 4 / 4 – 2 – 3 – 3
 VII.: 3 – 3 – 3 – 3 / 4 – 2 – 4 – 2 / 4 – 2 – 4 – 2 / 4 – 2 – 3 – 3
 VIII.: 3 – 3 – 4! – 2 (moso-lyog)/ 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3
 IX.: 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 4 – 2
 X.: 4! – 2 – 3 – 3 (fütyő-részve)/ 4 – 2 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 3 – 3
 XI.: 1 – 5 – 3 – 3 / 4 – 2 – 4! – 2 (haszonta-lan)/ 3 – 3 – 4! – 2 (mula-tok)/ 4! – 2 – 3 – 3 (örven-dezz)
 XII.: 3 – 3 – 3 – 3 / 3 – 3 – 4 – 2 / 4 – 2 – 3 – 3 / 3 – 3 – 4 – 2
- 15: Varga Magdolna: Az utolsónak szánt költemény: Útavaló verseimmel in XIII. Madách Szimpózium Szeged-Budapest 2006. 194-195.o. Itt a hírimékek/nőrimékek váltakozása volt már-már parnasszista!
- 16: Az alakzatok sűrűségi mutatója 78/301, azaz 0.259 – a hatásossághoz ez kevés. A figurák megoszlása a következő:
 Ismétlésen alapuló alakzatok: 23 (anafora: 1; ellentét: 6; epanodosz: 1; gondolatritmus: 4; halmozás: 4; kicsinyítés: 1; részletezés: 3; szóismétlés: 3)
 Cserén alapuló alakzatok: 25 (áthajlás: 4; inverzió: 14; közbevetés: 7)
 Hiányon alapuló alakzatok: 26 (asyndeton: 17; ellipsis: 2; zeugma: 7)
 Pragmatikus alakzatok: 4 (megszólítás: 2; felkiáltás: 1; kérdés: 1)

17: Sajnos, ezt az állítást nem tudom alátámasztani, mert a magyar stilisztikai statisztika adatainak többsége 20. századi szerzők szövegeihez kapcsolódik. Feltéve, hogy igazolásához a 19. század közepének sajtónyelvét hozhatnám fel.

18: A trópusok megoszlása a következő: ún. metaforikus költői képek: 38 (egytagú metafora 22; kéttagú metafora 1; hasonlat 2, megszemélyesítés 13); ún. metonimikus költői képek: 19 (ok-okozati 4; térbeli 1; rész-egész szinekdoché 10; faj-nem fölcserélésén alapuló szinekdoché 4); ún. összetett költői képet nem tudtam azonosítani.

19: Árpás Károly: Műfaji sajátosságok vizsgálata Madách elbeszéléseiben in VII. Madách Szimpózium Balassagyarmat - Szügy, 1999., Budapest-Balassagyarmat, 2000.

20: Árpás Károly: Egy keltezetlen harci dal (Madách Imre: Katona dala) in XIII. Madách Szimpózium Szeged – Csesztve – Balassagyarmat – Salgótarján Szeged-Budapest, 2006.

21: Árpás Károly: Egy verskompozíciós elvről. Kísérlet a verskompozíciós verstípusok rendszerezésére Szemiotikai Szövegtan 8. Szerk.: Petőfi S. János, Békési Imre, Vass László Szeged, 1996.

22: Voinovich Géza: Madách Imre és Az ember tragédiája Franklin Társulat Bp., 1914. 99.o.

Függelék: egy lehetséges nyomtatható szöveg

A betyár

1.	<i>Bujdos az ezüst hold halvány fellegek közt, Míg alatta a nyír csendesen terül el, Itten árny, sugár ott, éles körvonallal Számptalan ábrándos alakot idéz fel.</i>	7.	<i>Ugatás köszönti, felnyerít fogadva, Míg gazdája egy kis mécsvilágra néz csak; S úgy megértik egymást, egy kicsinyke háznál A falucska végén önként hogy megállnak.</i>
2.	<i>Reszket a fehér nyír, – a sötét bokor zúg, Messziről dörögve hallik ló futása. Néha-néha csendül, szikra pattanik fel, S mint fehér kísértet felhő száll utána.</i>	8.	<i>A lovas lepattant, arca mosolyog most, Ablakhoz siet, nincs fegyver a kezében, Furulyát keres ki a szüre ujjából, Bétekint; – mi lelte, hogy megáll meredten.</i>
3.	<i>Éjsötét a ló, úsz lobogó sörénye, Ámde még sötétebb a lovas alakja, Csak kettő ragyog rajt: a fegyver kezében, S mint baljóslatú tűz barna szeme párja.</i>	9.	<i>Csak néz, néz sokáig, míg izmos kezével Haragos szemében egy könyvet fakaszt szét, A kicsiny tilinkót ablakon felejt S nyalkábban mint egykor üli újra nyergét.</i>
4.	<i>Pusztá halmot ér, ott nyujtozik sötétben A bitófa kettes ága meredezve. A szokatlan zajra a bagoly kireppen, És víjog – csapódik – kört írván felette.</i>	10.	<i>Vigan füttyörészve vágat el legottan, Hetykén félre tolja süvegét szemébe, Lelkének viharját csak lóva gyanítja, Mert hogy most erősebb sarkantyú dőfése.</i>
5.	<i>Horkol, tüsszög a ló – borzad a lovas is, Ámde sarkantyúba kapja s messze vágat, Hátra nézve többször, hogy vajjon felhő-e Vagy halvány kísértet, mit nyomában elhagy.</i>	11.	<i>„Lány, nem bántalak, nem, mormogá magában, Hisz te olyan gyenge, oly haszontalan vagy. Onnan a csárdából halld, mint mulatok ma, És ne örvendezz, hogy tán bizon sajnállak.</i>
6.	<i>Csakhamar csendes kis helység áll előtte, Mindinkább szelidül a lovasnak arca, S mintha a betyárnak tudná gondolatját, Csendesülni kezd a hű ló is alatta.</i>	12.	<i>Ámde most jöjjön már a pandúr előmbe, Ha veszek, hát vesszek, vagy miért is élek; Hej, de bosszut állok e hitvány világon, Melyben a leány is ilyen törpe lélek.”</i>

(2006)

MADÁCH ÉS AZ ALLEGORIKUS KÖLTÉSZELET – EGY PÉLDA: HAZDRUBÁL

1. Az allegorikus költészet a magyar irodalomban

A magyar irodalomban a reneszánsz humanista szakasza óta szinte állandóan jelen van a horatiusi hagyomány: a „tanítani és gyönyörködtetni” félreértett esztétikai jelszava¹.

A tanítás, a didaktikai cél hangsúlyozása éppen úgy rányomta a bélyegét a barokk szellemiségű katolikus és protestáns szakkönyvekre, mint a felvilágosodás propagálta klasszicista, szentimentalista és rokokó stílusirányzathoz kötődő és kapcsolható műalkotásokra és eszmei művekre. S akkor nem is szólnék a romantika ilyen irányú igényeiről! Mindezek következményeire itt nem kívánok kitérni, csupán azt emelném ki, hogy minden ideológiai, filozófiatörténeti áramlat alkalmazta Horatius tételét a politikai/közéleti hatás szándékával írott szövegeiben.

A magyar politika- és ideológiatörténet ugyan még nem készült el, de az általános műveltség szintjén mindenki tudja, hogy az allegorikus „közbeszéd”² dominánsan először a 18. század végén jelent meg. Az ún. antijozefinizmus azért folyamodott ehhez az eszközhöz, mert nem bízott a kalapos király hangsúlyozott közéleti toleranciájában. A „szabad sajtó”-ban (azaz a könyv- és röpiratirodalomban) ugyan meg lehetett jelentetni mindenféle bírálatot, de a szerzők óvatosak voltak: közvetlen politikai programok helyett allegorikus művekben adták közre kritikájukat³. Madách Imre ismerhette ezeket a szövegeket, hiszen családja a jakobinus pörökig érintett volt a kérdéskörben (gyaníthatóan dokumentumokkal is rendelkezett).

A reformkor szerzői az 1840-es évek közepéig, a direkt politikai programok megjelentetéséig szintén sűrűn fordultak az allegorikus kifejezéshez. Nem tisztem e műveknek ismertetése, bemutatása – az azonban bizonyos, hogy az 1830-as évek közepétől eszmélő Madách ismerhette/ismerte ezeket az alkotásokat; nemcsak a szó szerinti, hanem a mögöttes jelentéseket is. Érdeemes e szempontból is olvasni korai drámáit, mert ezekben fogalmazódtak meg politikai nézetei. (Mindezeket kiegészít(het)ik levelei és újságcikkei.)

Köztudott, hogy a Haynau-féle rémuralom és a Bach-korszak kifejezetten kedvezett az ilyen szellemű alkotások megszületésének, bármely művészeti ágból hozhatnánk példákat. A rövid fellélegzés (1860-1861) után következő ún. Schmerling-provizórium a maga cenzúrájával még fenntartotta az allegorikus művészetet; majd csak az 1865-ös választások, a kiegyezési tárgyalások után szűnik meg a létjogosultsága.

Az első világháborúban csupán a katonai cenzúrát kellett kikerülni. A Horthy-rendszer idején részben a kezdeti fehérterror időszaka teremtett alkalmas „táptalajt”, részben a '30-as

évek közepétől bekövetkező politikai jobbra tolódás. A megszülető allegorikus szövegek jobbára a baloldalhoz kapcsolhatók – nemcsak a szélsőbalhoz!

A Rákosi-rendszerben olyan erős volt a tömegmanipulációs hatás, hogy bár lett volna ugyan alkalom az allegorikus ábrázolás újjászületésére, de a terror kockázata ezt a vicc szintjére csökkentette. Majd csak a Kádár-korszak „puha diktatúrája” lesz kellő lehetőség az allegorikus alkotások elterjedésének. E műveket nem szükséges bemutatni, csupán az elavulásuk veszélyére és lehetőségére hívom fel a figyelmet⁴. Az allegorikus „másról beszélés” összekacsintása, az „én tudom, hogy te tudod, hogy mi tudjuk, amit ő/ők nem tudnak” olyan bonyolult inter- és kontextuális szöveget produkált, amelyek jobbára csak generációsan érthetőek – ékes példa erre a posztmodern értelmezések nem kevés kísérlete, amelyek úgy közelítenek az adott művekhez, hogy történetiségükre nincsenek, sőt nem is akarnak tekintettel lenni. Eredményeikről, eredménytelenségeikről nem itt kell szólnunk.

2. Madách és az allegória

Madách Imre életében háromszor találkozhatott az allegorikus közlés igényével és dominanciájával. Először az 1835-1840 között időszakban, amikor a Metternich vezette birodalmi kormányzat a történelemből ismeretes nyomásgyakorlással kívánta elérni céljait a magyar koronaterületen⁵. A 12-17 éves kamasz a legfogékonyabb életkorban ismerhette meg a közvetett beszéd gyakorlatát. Hogy ennek ellenére kevés művet kapcsolhatunk ehhez az időszakához⁶, az nem annyira az ihlet változásával magyarázható, hanem a szövegek datálhatatlanságával: nagyon nehéz csak szövegkritikára hagyatkozni, főleg akkor, ha tudjuk, Madách folyamatosan „átírta” műveit.

A második alkalom a Bach-korszak volt (Haynau statáriális idejében a költő mással volt elfoglalva: családi-személyes gondok, titkos közéleti cselekvések, illetve a gazdaság ügyei). Úgy vélem, hogy a befogás alatt és után volt ideje és alkalma elmélyülni a művészi megoldások értelmezésében – nem véletlen, hogy allegorikus művei (melyeknek csúcsa *A civilizátor*) ekkor keletkeztek. Gondolkodását annyira meghatározta az allegorikusság, hogy még nevezetes beszédére is ez nyomta rá a bélyegét⁷.

A Schmerling-provizórium bármennyire is „produkált” allegorikus szövegeket és irodalompolitikai eseteket, már nem érintette Madáchot. Magánéleti problémái – szerelme és betegsége – kilendítette a kultúra és politika reakcióinak követésétől. Ugyan nézhetjük a *Mózes*t vagy a bizonytalan *József császárt* ebből szempontból is (vagy az átdolgozott pályamű-drámákat), de ez nagyon leszűkítené az igényes értelmezést.

3. Egy elhallgatott mű: Hazdrubál

Ha a szöveggel ismerkedünk, akkor a következőket állapíthatjuk meg: a mű a tervezett **KÖLTEMÉNYEK** című kötet **Első rész** második sorszámú ciklusában olvasható – Madách a *ROMÁNC ÉS BALLADA* címet adta neki –; ebben a tizenharmadik alkotás. Megjegyezném, hogy az első *A leány és a rózsza*; az utolsó, a huszonegyedik *A betyár*⁸. A mű elhelyezése látszólag véletlenszerű; de a Fibonacci-sor árulkodóbb: 1, 2, 3, 5, 8, **13 (!)**, 21. Ez az elhelyezés elgondolkodtató (az aranymetszés szabályos asszimmetriáját adja).

Keletkezése ismeretlen – ám a témaválasztás árulkodó. Mit tudhattak a címszereplőről a kortársak? A korban ismert adatok ezt mutatják: „Hasdrubal, Asdrubal 'Asdroubal', több hírneves carthagói férfiú neve... 8. Hadvezér. Kr. e. 151 óta Masinissa ellen harcolt, kitől azonban csak lealázó föltételek alapján kapta meg az engedélyt, hogy körülvett hadával együtt elvonulhasson. Emiatt Carthagóban halálra ítélték, mely büntetés elől futással menekült. Utóbb kegyelmet kapván, visszatért szülővárosába és a III. pún háború alatt sokáig hősiessen vett részt Carthago megvédelmezésében, de a vár bevétele után a római táborba menekült és Scipio lábainál kegyelemért könyörgött, míg neje gyermekeivel együtt az égő város lángtengerébe vetette magát. H. mint fogoly Italiába került, hol meghalt. App. 8, 80 sk. 114. 130. Pol. 39, 2. flor. 2, 15. *M. L.*”⁹

Madách a római történelemhez kapcsolódó adatait nagy valószínűséggel Gibbontól vette – erre másutt is találtam bizonyítékot¹⁰! Gibbon ismertségét, magyarországi elterjedtségét mások is bizonyítják¹¹, igaz, Hajós József csupán kolozsvári adatait tette közzé. Ám úgy vélem, a tematikus egyezések megerősítenek nemcsak a Madách által használt forrás pontosításában, hanem támaszt nyújtanak a mű keletkezésére irányuló kutatásban is.

A vers szövege Karthágó teljes és végső bukásához kapcsolódik – a kínálkozó analógia alapján ezért feltételezésem szerint a műalkotás 1849 után keletkezhetett¹². Ezt a véleményt erősíti a kivándorlás eszméjének beemelése is (fölmertően!) A család nélkül bujdosó hős alakjában felsejlik a kormányzó, Kossuth alakja; ugyanakkor a megadó, kegyelmet kérő pun vezér személye, főleg önmeggyőző érvelésében Görgeyre is utal. (Az már csak ráadás, hogy a négy gyermekét a hazáért áldozó Tirza a később írt Jókai-hős, özvegy Baradlay Kazimirnéval rokon.)

A szabadságharc folytatásának gondolata 1852/53-tól, a Mack József-féle országos kiterjedésű kudarccal végződő összeesküvéstől az 1859-es olasz-francia-osztrák háború kirobbanásáig húzza szét a lehetséges keletkezési időpontot. A filológusi szűkítést két mű megalkotása teszi lehetővé: *A civilizátor* hangsúlyosabb kritikája feleslegessé teszi a terjengős románc-allegóriát. A *Tragédia* első változatának megszületése – még ha nem is ismerjük a

szövegét – arra enged következtetni, hogy valami okból a római színből kimarad az itt tárgyalt téma. Mindezekkel együtt a szöveg keletkezését 1852-1856 közé teszem. Feltételezésemet sajnos nem támasztja alá sem grafológiai és/vagy papírtechnológiai érv, sem szöveges forrás.

Madách költeményének a műfaja románca – ez nemcsak a szokásos terjengős költői gyakorlatának eleget tevő Madáchnak megfelelő, hanem alkalmat ad a költőnek az allegória fölépítéséhez. Különben maga a téma nem volt ismeretlen a magyar irodalomban, egy vándoranekdótát éppen az Arany-epigon Kozma Andor versel meg¹³, igaz, 1909-ben.

A szövegkiadás esetében csak minimális változtatásokat lehet végrehajtani, ugyanis Madách az almanach-költészet hagyományaihoz ragaszkodva jambikus lejtésű rímes-időmértékes ritmusban valósította meg elképzelését. Az ötös jambusok félrímes versszakokká szerveződnek – rímei meglehetősen gyengék és hanyagok. Úgy tűnik, a szerző az epikus vonásokat fontosabbnak tartotta.

4. Az alkotás vizsgálata

A mű szerkezeti vizsgálatához a szerző tagolása nem ad támaszt. A három jól elkülönített egységet – 40 (10x4) : 64 (16x4) : 60 (15x4) – szinte semmilyen összefüggésbe nem állíthatjuk. Sem a címmel, sem a szüzsével összevetve nem ad lehetőséget racionális magyarázatra. A figyelmes olvasó sem talál fogódzót, még a hagyományos epikai-drámai szerkezet, vagy az ezt tükröző lineáris görbe megfelelései sem fedezhetők fel.

Nem tekinthetők támpontnak a jellemek sem; az ábrázolás alapján mintha szerző nem tudta volna eldönteni, hogy Hazdrubál vagy Tirza tekinthető központi személynek. Motivációik minimálisak markáns cselekedeteikhez. Tirza követi az önkéntes száműzetésbe férjét – majd két megmaradt gyermekével öngyilkos lesz. Hazdrubál vállalja a kéréletetlen és végzetes végső harcot – később pedig kegyelemért könyörög.

Marad csak a puszta történelmi esemény, amelynek fel kellene keltenie a befogadói áthallást, amely minden allegorikus műnek végcélja. Ennek az eseménynek érzékeltetése sok stilisztikai üresjáráttal történik. Nincs olyan nagyhatású költői kép, a tropusok és/vagy figurák sűrűségi mutatója, amely ellensúlyozhatná a terjengősségből következő, unalomig eljutó redundanciát.

Egyedül a retorikusság emelhetné meg a fentebb említett megállapításokból következő kiábrándító véleményt. Az egyébként jó szónok azonban nem tud élni a retorikai eszközökkel.

Négy beszédlehetőség található a románcban:

a) 5/3-4 – 8. vsz.: 14 sorban Tirza beszéde a lefegyverzés ellen alig több megnyilvánulásnál; ráadásul egy nyelvújítás-kori magyarsággal.

b-c) 26/1-2.: 2 sorban Hazdrubál nyilatkozata és a 26/3-4.: 2 sorban Tirza indoklása még csak beszédnek sem tekinthető.

d) 32-33.vsz.: 8 sorban Hazdrubál önmagát meggyőző gondolata nem hiteles a mögötte fölvázolt történések függvényében.

A mű figyelmes olvasata arra enged következtetni, hogy a szabadságharc áldozatainak Tirza alakjában állíthatott emléket. Az asszony alakjában fölismerhető a férjét követő szerelmes asszony és így a gyermekével áldozatul eső nővér. Hazdrubál kettőségébe beleérthető Madách elhallgatott kritikája a katonai egyszeregy szabályainak engedő világosi vesztés és a hazáját magára hagyó, a mártírságot nem vállaló országatlan kormányzó ellenében. S így a románc eszmei rokonságba hozható Arany János szatirikus allegóriájával, *A nagyidai cigányokkal*.

Ám Madách műve Aranyéhoz képest kidolgozatlanabb – nagy valószínűséggel első változatos fiók-műnek készült. Nem tudunk olyan drámai töredékről vagy-tervről, amely arra utalna, hogy az ötletet fel kívánta volna használni valaha. Szónoklatai sokkal politikai szituációkhoz kötöttebbek annál, hogy fölismerhetőek lennének benne a *Hazdrubálban* elhallgatott politikai-ideológiai kritika elemei. Pedig Madáchnak volt ilyen „vénája”, nem véletlenül csak Szontágh Pállal merete megosztani alapötleteit. Ilyen mélységekből magasodik föl *Az ember tragédiája!*

Jegyzetek:

- 1: „Osztatlan tetszést az arat, ki a hasznosat, édest / Jól elegyítve tanít s közben komoly élvezetet nyújt.” (Epistola II.3. [A Pisókhöz / Ars poetica] 343-344. s.; fordította Muraközy Gyula in Világirodalmi antológia I. Tankönyvkiadó Bp., 1952. 649. o.)
- 2: Az elméleti háttér összefoglalását megtalálhatjuk Fónagy Iván; Barna József-Szerdahelyi István; Benedek András: allegória szócikkében (in Világirodalmi Lexikon I. Főszerkesztő Király István Akadémiai kiadó Bp., 1970. 213-218. o.)
- 3: A teljesség nélkül csupán egy közismert műre utalok, Jókai Mór És mégis mozog a föld című regényére (abban is a Csittvári krónikára).
- 4: 2007. februárjában hunyt el Nagy Gáspár, akinek egyik versközlésére tiltották be például 1986-ban a Tiszatájat. Az inkriminált verseket ma már – negyed század sem telt el – lábjegyzet nélkül nem lehet értelmezni. Kérdés, mekkora ballaszttal láthatjuk el egy-egy értelmezésünket?
- 5: Lásd még Árpás Károly A POLGÁRI MAGYARORSZÁG SZÜLETÉSE - SULINET CD-ROM in MOZAWEB I.0 Mozaik Kiadó Szeged, 1999. vonatkozó részei!
- 6: A teljes életrajz-bibliográfia helyett csak két műre utalok itt: Kerényi Ferenc: Madách Imre Kalligram Pozsony, 2006. és Andor Csaba: 1861: A siker éve Madách élete Fekete Sas Kiadó Bp., 2000.
- 7: Lásd még Árpás Károly EGY MADÁCH-BESZÉD ELEMZÉSE Madách szűzbeszédének hatásvizsgálata Madách Könyvtár – Új folyam 36. Madách Irodalmi Társaság, Szeged - Budapest, 2004. vonatkozó részei!
- 8: A szöveg megtalálható in w3.193.6.201.253/00800/00873/html – 2007.02.18. (A Halász-kiadás alapján készült a digitális szöveg.)
- 9: Forrásom w3.mek.oszk.hu – 2007.02.18. (Pallas Lexikon vonatkozó részlete)
- 10: Gazda István írja: „Bár ismerjük Madách könyvtárát, nem minden esetben tudjuk megmondani, hogy az ott levő könyveket mikor olvasta, de van néhány alapmű, amelyeket valószínűleg felhasznált a Tragédia megírásához. Az egyik legfontosabb kézikönyv a Gibbon-féle ókor történet (*A római társadalom hanyatlása és*

bukása), amelyet a kor más magyar írói is haszonnal forgattak. Madách többször is hivatkozik erre a műre, melynek német kiadását olvasta. Az egyik irodalomtörténész még a század elején megállapította, hogy Gibbon könyve a katolikus körökben erős visszatetszést keltett, protestáns beállítottsága miatt. Épp ezért viszont Madách jól használhatta a Kepler színekben. Érdekes hasonlat az, hogy Madách Ádámot Tankréd képében tünteti fel, hiszen a keresztes háborúk hősei közül Gibbon őt emeli ki az első helyen. Íme egy részlet Gibbon könyvéből: „Egy vezeklő esztendő a gazdagok részére 26 ezüst solidira, ..., a szegények részére 3 solidira állapított meg.” E gondolat Az ember tragédiájában így tér vissza: „És megtanít, egy évi büntetést / Hogy a gazdag megválthat húsz s néhány / Míg a szegény három solidival” in w3.members.iif.hu/visontay/ponticulus... – 2007.02.25

11: „3. (*Néhány életrajzi adat*) – Edward Gibbonról (1737–1794) a *Közhasznú Esmeretek Tára* (1833) szinte egy oldalt ír” „4.2. (*Gibbon fő műve Kolozsvárt*) – A *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (A római birodalom hanyatlásának és bukásának története) című opus bőségesen „van jelen” kincses városunkban. Alábbi adatainkat főként időrend szerint csoportosítottuk.

4.2.1. A *legrégebb kiadású* Kolozsvárt meglévő Gibbon-szöveg a fő mű Attilát bemutató részének 1787-es, lüneburgi kiadású német verziója. (Az U 56226 jelzetű példányt 1814-ben vásárolta Hamar István, utána az 1799-ben született Nagyajtai Kovács Istváné. – Egy példányt még 1797-ben ajándékozott az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságnak Ferenczi Ferenc kézdivásárhelyi református pap.) Az előszóban A. H. W. v. Walterstern dicséri az angol tudós szorgalmát, tájékozottságát, szórakoztató és pragmatikus előadásmódját. Nem kell túlságosan meglepődni a magyar személynevek pontatlan jelzésén: Nicolaus (ti. Olahus), Thevvozc, Otrokosci (az angol szövegben is Otrokosci áll Otrokosci helyett).

4.2.2. Vegyük röviden számba az eredeti *angol* textus Kolozsváron is hozzáférhető kiadásait.

4.2.2.1. A tizenkét kötetes bázeli, 1789-es kiadásból egy teljes példányt hagyott ránk Benigni, az első 6 kötetet meg a piarista kollégium szerezte be. Szintén 1789-es, de londoni kiadású a Protestáns Teológián őrzött rövidített változat (poss. György János).

4.3.2.2. Ugyancsak a Protestáns Teológia könyvtárában van meg az 1820-as, lipcei „új kiadás” első kötete. Az 1829-es lipcei „new edition” teljes, tizenkét kötetes példányát a kolozsvári Ferenc-rendi zárda hagyta ránk.

4.2.2.3. Az 1839-es londoni edíció kezünkben járt példányának a címlapján bélyegző tudatja a possessort: Timotheu Cipariu.

4.2.2.4. H. H. Milman gondozta az 1840-es párizsi, nyolckötetes kiadást, amelyből két példány van Kolozsvárt. Milman felhasználta a francia fordítás Guizot adta jegyzeteit, valamint a Wenck-féle német jegyzeteket, és elpanaszolja, hogy nem látta az olasz tolmácsolást.”

„4.2.3. Térjünk át Gibbon-szövegek Kolozsvárt is föllelhető *német fordításaira* (az 1787 utániakra, mert az 1787-esről már szóltunk).

4.2.3.1. A fő mű első teljes fordításából (Bécs, 1790–92) három hiánytalan példányunk van (poss. B. Ladis. Banffi; Johann Graf Mailáth; Coll. Ref. S.Patak.). Az utolsó, 14. kötethez kapcsolt általános mutatóból, amely a pusztakamarási Kemény Gyulának is megvolt, kiderül, hogy a fordító – C.W. v. Riemberg – királyi porosz szolgálatban levő kapitány. (Az első kiadás Magdeburgban, 1788–92-ben jelent meg. Bohatta szerint Berlinben, 1790-ben nyomták a Günther Carl Friedrich Seidel adta fordítást, Weimarban, 1796-ban pedig a C.V. Bottiger-féle, kommentált kivonatot.) Az előszóban Riemberg kijelenti: legkomolyabb igyekezete volt, hogy a lehető leghívebben tolmácsolja „az eredetinek a rövidegét, a nyomatékát (Nachdruck) és a szellemét”. A magyarokkal az LV fejezet foglalkozik behatóbban. Ők – olvasható itt – „a tudományok (angolul: letters) bevezetése óta hazafias mohó kutatásvágy (Forschgier, curiosity) erős és dicséretes hajlamával vizsgálták saját régi történetüket”. „Az a két nemzeti írójuk, akiktől a legtöbb támogatást kaptam: Pray György (Dissertationes... 1775) és Katona István (Historia critica... 1778–1781)”. Az utóbbi „a maga tanultsága (learning), ítéletalkotása és világossága révén megérdemli a bíráló hajlamú történetíró nevet” (XI kötet, 140.). A magyar nyelv „közeli és világos rokonságot mutat a finnek nyelvjárásaival” (143.). A székelyek „*talán* Attila hunjainak a maradványai”; „a határok megvédésével voltak megbízva” (159.). Az ottomán birodalom növekedéséről és hanyatlásáról szóló munkát „Demetrius Kantimir moldvai fejedelem latin kéziratából fordították angolra (London, 1734. föl.). A szerző a keleti történetben meglepő hibákat (strange blunders) vétett, de jártas volt a törökök nyelve, történetkönyvei és intézményei terén” (XIII kötet, 95.). Az első kötethez csatolt térképen Riemberg az „Apulum. Alba Iulia” – beírta: Karlsburg.

4.2.3.2. A konzervatív és polihisztor Johann *Sporschil*nek köszönhető átültetés három kiadásából is akad Kolozsvárott példány. Mindhárom kiadás Lipcsében, Wigandnál jelent meg. Az első 1837-ben. Ez egyetlen kötetből áll. Peldányunk címlapján Homoródszentmártoni Gedő József 1842-ben készült bélyegzője piroslik. A W. Youngman adta életrajzi vázlatról Sporschil megjegyzi: „részint azon az álszent hangon fogalmazódott, amely oly sok angol író sajnálatos hibája” (VI old.). Másrészt Youngman amaz állítását, miszerint Gibbon egész életével a halhatatlanság hitét látszik aláaknázni, Sporschill azzal veri vissza, hogy az angol történész nagy opusában egyetlen olyan helyet se talált, „amely bár távolról is a lélek halhatatlanságát valló hit szándékos aláásását tartalmazná” (XXXV has.).

A sporschili verzió további kiadásai tizenkét kötetesek. A második, 1844-es kiadásból egy példányunk van (C 89976), a negyedik, 1862-es kiadásból pedig kettő, mindkettő az Akadémiai Könyvtár református állagában (az

R 111043 jelzetű „Gyulai Pál hagyatéka”). A 2. kiadástól kezdve a címben „des Verfallens und Unterganges” helyébe „des allmälligen Sinkens und endlichen Untergangs” került.” In w3.korunk.org – 2007.02.25. Hajós József: Gibbon Kolozsvárt in Korunk 2001-2002.

12: A vesztés harc leírása, majd az azt követő események nem kapcsolódhatnak az 1848 előtti történelmi-politikai eseményekhez. A központba állított harci események pedig kizárják a Schmerling-korszakba való beillesztést.

13: Kozma Andor (1861-1933): A carthágói harangok (1909) „Leghíresebb költeménye, a *Karthagói harangok* műfajilag verses novellának mondható, de talán az egész századfordulón a legjobb hitvallás 1848 emléke mellett: tragikus, finoman pszichologizáló, igen szemléletes és kitűnő verseléssel megfogalmazott történet a volt honvédtiszt és forradalmi képviselő történelemtanárról, akinek emlékezetében összekeveredik a tananyag adta pun háború története a tanítani tilos világosi nemzettragédia emlékével.” in w3.mek.oszk.hu – 2007.02.18. Különösen a „Tilalmas részére a honi történet, / Hanem Carthágóról s Rómásul beszélhet” (2. szakasz 7-8.s. in Szöveggyűjtemény a XIX. század második felének irodalmából III/2. Szerkesztette dr. Bóka László, Nagy Miklós, Németh G. Béla Tankönyvkiadó Bp., 1961. 842.o.)

Függelék: *Hazdrubál*

1. *Határozott a harcok istene,
Ős Róma győzött, Kartágó lehull,
S urának szempilláiról lesi,
Mit adjon még fájó áldozatúl.*

2. *Az úr int és odadja kincseit,
Int és hajóhadát felégeti,
S míg fellobog halálszövétneke,
Gúnnyal kacagják győztes elleni.*

3. *Kivánják, hogy lerombolja falát,
S a védő bástyák is lehullanak,
Kivánják fegyverét, mert vészes az
Kétségbesőnek és rabszolgának.*

4. *S melyen még ellen vére párolog,
Odadja fegyverét is szívesen,
Vélvén urában ember szűt talál,
Ha látja árván, látja védtelen.*

5. *De Hazdrubálhoz nője Tirza jó
Lakván lelkében gyászos sejtalem:
„Vezér! vezér! – mond – inkább éltedet
Add, hogyha kell, de kardodat sohasem.*

6. *Mely száz csatában híven követett,
Mely azzá tett, mi most vagy, Hazdrubál,
Mi léssz nélküle? lapda, melyet a
Negédes gyermek kényére dobál.*

7. *Fegyver nélkül a férfi felhő csak,
Mely hasztalan zúg, ha villáma nincs;
Még ez lehet utolsó frigyeseid,
Ki halni tud, annak nincsen bilincs.*

8. *Ez óvja meg szégyentől ősz fejed,
Majd keresed tán, s elhagyott az is,
Vagy hogyha egykor hívna a haza,
Védjére Hazdrubál kardot se visz?”*

9. *Megérté a Vezér a nő szavát,
És messze pusztaságba vándorol,
Szemében láng ég és könnycsepp ragyog,
Ősz fűrtinél idegen szél danol.*

10. *De ott van véle Tirza, hű neje,
És oldalán függ megpróbált vasa,
Előtte négy ifjúnyi gyermeke,
Mögötte vérben, lángban a haza.*

*

11. *Most már nyugodtan tombol a nyerő,
Vad ünnepekkel a szent sírokon,
Csak lopva, csak titkon törülheti
Könnyűit is a megalázott hon.*

12. *És türt és várt, hosszú az út nagyon,
Melyen népek türelme menni tud,
De jaj, ki azt hiszi, hogy végtelen,
Jaj, hogyha a kétségbesésig jut.*

13. *Úgy látszott, nincs már mit rabolni több,
Nincs áldozat, mely többé fájna már,
És mégis a legkeserűbb kehely
Nem vesztesége volt, nem a halál.*

14. *De a mosoly urának ajkain,
Az önhitt gög, a gúnyos megvetés,
Mely szolgájára nem csak láncot ver,
De homlokára bélyeget is vés.*

15. *Ki áll nekem jót, úgy mond a nyerő,
Hogy Kartágó majd megtartja szavát,
S kívánja ettől, hogy legnemesebb
Ifjúságát túszképen adja át.*

16. *Egész várost népsége hagyja el,
Nehogy hamvából Phönix támadjon,
S a tengertől távol puszták között
Építhet majd új fészket szabadon.*

17. Ez volt a cél, melynél a türelem
Megtört, s kezdődött a kétségbesés,
Elszáradt a könny, elhalt a sohaj,
Csend lett mint van, ha közeleg a vész.

18. A csend után szokatlan élet kelt,
Járt-kelt, tett minden ifjú és vén,
Ki sem parancsolt, és nem kérdezett,
De egy szellem lengett mindenikén.

19. Zajjal hulltak le a házfedelek,
Gerendáikból épült gyors hajó,
Vitorlát szöttek a nők, kötelet
Csavarni gyermek s aggastyán is jó.

20. Harcos lett minden férfi, fegyverre
Kovácsolta a nő ékszerét,
Hidegül metszé el szép haját,
S buzdító láng villanta át szemét.

21. Sírok adák ki az ércravatalt,
Miket áhitatos fiú emelt,
S lett fegyverre annak, akinél
Előbb szentelt emlékkönyvekre lett.

22. Lerombolt védő bástyafal helyett
Találékony gond sáncokat rakott,
S a dölyfös ellen, hol csak védtelen
Csordát várt, harcos tábor lele ott.

23. És Hazdrubálhoz neje Tirza jó,
Ajkán mosoly van, szemeiben vész,
Nem szól, de a hős mégis érti őt,
Midőn némán a rozsdás kardra néz.

24. Eközben Kartágó már készen áll,
Kezében fegyver, szívében harag,
De hol van a vezér, ki halni tud?
Megdöbben minden most kérdi csak.

25. S im Tirzájával ott jó Hazdrubál,
Még idegen por fekszik saruján,
Még száműzöttnek könnye reng szemén,
De fény csillámlik könnyében, vasán.

26. „Elhoztam – mond – honomnak kardomat,
S kardommal győz, vagy halni tud e kéz”.
„Elhoztam, – úgymond Tirza – mindenem
Én is”, s lángolva négy fiára néz.

*

27. Folyt, folyt a harc, mintha két óriás
Küzd, s harcuk bére a világteke,
S ez sajka lenne, vad tenger felett,
Melyen nem menekül, csak egyike.

28. Folyt, folyt a harc, mint hogyha fészében
Támadja az oroszánt hős vadász,
Ott már az élet s győzelem csak egy,
Dicsőségért többé egy sem csatáz.

29. Nincs többé gyermek, nő, ifjú, vagy vén,
Csak győzni vagy meghalni kész vivó,
Elesnek ezren s nincsen senki is,
Rómának irgalmáért kolduló.

30. A sáncok egyenként lehullanak,
És sáncúl holtak testrakása áll,
Minden ház egy vár, melynek nyitja vér,
S a győztes benn csak hullákat talál.

31. Hat nap foly a harc éjen és napon,
A város már csak füstös dűledék,
De a fellegvár áll, rongálva bár
S kicsiny, de hős had harcol benne még.

32. „Kis sziklacsúcs a tenger árja közt!
Hogyan tartod fel e bősz habokat?
Eldülsz, feletted a hab összecsap,
S léssz hasztalan felejtett áldozat.

33. Ily sok hű szó, ily sok polgárerény
Elvesszen-é örökre hasztalan,
Hát hogyha kel még hajnal a hazán,
Melyben hős karra még szüksége van?”

34. Így szólott Hazdrubál a várfokon,
Előtte hullva hullanak a falak,
Bent éhség gyilkol a kis had között,
Kint elleneknek ezri állanak.

35. Kegyelmet kér hát a maradtaknak,
Vad puszták közt száműzött életet,
És Róma, mely nehéz győzelmében
Halálra fáradt, mostan engedett.

36. Megy hát a hős, megy, eltörvén vasát,
A súlyos gondtól háta meghajol,
Néz hátra, újra néz, talán könnyű
Függ pilláján, azért nem láthat jól.

37. Nehány agg s gyermek követi csupán,
Hol vannak ők, a bátor harcfiak?
Hol Tirza és két ifjabb gyermeke
Mert ketten már pajzsokon nyugszanak.

38. Néz, néz és vár, de nem jó senki sem,
Mögötte a vár lángtengerbe gyúl,
Fokán áll Tirza, tartván két fiát
Vadon felnéz s a lángokba borúl.

39. A hős távol pusztákon bujdosik,
Hol a világ a semmiségbe vesz,
És átkot hall nyomában mindenütt,
Lángot lát s fél, hogy martaléka lesz.

40. Előtte a lég rothad, vér a víz,
Fejét letenni nem talál hazát,
Így jár, ki a hon végenyészetét
Nem osztja meg, s világát éli át.

41. Most tombolhat már a dölyfös nyerő
Vad ünnepek közt a szent sírokon,
De az utókor ítél, dönt s emel,
Míg szív dobog, és szent lesz e név: „Hon”.

in w3.193.6.201.253/00800/00873/html – 2007.02.18.

MADÁCH ÉS A PETŐFI-KULTUSZ

1. A Petőfi utáni világ másfél évtizede

A jelzett időszak részletező bemutatására szerencsére nincsen szükség: aki a magyar történelemmel foglalkozik, az tudja: mi történt 1849-1864 között. Ezeket az ismereteket össze kell kapcsolni Madách Imre utolsó másfél évtizedének eseményeivel – ez sem okozhat problémát Radó György és Andor Csaba munkái alapján.

1.1. A Petőfi-kultusz kialakulásának csomópontjai

Petőfi Sándor irodalmi/közéleti **indulása** összefonódott Vahot Imre lapjának, a Pesti Divatlapnak sikerével. A költő Vachott Sándor öccse nem volt alkotói tehetség, de a korabeli reklámszichológiának (ha lett volna ilyen) professzora lehetett volna. A főszerkesztő-tulajdonos mindent elkövetett a siker érdekében, ő teremtette meg a „népiesch poéta” figuráját. A kialakított Petőfi-kép olyan erős volt, hogy még az 1860-as évek elején is küzdeni kellett az ezt követő epigonok ellen.

Az ország koszorús költőjének **halálhíre** legalább ennyi legendát teremtett. Szinte mindenki tudni vélte, hogyan halt meg a költő a Fehéregyháza-Szegsvár közötti csatában¹. Még az elszakadt barát, Jókai Mór sem tudta magát kivonni hatásuk alól². Ezekon a legendákon nem változtatott, hogy az özvegy, Szendrei Júlia révén meglehetősen sokan értesültek a Heydte-jelentésről³, amely a 20 században hitelesítette azt a feltevést, hogy Petőfi nemcsak eltűnt a segesvári csatában, de el is esett.

A halálhír mellett és ellenére sok történet szólt arról, hogy Petőfi nem halt meg, sőt az országban bujdosik. A **bujdosás** eseményeiről a Hatvany gyűjtötte szövegeken kívül érdemes elolvasni a kortárs Jókai emlékezéseit⁴ is, aki szépirodalmi munkájába is beépítette az ál-Petőfi figuráját⁵. A legendaképződés indokai (a közismert/közkedvelt művész eltűnése) világosak.

Végül, a 19. század fordulása táján felbukkant a „**Petőfi Szibériában**”-történet, amely a 20. század végén kapott legnagyobb nyilvánosságot; valószínűleg ennek is Jókai lehetett az elültetője⁶, bár az ő szövegében csak Petőfi társairól (!) volt szó.

A fentebb kiemelt életmozzanatok akkor is magukban rejtették volna a Petőfi-kultusz kialakulásának lehetőségét⁷, ha Petőfi Sándor nem lett volna a magyar irodalom egyik legnagyobb költője. A magyar olvasóközönség nehezen tudta követni a zseni föltűnését és pályafutását, illetve elhinni ennek a végét.

1.2. A kezdődő Petőfi-kultusz jelesebb alkotásai

A kor társasági⁸ és irodalmi⁹ szokásai szinte követelték, hogy a jelesebb alkotók szólaljanak meg: szépirodalmi alkotásokban¹⁰ fogalmazzák meg viszonyukat a költőhöz. Ezeket a verseket már a 20. század elején összegyűjtötték¹¹, azóta pedig nem jött létre hasonló kiadvány¹². Nézzünk meg néhány Madách-kortárs alkotást közülük!

A sorban első az árván maradt barát, **Arany János**. A költő nemcsak emlékverseket szentelt az eltűntnek (*Emlények I-II. – 1851. –, Emlények III. 1855.*), hanem több alkotásában is visszatért a költő-népvezér figurájához (*Letésem a lantot, A walesi bárdok*), sőt magánéleti erkölcsi kétségeit is versbe öntötte (*A honvéd özvegye*). A fentebb említett versek közismertek, értelmezésüktől eltekintek.

Ennél kicsit érdekesebb a fiatal tanítványként is fölfogható **Vajda János** 1858-as költeménye: a *Petőfi olvasásakor*¹³. Az első versszak két anaforára és egy zeugmára épülve fejt ki egy egyes szám-többes szám felcseréléséből kibontakozó szinekdochét:

*Elő-elő veszem
S olvasom versedet.
Belőle búsulok,
Belőle nevetek.*

A maradék két versszak a „búsulok” és a „nevetek” kifejtése:

*Az pedig csak hagyján
Amikor búsulok:
Akarhogy fáj, azért
Könyvet nem hullatok.*

*Hanemha jó kedved
Szikráin nevetek:
Előttem a szép mult –
S könyveim peregnek.*

Amilyen „gazdagon” indított a vers, olyan puritán a kifejtés és a poentirozás: a dal elégiába vált át. Dal marad mégis, mert nem értelmezi az érzéseit; egy a befogadókkal, akik (véltetően) hasonlóan éreznek.

A következő szerző a verseny- és pályatárs **Tompa Mihály** opusa: *Petőfi (185*)*¹⁴. Az 1862-ben keletkezett költemény a kialakuló kultuszra éppen úgy utal, mint a Petőfi-epigonok elleni harc szükségességére¹⁵. Figyeljük meg, hogy mi minden hiányzik (!) a kultusz-versből:

*Élted- s verseidről beszél okos, bolond,
Jó cimborájának sok céda, bántva mond;
Üzéség, nyegleség versbe, könyvbe foglal,
Csavargó kéreget neved- s álarccoddal! ...
Hirnév, halhatlanság – ha az élet megszűn –
Olyanképen áll-e, mint a bor a seprűn!?*

Tompa vagdalkozó, de a klasszicista formát nélkülöző xéniájában egyetlen kép érhető tetten, amely a korábbi allegorikus versek felé mutat: a szőlő – préselés – must – forrás – bor metaforakombinációja. Az elhallgatásba vesző jelentés ismerős a korból, a kortárs Arany János is fölhasználta a közös jelentéskört *A régi panasz* című versében:

*„Mennyi seprő a pezsgésben,
S mily kevés bor!... Volt elég,
Kit nagy honszerelme vonzott
Megragadni minden koncot,
Nehogy más elkapja még.”*¹⁶

Az utolsó példaszerezőnk **Jókai Mór**. A jeles epikus költő is volt, bár költeményei annyira sem ismertek, mint Madáchéi¹⁷. A volt kebelbarát a *Politikai divatok* (1862-63) című regényében idézte meg Petőfi figuráját, kétszeresen is: egyrészt a már említett Zeleji Róbert alakjában, másrészt Pusztafiként. Pusztafi túléli a szabadságharcot, s valamikor az ötvenes évek végén jelenteti meg „KESERŰ DALOK” című kötetét - Írta egy *Kísértet*¹⁸. Érdeemes elolvasni a FELHŐK hangulatát idéző, Petőfi allúziójára játszó, rövid költeményeket!

*„Helye rég betöltve, ruháit más hordja:
emléke a szélnek átadott pozdorja.
Boldog ember él itt,
Felelte a régít.
Gyászruhát, szerelmet egyszerre letettek.
Minek jön az vissza, kit már eltemettek?”*

*Én nyugodnám ott lenn,
Te siratnál itt fenn.
Én sem volnék, te sem volnál
Szerelmünkhöz hűtlen.”*

*

*„Özvegyasszony könnye rég le van törülve,
Új családdal régi asztal körülülve.
Nevét elfelejték,
Híre elveszett rég.
Hideg kísértettől minden ember retteg.
Minek jön az vissza, kit már eltemettek? ...”*

*„Rongyos a mentéd; – befoldom, legyen jó;
Sebes a vállad; bekötöm, gyógyuljon:
Éhes vagy, fáradt vagy; – pihenj meg, lakjál jól;
De ha a szíved fáj; – nem bánom: hadd fájjon.”*

*

*

*„Ha meghaltam volna,
Eltemettek volna,
Te is, én is, mind a ketten
De jól jártunk volna.*

*„Ócska sírboltot tisztogatnak:
Régi zsellérek hadd menjenek,
A vázak vigyék zörgő csontjaik,
Az áldott nap hadd fehértse meg.*

*Ne fuss, szép hölgy, a koponya elől,
Mely ellökette ott, feléd gurul,
Tán férjed volt az, és veled kíván
Beszélni föld alatti álmirul.”*

*

*„Emlékezel-e rózsám, még mikor
Fehér ruhám volt s fekete hajam?
Mi szép fiú lehettem akkor én!
Midőn elváltunk búcsúzástalan.*

*Ha látnál most, vajon mit mondanál?
Rajtam most minden megfordítva áll:
Hajam fehér most s ruhám fekete,
Ilyen furcsa a holtak élete!”*

*

*„Hajdan sas volt a jelvényem,
Most bogár szól dalaimba;
Hajdan pálma volt eszményem,
Mostan futó szederinda.*

*Pálmásudár, égjáró sas; –
Nagyratörő szívek kedve; –
Szederinda, parti bogár! –
Földön fekszem; – fedjete be...”*

*

*„Találkoztunk már az utcán: –
Azt mondtad, hogy „ne egy krajcár...”
... (Rongyos koldus, rongyos tolvaj...)
... Te még most is olyan szép vagy...”*

*

*„Még nyílik a partokon a nefelejcs:
Gyűrűmet, óh kedvesem, el ne felejtsd!”*

*Holt szíve felett nefelejcs füve zöldül
Csak gyűrűs ujja maradt ki a földbül.*

*Nézd, gyűrűdet, kedvesem, visszaadom!
– zeng táncterem; hallat a puszta vadon.”*

Tegyük félre, hogy Jókai részben felesége védelmében írta a regényt – ezért játszott rá a Szendrei Júlia történetre –; azt kell mondanunk, hogy imitációja tökéletesebb, mint a sok Petőfi-epigoné. Pusztafi sorsába az író beleszötte az alkoholistává lett Garay Jánosét és a világgyűlölő hírébe került Vörösmarty Mihályét. A Jókai-Pusztafi-versek mintegy előlegezik Madách alkotásait.

2. Madách Imre és a kezdődő kultusz

Nagyon kevés adatunk van arról, hogy Madách mennyire ismerte, olvasta Petőfi Sándor alkotásait. Valószínű, hogy keveset: sem költeményeire nem hatott, sem szókincsére, nyelvezetére. Amennyire ismerjük irodalmi irányultságát ez érthető is: a dráma és a színház érdekelte (de nem színészként, rendezőként). A kor hangulata (ha a kultusz maga nem is) azonban őt is megérintette; így keletkezhetek Petőfi-versei.

2.1. Petőfi sírján (I.)

Aranyhoz *Emlények* című vallomásához hasonlóan (hogy általa ihletetten – ezt nem állíthatom) Madách is Petőfi halálához köti alkotását¹⁹. Nem sírvers ez, inkább művészi asszociáció:

*Nem mondja kisdéd síri jel:
E zugban porlik tested el.
És jól van az, mert így a sír,
Amelyen egy hon népe sír
S körülragyogja szellemed,
Egész e honnak keble lett.*

A két mondat arányos felépítése – 2:4 – a költő kompozíció iránti érzékenységét árulja el (főleg, hogy a négysoros mondat meglehetősen nehézkes felépítése a latinos iskolázottságú orátorra mutat). A jambikus lejtésű nyolcasokat többnyire egyszótagú tisztarímek kötik össze, kivéve a befejező asszonáncot. Találó a „sír” kettős jelentésének alkalmazása, nemcsak az epiforaként alkalmazott csúsztatott gemináció miatt, hanem mert ebből épül föl a nagy kép! Az ismeretlenül maradt sír kozmikus mellkasként fogadta magába a költőtárs testét, mely elporladhatott, de „szelleme” a hon szívévé vált. Ezzel a lehetséges értelmezéssel Madách kimondatlanul evokálja *A nép nevében* című költeményt, amelyben Petőfi Dózsa György emlékét idézte.

Érdeemes föllapozni a VEGYESEK közé rendelt/rendezett alkotásokat. lehet, hogy Madách nem volt találékony, amikor költeményei címeit választotta, de az alkotások többsége kapcsolódik a FELHŐK hangulatához, modorához, formájához. Mintha összebeszélte volna a Pusztafit teremtő Jókaiival.

2.2. Petőfi sírján (2.)

A második alkotás²⁰ – noha nincs sorszámmal jelezve – nem folytatása az elsőnek (ezért is vettem önállóan a *-gal elválasztott szöveget.

*Te a szabadságot megüdvözölted
Még bölcséjében, az viszont neked
Utolsó búcsúzásaként megírta
Ágyúdörgésekkel – sírversedet.*

A különbözőséget és időbeli távolságot elsősorban a forma bizonyítja: tizenegyes és tízes gyenge jambikus sorok váltakoznak, a versszakot a Madách kedvelte félrím és mondatzárlat fogja össze. Bár Madách alkalmazza a Petőfi-életműből ismerős szavakat: szabadság, bölcső, búcsúzás, ágyúdörgés²¹, szókincse nehézkessé válik a „megüdvözölted” miatt. A széthúzott ellentétes mellérendelő összetett mondat egyetlen „célja” a poén kiemelése: ágyúdörgés = sírvers. A poén első hallásra illeszkedik a Petőfi-kultusz egyik csomópontjához, a harctéren elbukó hőshöz, csak a többszöri olvasás után döbbenünk rá, hogy a poén kedvéért Madách megfélekedett valamiről: nem a „szabadság” volt az ágyúzó kiváltója, nem üdvölvésekre utal a mű, hanem a szabadság eltiprását jelentő orosz tüzérség

hangja a sírvers kísérőzenéje. Meglehetősen ritka értelmi hiba ez az epigrammagyártásban, szállóigévé válható gnóma kitalálásában jártas Madáchnál.

2.3. Egy mártír emléke

Bár cím szerint nem tekinthető egyértelműen Petőfi-versnek, de a tartalma alapján idevettem a következő szöveget²²:

*Emléked nincsen és mégis kiáltva
Beszéli, hogy nem élsz, hogy megbukál,
A népszabadság, mely nyög eltíporva,
A bűn, mely ismét emelt fővel jár.*

Ha elfogadjuk Madách művét a Petőfi-kultusz versének, akkor a FELHŐK tájékára kell tekintenünk (*Álmos vagyok és mégsem alhatom..., Álmaim, Az örült*), illetve Petőfi 1848-as politikai költészetére.

A forma a *Petőfi sírján* (2) megoldásaival azonos. A szerkezet viszont a *Petőfi sírján* (1) megoldását idézve kettőzéses megoldást alkalmaz: „nem élsz”, „elbukál” az alapgondolat, erre épül egy ellentét kibontása. A „népszabadság ...eltíporva” a földhöz, a bukáshoz, a nemléthez kapcsolódik, a „bűn ... emelt fővel” pedig a FELHŐK utáni messianisztikus verseket idézi (*Sors, nyiss nekem tért...*). érdekes, hogy Madách legfeljebb a *Mózesben* használta fel a lengyel romantika által kialakított forradalmár = Krisztus, nemzeti politikus = Megváltó fogalomkör jelentésárnyalatait. (Ez persze nem bizonyíték arra, hogy a vers a *Mózes* tájékán keletkezett.)

Nehéz lenne keresni más személyt, aki az E/2. személyébe helyettesíthető lenne, viszont Petőfi beillesztése könnyű. Madách e három műve nem jelent meg nyomtatásban életében.

3. Madách és Petőfi

Korábban már foglalkoztam Madách és Petőfi lehetséges kapcsolatával²³. Ha figyelmesen olvassuk Madách vallomásait, illetve verseit, akkor bizonyosan állítható: Petőfi nem volt példaképe Madáchnak.

Tekinthette-e vetélytársnak, versenytársnak? Miután Petőfi *Tigris és hiéna* című drámája nem kapott akkora nyilvánosságot, mint a később megsemmisített *Zöld Marci* című népszínműve (Madách soha nem kísérletezett népszínművel!), Madách nem gondolhatott arra, hogy Petőfivel is össze kell mérnie magát. Megjegyzem, nagyon kevés adat van arról, hogy a

magyar sikerszerzőkről – Czakó Zsigmond, Teleki László, Hugó Károly vagy Jókai Mór, Szász Károly (meg a népszínműírók) – hogyan vélekedett.

A Petőfi-kultuszt inkább tudomásul vette, mint erősítette, hiszen akkor nyilvánosságra hozta volna alkotásait.

Viszont biztos, hogy Petőfi ötletadó volt. A kiadásra előkészített KÖLTEMÉNYEK kéziratot kötetterve ennek bizonyítéka. Örvendetes lesz, amikor ez a terv a Madách Irodalmi Társaság jóvoltából majd megvalósul.

Jegyzetek:

- 1: Ezek egy részéről tájékoztatnak Hatvany Lajos: Így élt Petőfi I-II. Második javított kiadás Akadémiai Kiadó Bp., 1967. II. k. vonatkozó részei, illetve Mezősi Károly cikkei.
- 2: Lásd Politikai divatok című regényében Zeleji Róbert (Petőfi egyik alteregója) halála!
- 3: Lásd Hatvany i. m. II. kötet vonatkozó részeit, illetve Illyés Gyula Petőfi című több kiadású esszéregényét és Dienes András: Petőfi a szabadságharcban Akadémiai Kiadó Bp., 1958.!
- 4: Jókai Mór: Életemből in Jókai Összes Arcanum Adatbázis Kft. h.n. (Bp.), é.n.
- 5: Jókai Mór: Az új földesúr in Jókai Összes Arcanum Adatbázis Kft. h.n. (Bp.), é.n.
- 6: Jókai 1848-as humoreszkje (Hol leszünk két év múlva? Három excollega Szibériában) in Jókai Összes Arcanum Adatbázis Kft. h.n. (Bp.), é.n.
- 7: Vessük csak össze az angol elvált trónörökös, Diana esetével!
- 8: Magyarországon bevett szokás volt, hogy családoknak, felnőtt férfiakkal Emlékkönyvük volt, amelybe nagy emberek jeles alkalomhoz kapcsolódó mondásait bejegyezték.
- 9: Ilyen közéleti megnyilvánulás volt katasztrófák esetében olyan emlékkönyvek megjelentetése, amelynek jövedelmét vagy annak egy részét a károsultak, áldozatok javára fordították, pl. az 1838-as „Árvízkönyv”, vagy az 1849-es „Losonci féniksz” (az oroszok felgyújtotta Losonc segélyezésére).
- 10: Természetesen nemcsak szépirodalmi alkotások születtek; sem a szimpózium keretei, sem a kiadvány nem tudna teret adni a Petőfi halálához kapcsolódó festményekhez.
- 11: Petőfi a magyar költők lantján. Verseik Petőfiről. Összeállították Endrődi Sándor és Baros Gyula. 1910. 182 p. in Petőfi-könyvtár. Szerkesztik Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. I-XXX. füzet. Budapest: Kunossy, Szilágyi és Társa, 1908-1911. között.
- 12: 1973-ban volt egy ilyen kísérlet – Petőfi koszorú -, illetve forráskiadványban: Petőfi napjai; de ezek nem törekedtek a teljességre. [Lehetne egy ilyen Madách-kötet is összeállítani.]
- 13: In w3.mek.oszk.hu – 2007.07.20.
- 14: In w3.mek.oszk.hu – 2007.07.20.
- 15: Csak az a gond, hogy ezt az irodalmi harcot Gyulaiék ekkorra már befejezték.
- 16: Jellemző példának használja Szabó G. Zoltán-Szörényi László: Kis magyar retorika Tankönyvkiadó Bp., 1988. szakkönyve.
- 17: Szilasi László válogatásában olvashatja a napjaink kiadásait forgató olvasó: Unicornis Kiadó Bp., 2000. (Madách Imre és Jókai Mór válogatott versei. A magyar költészet kincsestára 93. Válogatta és az utószó írta Szilasi László).
- 18: In Jókai Összes [az Unicornis „piros” Jókai-kiadása alapján] Arcanum Adatbázis kft. h.n. (Bp.), é.n.
- 19: In Költemények 3. Vegyesek 5. – in w3.mek.oszk.hu – 2007.07.20.
- 20: u.o.
- 21: Bizonyítékként használható a Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete I-IV. Szerkesztette: J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre, Gáldi László irányításával Akadémiai Kiadó, Bp., 1973-1987.).
- 22: In Költemények 3. Vegyesek 7. – in w3.mek.oszk.hu – 2007.07.20.
- 23: Cikluskompozíciós törekvések a 19. század első felében in XI. Madách Szimpózium Balassagyarmat-Szügy-Alsósztrégova 2003 Szerkesztette Bene Kálmán Madách Irodalmi Társaság Budapest-Balassagyarmat 2004.

(2007)

*A FILM VONZÁSÁBAN***A HUKKLE CÍMŰ FILM NARRATÍVÁRA ÉPÜLŐ ELEMZÉSE**

„Lehet úgy is filmet készíteni,
 hogy csak a képek mesélnek
 a vásznon” (Pálfi György)

„Mert vannak rejtélyesebb összefüggések,
 amelyek történetté lesznek.”
 (Simó – Pálfi)

Elemzésemben abból indulok ki az olvasott szakirodalom nyomán, hogy a narráció vagy elbeszélés állítások sorozata, ahol az állítások egy történetet írnak le. A történet valamilyen átalakulásról szól, amelyben az egyensúlyi állapot megbomlik, egy sorsdöntő esemény megváltoztatja a hétköznapi élet rendjét, a szereplők életét. Ők ezt felismerik, s ez indítja el az események láncolatát, amelyben megkísérlik helyreállítani a régi rendet vagy egy új egyensúlyi állapotot, amelyben a konfliktus feloldódik. (Nem biztos, hogy megoldódik.) Arisztotelész axiomatikus megállapítása szerint az idő végtelenjéből kimetszett intervallumnak van eleje, közepe és vége. A kezdet és vég két eltérő állapot közti változást jelöl ki.

Külön kell választani az elbeszélésben a történetet és a cselekményt. A történet a néző fejében születik meg, a cselekményből kell rekonstruálnia, a szereplők jelleméből, motivációiból, a körülményekből, illetve a szerzői kommentárokból.

Dolgozatom középpontjában a történet, a narratív szerkezet vizsgálata áll, elsősorban Kovács András Bálint Film és elbeszélés című műve alapján.

A Hukkle című film egy dombok közé zárt faluban játszódik, a forgatókönyv szerint Kesernyésen, 2001. július 12-e körül. Mivel a filmben nem utal semmi a helységnévre, nincs jelentősége, úgymint fiktív név. Hogy a pontos dátum sem annyira fontos, azt abból sejtjük, hogy a filmben a kamera nem időzik túl sokáig a pénztári nyugtán, ahonnan leolvasható. Viszont látjuk, hogy van még a szocialista időkből maradt Lada, rendőrségi Niva, a hetvenes éveket idéző étkezés, de már van CLAAS kombájn, elegáns nyugati autó, nagy SP 57-es NATO-gép, talán MP3 lejátszására is alkalmas discman. Az események két nap alatt játszódnak (az

ellipszis miatt egy-két nappal tovább is tarthat a cselekmény). Az arisztotelészi hármas egység szabályának majdnem megfelel a film, tehát sűríti az eseményeket.

A szereplők a falu lakói, illetve a városból a szülőkhöz hazalátogató család. Jól látható, hogy valamennyien ismerik egymást, zárt közösségről van szó. A varrodából ruhát szállító kereskedők sem különülnek el. Jellemükről, egymáshoz fűződő viszonyukról keveset tudunk meg: nem beszélnek, és alig tükröződnek érzelmek az arcukon, ezeket magukba zárják. Még temetni is fegyelmezetten temetnek. Fel is tűnik a méhész suta gyöngédsége: az ebédet hozó nőt megcsókolja, fia karját megsimítja; az orvosi rendelőben adott asszonyi csók viszont júdási.

Három szereplő emelkedik ki a többiek közül. Az első a csukló bácsi, aki senkivel nem beszél, csak „csuklásával ritmust ad a világnak”, figyel, nem mozdul a ház előtti padról. A második a méregkeverő nénike, aki segít az asszonyoknak eltenni a férjüket láb alól, eleinte egyedül ténykedik, majd a varrodában és a lakodalomban látszik, hogy mindennek a középpontjában áll. Végül harmadikként a rendőr, aki az első temetés előtt tűnik fel itt-ott, ő lehetne a hős, aki megküzd a sötétséggel, a bűn megtestesítőjével, a törvény őreként erre rendeltetett. Meglenne a személyes indítéka is, az apjáért bosszút álló fiú szerepe, ám ő nem Hamlet, nincs Claudius, csak az Anya – és ő.

A szereplők múltjáról sem tudunk semmit, mintha állna az idő. A legtöbbször egyedül vannak, néha ketten. Csak három családot látunk együtt: a nagymamáét, a méhészt és az orvhorgászét. Nagyobb csoportban hatszor jelennek meg. Először elkülönülten: a nők a varrodában, dolgoznak és bűnre készülnek. A férfiak a kuglipályánál, csak játszanak (először tizenhárman, aztán hatan, végül csak egy férfi marad). Együtt vannak a két temetésen, az orvosi rendelőben és a lakodalomban (a nők egymással táncolnak, férfi alig van).

A történet

Milyen az az egyensúlyi állapot, amelyet a film elején megismerünk? Látszólag idilli: dombok közé zárt faluban vagyunk, ahol semmi különös nem történik. Egy hűvös nyári napon a falu lakói tesznek-vesznek: egy öregember tejet önt a kannába, kiül a padra, csuklik, egy fiú kecskéket terel, a postásnő biciklin hordja a küldeményeket, a pénzt, a kocsis vizet szivattyúz a kannákba, a birkapásztorlány zenét hallgat, eszik, enni ad a pulinak, őrzi a nyáját, katicabogarat sétáltat és röptet, a kocsis lesi őt egy fa mögül, mit sem törődve a munkájával, egy nénike növényt gyűjtöget az erdőben, virágéneket énekelget, hazamegy, egy férfi

megszokott mozdulattal felest iszik a kocsmában, férfiak tekéznak, kandisnót terelget a gazdája, búgatni viszi, egy nővel elégedetten nézi a párzó állatokat, a szomszéd házban kotyvaszt valamit a korábban látott nénike, megjelölt üvegekbe tölti, a varrodában dolgoznak a nők, ők kapják ezeket az üvegeket, kereskedők szállítják a kész ruhákat, kombájnos aratja búzát, egy lány igazítja egy teherautón, megőrlik a búzát, ebédet főz egy nagymama, városban élő gyermekei, unokái látogatják meg, ebédelnek, a férjének külön turmixolja az ételt, a piros keresztes üvegcséből ízesíti, a lányunoka nyalogatja ki a turmixos edényt, ad a maradékból a macskának is.

Az emberi világnak a szépséges természet ad keretet, tobzódnak a ragyogó, friss, zöld színek, szinte világít a gyöngyvirág fehérsége; erdők, legelő, rét, szántóföld övezi a falut, a házak előtt gondozott az árok, a fű, a virág – békés idilli a kép. Bogarak nyüzsögnek, hangyák sürgölődnek, kacsza csipegeti a füvet, tyúkok kapirgálnak, macska mosakszik, kutya ugat, madarak csiripelnek. Mindazt látjuk, amit a faluról tudni vélünk. A látottak alapján természet- vagy dokumentumfilmnek gondoljuk a filmet. A film szereplői nem hivatásos színészek, hanem a falu lakói (kivéve hármat, de ők csak látogatók, s meg sem szólalnak a filmben).

Eddig tart az előkészítés, az exozicció. A narratív séma látszólag működik.

És akkor a macska kínhalála és merev hullája. A rendőrautó. És a temetési menet. A sorsdöntő változás tehát megtörtént. Az egyensúly felborult.

A közeli jelenetek közt gyorsan összefüggést teremt a néző: a macskát – mely még a nyitóképben vígan nyújtózkodott – megmérgezték, a díszes koporsó a kislányé lehet, aki a macskával együtt torkoskodott (érkezésükkor a nagymama őt csókolta meg először), s nem látjuk a szülők mellett a temetési menetben. Ha eddig a természet- és a dokumentumfilm között nem tudtunk dönteni, most a krimire voksolunk. Láttunk rendőrautót is, várjuk, hogy megtörik a csend, az emberek rákényszerülnek arra, hogy végre beszéljenek. Micsoda oknyomozó munka kezdődhet, fény derülhet a titokra! S a néző előlről kezdi a történet összerakását, különösen, ha módja van újra megnézni (vagy megállítani) a filmet. Mert nyilvánvalóan megtévesztették. Milyen jelzéseket, szimbólumokat, utalásokat nem vett észre?

A film nehezen felismerhető mozgással kezdődik: fény és sötétség rajzolja ki a feketén csillogó mozgást, a tekergőzést, a sárgás, zöldes elmosódó háttérben, majd a pikkelyekről és a kellemetlen, szárazon súrlódó hangokról azonosíthatóvá válik egy hulló. A képkivágás, a színek, a hangok és a mozgás szorongást kelt, baljós eseményeket sugall. Horror-történetek idéződnek fel, működésbe lépnek a sémák. Mielőtt túl messzire jutna a néző a történet szerkesztésében, kicsusszan a világos színű kövekre, a fénybe a kígyó, mintha rászabadulna a világra. Az ellentét túl nagy, a feszültség azonban csak részben oldódik: fény,

fény, de mégis csak ott a kígyó. Nemcsak a fény és a sötétség szimbólum, hanem a kígyó is: már a Paradicsomban is a bűnre csábító, sőt maga az Ős-Gonosz. Az is szimbolikus, hogy a kígyóról, fentről siklik le a tekintet a völgyben megbúvó falura, amely hideg, kékes párába burkolózik, mintha titkot rejtene. Az üregben rejtőzködő kígyó előbújása óta kezd élni a világ: a természet és a falu hangjai harmóniába olvadnak. Nem tudjuk azonban, hogy fenyegeti-e a hulló az emberi világot, lesznek-e áldozatai a Molnár Ferenc-i dramaturgiai szabályok értelmében (puska-effektus). A fenyegetés azonban nem kívülről érkezik, belső forrása van: az emberi természet. S akkor valaki hirtelen csuklik.

Nem hisszük el, hogy a film címe magyarázatot kapott, ehhez hallanunk kell még egy párszor ezt a csuklást. Hát még ha sejtené a nyájas néző, hogy az artikulált beszéddel mennyire csínján bánt a forgatókönyv írója! Az artikulálatlan hang forrására magyarázatot kapunk: egy kéz tejet önt egy ütött-kopott alumíniumkannába, kicsit mellé is csorgatja – a tej élet –, elfolyik a semmibe, mint majd a másik életszimbólum, a víz is. A roskadozó ház előtti ócska padra ül a szakadt ruhás folyamatosan csukló bácsi. A tejeskanna ferdén áll, rázkódik a csuklás ütemére, („Kizökkent az idő, ó kárhozat...”), lassan lejjebb csúszik. Feltűnően derűs a bácsi arca, az archaikus Apollón-szobrot idézőn („váltotasd meg élted...” – amíg lehet), vagy zeuszi mindentudó mosoly sugárzik felénk. [De lehet a theiresziászi mindent tudó vakság képe is.] A padról (trónszék?) el se mozdul a film végéig, onnan figyeli az úton járókat. Miért csuklik? Emlegetik? De ki és miért? Meghökken valamtól valamikor, s ez most kitart, amíg él? Az eseményeket kommentálja? S miért ilyen orvosi értelemben hamisan, rossz ütemben? Vagy a világ működésének ritmusa is ilyen?

Kecskek igyekeznek előtte az úton, fehérek, de van köztük egy sötét színű és egy tarka. Vajon a Bibliából ismert kecskebak = bűnbak utalás érhető itt tetten? Vagy a görög kultúrára hivatkozva kecskeének, azaz tragoedia készül itt, annak a meghaló és feltámadó Dionüszosznak az ünnepén, akit bakkhánsnők kísérik mámorukban mindenkit széttépve, aki útjukba kerül? Az ellenkező irányból postásnő biciklizik be a képbe, vele tart a kamera, s nagyközeliiben mutatja a kerék felső részének egy részletét: a külső gumi mintázata és a surrogó, kattogó hang a film elején látott kígyó mozgását idézi. A bűn hordozója a modern hírnök?

Ápolatlan, fiatal kocsis bóbiskol, sőt horkol. A nyikorgó, kopott kerék – a sors kereke? – kivezet a faluból. A természet s a tárgyi világ hangjai, színei közt megbomlott a harmónia. Újabb jel: kút mélyéből tekint ki a kamera („Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?”). Elvesztettnek, kiszolgáltatottnak érezzük magunkat, de nem „Kő hull apadó kútba” (nincs féltékeny nő, ki megölte volna szeretőjét – vagy mégis?), hanem csak egy

szivattyútömlő vége, vizet tölt a kocsis a kannába. Mindent betölt a durva motorhang, szinte elnyomja a vízcsobogást. A pásztorlány vágyakozva sétáltat a nyaka alatt egy katicabogarat, s gyermekként röpteti. A hétpettyest a leskelődő kocsis orrán látjuk viszont. Túlsordul a víz, feldől a kanna, elszabadulnak a lovak – mégis van szerelmi történet, pásztoridill? Most kezdődött?

A kamera beljebb visz a sötét erdőbe („egy nagy, sötét erdőbe jutottam”), morajló hang, csak nem vesztítettük el az „igaz utat”, csak nem a „kínnal telt haza” tornáca felé tartunk? Milyen bűn vár büntetésre?

Szépséges gyöngyvirágok nőnek és nyílnak ki a szemünk láttára, fenyegető, surrogó hang (kígyó?) most már eszünkbe juttatja az ifjú anyaként hallott figyelmeztetést: a gyöngyvirág minden része mérgező! Szemüveges nénike matat közöttük, de nem látjuk pontosan, mit szed. Mit titkol? Ő lenne a vasorrú bába? Először tőle hallunk emberi szót: az *Ej, haj gyöngyvirág* kezdetű virágéneket énekelgeti, mintha mágikus cselekedet részeként dalolgatná. Bögöly vagy darázs zúgása kíséri, amely átúszik a következő jelenetbe: nyuszi riad meg és menekül, pedig távol van még a hazafelé ballagó, dudorászgató öregasszony. Golya libben fel a magasba, fehér kutya ugat és rohangál az egyik ház udvarán. Tizenhárom (!) férfit figyel a háztetőről a golya, akik kugliznak, a golyó mintha egyenesen az arcunkba gurulna. De a becsapódás helyett a kandisznó heregolyói himbálóznak, s a járásának ütemére (ez is ritmus, mint a csuklás) egy másféle zaj érvényesül.

Búgatas közben a szemüveges nénikét is meglessük, tudjuk már, hogy mérget kotyvaszt, piros kereszttel (!) jelölte meg az üvegeket, hogy ne keverjék el.

A varrodában még több a baljós jel. A szövetbe hatoló felnagyított tű mintha késdőfést imitálna, fenyegető a varrógép kattogása, és az alkatrészeiről készült nagyközele képek. Az elszakadt cérna a türelem elfogyását jelentheti. A képet összekapcsoljuk a fallikus jelképpel, az asztalba szúrt piros nyelvű csavarhúzóval. A méreggel telt üvegcsék gazdát cserélnek. A sok nő és a nagyközeliben mutatott spulni az élet fonalát fonó, gombolyító és elvágó Párkákat idézi. S mennyi nő! A ruhákat olyan fekete műanyag zsákban viszik ki a piros Ladához, mint amilyenben az országúti halottakat szokták szállítani.

Az aratás és az őrlés az élet és halál elválaszthatatlanságára, természetes összetartozására figyelmeztet.

A film megtelt fenyegető előjelekkel, feszültséggel, a látszat mögött tragédiák sora sejlik fel. A nők irányítják a sors kezét, a fekete ruhás méregkeverő gyászt hoz az idillbe. A véletlen halál értelmet nyerhet azzal, hogy megakadályozza a többit.

A fordulat azonban nem fordulat, hanem epizód. A lányunoka váratlan halála nem azt hozza, amit a klasszikus történetekben: mintha a nem természetes halál is természetesen simulna bele az életbe. A kitüntetett esemény csak a nézőnek az, ez a világ nem úgy működik, ahogyan elvárnánk. Látszólag nem történik változás, pedig a konfliktus adott lenne. Nincs senki, aki tervezné a felmerült probléma megoldását. A film itt sem követi a narratív sémákat, pedig elemeiben emlékeztet rá. A gyászolók nem omlanak össze, nincs számonkérés, nem kutatják a halál okát, nem tárgyalják meg az eseményeket, még azt sem tudja pontosan a néző, hogy a lányunoka halt-e meg, s mi lett a nagyapával. A macskatetemről pedig teljesen elterelődik a figyelem. A rendőrség nem úgy nyomoz, ahogyan megszokta a befogadó. Pedig mérget etetnek a nők a férfikkal, a tóban fekszik egy hulla, a kuglizók száma egyre fogy, s meghal a méhészt is, a rendőr apja.

Az egyensúly helyreállítására azonban csak halvány kísérlet történik: a rendőr gyanút fog, s gyanúja beigazolódik. Rajtakapja az anyját, aki a földre öntözgeti a hordóból a bort, abban lehetett a mérge. A fiú megérti ugyan, hogy mi történt, de érzelmi-lelki kötődéseinek foglya, ezért nem tesz semmit. Amikor ismét találkozunk vele a lakodalomban, tehetetlenül és szomorúan figyel az eseményeket. A törvény és rend őre a nézővel együtt elveszítette ártatlanságát, beavattatott egy sötét titkokkal teli világba, amelyet eltakart eddig az idill.

Az új egyensúly tehát csak kicsit más, mint a régi. Nem valószínű, hogy a mérgezések most kezdődtek, nem valószínű, hogy abbamaradnak: az ifjú feleség nagyon is „műértő” szemmel tekint falatozó férjére, miközben odaadással hallgatja a *Ki az urát nem szereti...* kezdetű népdalt, amely az ilyen esetekre nyíltan ajánlja a nadragulya áldásos hatását a megszorult perszónák szíves figyelmébe, s ez nem a falu friss lakodalmi csasztuskája, hanem régi, széltében-hosszában énekelt dal, mely a „nép érzéseit” fejezi ki. A kórus és szólóénekes panaszdala időtlenné terjeszti ki a filmben ábrázolt eseményeket.

Hányszor fejeződik be ez a film? Először a rendőr fiú arcával, aki azonosul az *Árva vagyok...* című népdal lírai énjével. A sok nehéz tudás ólma még nem ülepedett meg a szíve vagy inkább valahol a gyomra alján, mint Ottlik hőseinek, ezért a világnak ez a keserű ismerete neki nem is ad szilárdságot. Bár nem ivott a mérgezett borból, élete így is megmérgeződött. A második befejezés az éjszakai eső képe a faluban. A bölcs bagoly vagy a halál hírnöke fordul felénk, felvillan a csukló bácsi háza, füstölgő (?) kéménnyel, a ház előtti pad, majd a föld – mindent eső áztat, mintha meg akarná tisztítani a bűntől a falut. De az eső csak eső, nem lesz belőle özönvíz, még a falut sem látjuk nagytotálban. A párhuzamok és ellentétek miatt tökéletesen keretezi a filmet a nyitóképpel: reggel – éjszaka, napfény – eső, kígyó – bagoly (mindkét állat a tudás jelképe is). A kamera most is fentről lefelé halad, a

hangok ugyanazok, mint a film kezdetén. A természet zárja keretbe az emberi világot. A harmadik befejezés a stáblista alatt szóló zenei átok: üssön meg, babám a mennykő – állati zörejekkel gazdagodva.

A befejezésben valóban vége van a történetnek, nem várhatunk fordulatot a látott eseményekkel kapcsolatban. Annyi el nem hangzott párbeszéd után a rendőr fiúval együtt fogékonyak lettünk minden emberi szóra, az előbbi népdalnál régibb, talán székely ének keserű panaszára: „árva vagyok..., bú életem, bánat napom, bánatcsillag alatt lakom.”

A filmbeli eseményeknek mégis van kezdetük, közepük és végük az arisztotelészi értelemben. El lehet mesélni, hogy egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy falu, ahol látszólag békésen, szépen éltek az emberek. Egyszer csak meghalt egy kislány, s kiderült, hogy azért fogynak olyan gyorsan a férfiak, mert az asszonyok mérget keverték férjük ételébe, italába. És élnek tovább (~~beldogan~~), amíg meg nem halnak. Aki nem hiszi, járjon utána. Azért nem érvényesül a hagyományos elbeszélés sémája, mert a cselekvő hős hiányzik a történetből. Ő törhetne lándzsát az igazság mellett, ő gátolhatná meg a következő gyilkosságot.

A film azt a történetet meséli el, amelyet Móricz Zsigmondtól is ismerünk a tiszazugi asszonyokról, de más cselekménnyel. (Vagy megírta már ezt a történetet Háy Gyula, Kodolányi János és Tömörkény István, de a ponyvairadalomból is olvashattuk Pipás Pista cselekedeteit.)

E filmben lineárisan, időrendben következnek egymás után az események. Az egyes jeleneteket gondosan összeköti a rendező vagy a vágó. Az egyik kedvelt eljárás a folyamatosság érzékeltetésére az, hogy a következő jelenethez tartozó hang már az előzőnek a végén hallatszik. Például a film első és második jelenete között: rálátunk a falura, és már halljuk a csuklást a következő jelenetből, amelyben Cseklík bácsit látjuk.

A kamera át is úsztathat a következő jelenetbe. Például az orvhorgász eszi a halat, röntgenkép rajzolódik rá („mint madam Chauchat testén”), majd már az orvosi rendelőben vagyunk, ahol az orvos egy másik férfi mellkasáról készült röntgenképet nézeget.

Egyidejűséget is hanggal érzékeltetnek: mindvégig ugyanazon zúgás hallatszik, miközben a falu különböző pontjain a földindulásszerű változások hatását látjuk.

Két jelenet közti ellipsis összefügg a jeleneten belülivel: a gyöngyvirágok közt keresgélő nénikét több snittben mutatja be a kamera. A nagytotál képekben mindig csak

bizonyos testrészeit látjuk: a virágok közt matató kezét, majd a felemelt fejet, itt rögzül a kamera, de a képből el-eltűnik a néni. A következő jelenetben egy riadt nyuszit látunk, majd feltűnik a távolban a már hazafelé tartó öregasszony. Itt nemcsak a fölösleges elemek törlése a cél, hanem az információ visszatartásával sejteti: valami nincs rendben, titok lappang, amelyet egy kívülálló nem ismerhet.

Az események közt nemcsak időbeli, hanem ok-okozati összefüggéseknek is kell lenniük ahhoz, hogy történetté álljanak össze. A jeleneteken belül általában működik a kauzalitás. Az egyes jelenetek azonban mozaikszerűen következnek egymás után, s köztük a nézőnek kell feszülten keresnie a miértekre a választ. Igaz, már Shakespeare is azzal biztatta a közönséget, hogy „néző, türelmes füllel jöjj, segédkezz, s ami csonka itten, az egész lesz.” Azóta a filmekben edzett néző már nem is szeretné, ha mindent megmutatna a kamera, ha didaktikusan irányítaná, mit nézzen, mit gondoljon. Talán végig se néznék a filmet, ha hagyományosan beszélné el, hogy 2001-ben egy idillinek látszó faluban egy mérgekeverő jóvoltából büntetlenül mérgezik – egyelőre csak – az ötven év feletti nők a férjüket.

A film nem ad tényszerű vagy lélektanilag árnyalt magyarázatot arra, hogy ki miért akar megszabadulni élete párjától, s miért így. Milyen jelzésekből mit rekonstruálhat a néző? Feltűnően sokszor szerepel a postásnő, akit már a bűn hírnökeként azonosítottunk, és mindig pénzt kézbesít. A rendőr is csak egy ilyen jelenet alatt érti meg az előtt hiába vizsgált fényképeknek a jelentését (Nagyítás). A film a tiszazugi mérgezést idézi, amikor a földért tették el láb alól a férjüket. A pénztáttevés előtt és közben két jelenetben is hangsúlyosan szerepel a legidősebb, már tehetetlen generáció, akiket viszont gondosan ápolnak, talán az ő nyugdíjukat hozza a postásnő. A férfiak közül kevesen dolgoznak: egy arat, a kocsis szállít valamit, a méhész mézet pörget, a rendőr nyomoz, egy portás a rendőrségen, a többiek tekéznak, fekszenek, esznek-isznak, horgásznak. Minden nő dolgozik: van munkájuk a varrodában, főznek, egy kapál, egy csirkét keltet, egy pénzt kézbesít, egy birkát őriz, egy az aratásnál segít. Lehet, hogy a férfiak kevésbé találják a helyüket ebben a világban? Lehet, hogy ezért ölik meg őket? Lehet, hogy a méhésznek meg szeretője volt (a forgatókönyv azt állította). Ahol hiányoznak az információk, ott nagyobb feszültség keletkezik, a nézőt állandó értelmezésre kényszerítik. Az értelmezésnek mindenestre tágabb tere nyílik. Lehet, hogy a rendező nem tartotta fontosnak a gyilkosságok okainak feltárását. Láttunk már épp elég bűnügyi történetet, nincs új a nap alatt: lehet válogatni és kombinálni az anyagi, érzelmi és intellektuális indíttatások között.

Ezzel le kell mondanunk arról is, hogy a krimik közé soroljuk ezt a filmet. Szerzői film ez, amelyben „az alaptörténet elmesélésének hogyanja a fontos, az, hogy miként

bontakozik ki a látszólag egymástól független jelenetek sorozatából a titok, hogyan válnak a hétköznapi történések képei egy borzongató történet összefüggő elemeivé.” (Pálfi György) Nem a problémamegoldó, hanem a leíró elbeszélésmód jellemzi ezt a filmet, holott van szociológiai, erkölcsi és pszichológiai probléma (a gyilkosságok erre is utalnak).

A film egész megszerkesztése arról vall, hogy a szerző tudatosan tartott vissza számos információt, amelyek a történet kikerekítéséhez szükségesek, illetve nem az a célja, hogy elhitesse, megismerhető ez a világ. A szereplők közül a nők biztosan tudnak mindent. Egy helyen dolgoznak, értik, mi történik velük, körülöttük, a hallgatásukkal jóvá is hagyják a bűnöket. Ismerik az eszközt, az előállítóját, a felhasználóját, a célját, feltehetőleg az okát is. Hogyan mesélhetné el ezt a történetet egy kívülálló, ha nem kihagyásokkal, hiszen egy zárt közösségben évtizedekre visszamenő történetek fonódnak össze, s ha egy mozzanatot kiemelünk, már meg is hamisítjuk. Csak az egészlet lehet minden szálával, kereszteződésével vizsgálni, az pedig lehetetlen. Az elbeszélés nehézségeivel minden alkotó megküzd minden egyes művében. Ottlik Géza Iskola a határon című művében több fejezetet is szán ennek érzékeltetésére, két elbeszélőt is teremtve még mindig arra jut, hogy nem ez történt, másképp történt, „a legfontosabb dolgokról pedig nem tudunk beszélni”.

Hallgatnak hát a film szereplői is. Eleinte mindenki egyedül jelenik meg, de hallgatnak akkor is, ha együtt vannak: étkezések közben is, a varrodában is. Pillantásaikból látszik azonban, hogy nem a nyelv a kommunikáció egyetlen eszköze. Ha beszélnek egymással, azt a néző alig hallja, így nem is érti. Hallatszanak beszédfozlányok a városiak érkezésekor, a tekepályáról, a postásnővel is beszélgetnek. Tisztán csak a méhészt („Szervusz, fiam!”), a nagymama macskahívó szavát halljuk. Annál ironikusabb a külvilág üzenete: Jó ebédhez szól a nóta a rádióban, miközben mérget kotyvaszt a nénike; a szappanopera „Frederikó Emmánuel”-jei szerelmi légyottról vallanak, miközben a méhész magára maradva poharazgat a másik szobában a mérgezett fröccsből. „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” – írta a nyelvfilozófus Wittgenstein.

A hallgatást először a dűnnyögő ének (Ej, haj, gyöngyvirág), majd az elemi erővel feltörő két népdal töri meg. Az embert még rabszolgaként is *beszélő* szerszámként azonosították, szólania kell hát. A lélek mélyéről szakad fel az állapot megnevezése és a jó tanács: „Ki az urát nem szereti, nadragulyát főzön neki.” Sorsszerűen elrendeltnek láttatja a jövőt a második versszak kezdete is: „Ki az urát *még* szereti...”

A hallgatás feltűnő része a nevek hiánya. Nem szólítják meg egymást, a közös bűn összetartja, de el is választja őket egymástól. A szereplők nem személyiségükkel vesznek részt a filmben, nem XY-ról szól a történet, hanem egy jelenségről. Egyetlen név azért

tudomásunkra jut: Farkas Józsefné írja alá a rózsaszín postautalványt. Nomen est omen: ember embernek farkasa. A szereplőket csak foglalkozásuk, szerepük, jellegzetes cselekvésük alapján tudjuk azonosítani. Ezért meglepő, hogy a stáblistán nevek is szerepelnek: Böske, Cseklik bácsi (az ő neve beszélő név). A szemüveges nénikét is foglalkozása alapján nevezik meg: bába. Egyszerre Klothó és Atroposz, életek világra segítője, ám a világba való távozásnál is bábáskodik. Ez indokolja, hogy a gólya az attribútuma. Foglalkozásának jelzője a mezőn figyelő, amint a mérgező növényeket viszi haza (éles a kontraszt), és a kéményről a falusiakat, a leendő áldozatokat. A lakodalomban nagyon pontos vágással akkor látjuk a bábát is a vendégek között, amikor következő sorokat éneklik: „jó vacsorát főzzön neki”, és „árva vagyok, mint a gólya”.

Az emberi beszéd helyett a képeknek, a csuklásnak, az állatok és tárgyak hangjának nő meg a szerepe. Az ember mintegy visszahelyeztetik ősi közegébe, ahol egy cica, egy vakond, egy méhkirálynő, egy béka, egy hal élete (és halála) is számon tartható; ahol a tárgyak (bicikli, lovaskocsi, autó, kombajn, vadászgép, malom, varrógép) működése és hangjuk ritmusa is figyelemre méltó, látványa (pohár, műanyag üveg, műhímzéses műszálas csipkéből készült kórusruha, celluloid-függöny) is beszédes.

Nincs külön narrátora a filmnek, így Bordwell véleményét elfogadhatjuk: nem kell minden áron feltételeznünk narrátort a filmben. Narráció van tehát, amelyben a történet megalkotói közt ott van minden egyes néző is a maga különböző tudásával, tapasztalatával. Így annyi Hukkle van, ahányan és ahányszor megnézzük.

Felhasznált szakirodalom:

Bordwell, David: Elbeszélés a játékfilmben Bp., 1996.

Hartai László – Muhi Klára: Mozgóképkultúra és médiaismeret Bp., 1998.

Ki kicsoda a mai magyar filmművészetben? Akik a magyar filmeket csinálják Főszerkesztő dr. Papp Sándor Bp., 1983.

Kovács András Bálint: A film és elbeszélés Bp., 1997.

(2004)

ADATOK, TÉNYEK AZ ALKOTÓRÓL

1. KÖNYVEK, MONOGRÁFIÁK:

1. AZ INFINITÍVUSZ MONDATTANI HASZNÁLATA A MAGYAR ÉS A LENGYEL NYELVBEN (Szakdolgozat - kézirat) Szeged, 1982.
2. KÍSÉRLET A MAGYAR ÉS LENGYEL FŐNÉVI IGENÉV MONDATTANI HASZNÁLATÁNAK FELVÁZOLÁSÁRA (Szakdolgozat - kézirat) Szeged, 1983.
3. BAKA ISTVÁN STÍLUSSAJÁTOSSÁGAINAK VIZSGÁLATA A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének benyújtott és elfogadott pályamű (kézirat - 1992.09.30.) Szeged, 1992.
4. * (módosítva) in **KETTŐS TÜKÖRBEN** Cikk, tanulmányok, verselemzések **BAKA ISTVÁN** életművéről (Árpás Károllyal) Szekszárd, 1998.
5. **JOGRA SZERETNÉK MENNI!** Felvételire előkészítő feladatsorok és megoldásuk történelemből (Árpás Károllyal) MOZAIK Stúdió Szeged, 1993.
6. **JOGRA SZERETNÉK MENNI!** Felvételire előkészítő feladatsorok és megoldásuk irodalomból (Árpás Károllyal) MOZAIK Stúdió Szeged, 1993.
7. BAKA ISTVÁN Adatok és tények a költői életműről, bibliográfia (Árpás Károllyal) A Somogyi Könyvtárnak benyújtott kézirat, Szeged, 1993.
8. **IRODALOM IV.** Tankönyvpótló jegyzet a hatosztályos gimnázium negyedik osztályosainak (Árpás Károllyal) Szeged, DFG, 1995.
9. **IRODALOM V.** Tankönyvpótló jegyzet a hatosztályos gimnázium ötödik osztályosainak (Árpás Károllyal) Szeged, DFG, 1995.
10. **JOGRA SZERETNÉK MENNI!** Felvételire előkészítő feladatsorok és megoldásuk történelemből (Árpás Károllyal) [javított] MOZAIK Stúdió Szeged, 1997.
11. **JOGRA SZERETNÉK MENNI!** Felvételire előkészítő feladatsorok és megoldásuk irodalomból (Árpás Károllyal) [javított] MOZAIK Stúdió Szeged, 1997.
12. **KETTŐS TÜKÖRBEN** Cikk, tanulmányok, verselemzések **BAKA ISTVÁN** életművéről (Árpás Károllyal) Szekszárd, 1998.
13. **ÍRÁSBELI FELVÉTELI FELADATOK MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM 1996-2002** Összeállította Varga Magdolna MOZAIK Stúdió Szeged, 2002.
14. **ÍRÁSBELI FELVÉTELI FELADATOK TÖRTÉNELEM** Összeállította Varga Magdolna MOZAIK Stúdió Szeged, 2002.
15. **ADALÉKOK MADÁCH IMRE LÍRIKUS PORTRÉJÁHOZ** (Akadémiai pályamű - Szegedi MTA Bizottsága; több példányban is; II. díjas) Szeged, 2004.
16. **MADÁCH-HORIZONTOK** (Madách-tanulmányok; akadémiai pályamű - MTA Társadalomtudományi Bizottsága; több példányban is) Szeged, 2004.
17. **Bádonyiné Nagy Ilona-Rákos Magdolna-Varga Magdolna: 12 PRÓBAÉRETTSÉGI TÖRTÉNELEMBŐL KÖZÉPSZINT – ÍRÁSBELI** Maxim Kiadó Szeged, 2005.

II. CIKKEK, TANULMÁNYOK:

13. Baka István: A kisfiú és a vámpírok Új Auróra 1988/3.
14. * in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (Árpás Károly) Szekszárd, 1998.
15. Mire taníthat az irodalom? (Árpás Károly) in Studia Poetica 9 Szeged 1990 (Az előadás módosított szövege)
16. * Mire taníthat az irodalom? (Árpás Károly) Módszertani Közlemények 1990/2. (Másik változat)
17. * Mire taníthat az irodalom? (Árpás Károly) (a Módszertani Közlemények 1990/2. szövege) in Árpás Károly: Segédkönyv a hatosztályos általános képzési tervű gimnázium magyar nyelv és irodalom tantárgyának tanításához Tankönyvpótló jegyzet Szeged, 1994.
18. Baka István Égtájak célkeresztjén. Válogatott és új versek Tiszatáj 1990/12.
19. * in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (Árpás Károly) Szekszárd, 1998.
20. Útvesztők könyve (Baka István: Beavatások - Árpás Károly) Dunatáj 1991/4.
21. * in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (Árpás Károly) Szekszárd, 1998.
22. Magyar FEB-levelek JATE JTK III-IV. (Árpás Károly) - kari sokszorosítás Szeged, 1992.12.06.
23. Történelem FEB-levelek JATE JTK III-IV. (Árpás Károly) - kari sokszorosítás Szeged, 1992.12.06.
24. Baka István: Farkasok órája (versek) Életünk 1993/2.
25. * in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (Árpás Károly) Szekszárd, 1998.
26. Diák-melléklet a Tiszatájban Szeged 1993/6-7.
27. A kör peremén (A Tiszatáj diákmelléklete) Szeged 1994/7-8.
28. Sztjepan Pehotnij testamentuma <Baka István verseskötete> Életünk 1994/12.
29. * in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (Árpás Károly) Szekszárd, 1998.
30. November angyalához (Baka István versei) Forrás 1995/10.
31. * in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (Árpás Károly) Szekszárd, 1998.
32. Adalékok napjaink költői stílusához: A szóhasználat vizsgálata Baka István három ciklusában (Háborús téli éjszaka, Döbling, Yorick monológjai) in Árpás Károly Magyar nyelvtan V. Tankönyvpótló jegyzet DFG Szeged, 1996.

33. Adalékok napjaink költői stílusához: A beszédmód/közlésmód vizsgálata Baka István három ciklusában (Háborús téli éjszaka, Döbling, Yorick monológjai) in u.o.
34. Adalékok napjaink költői stílusához: A képiség eszközeinek vizsgálata Baka István három ciklusában (Háborús téli éjszaka, Döbling, Yorick monológjai) in u.o.
35. Adalékok napjaink költői stílusához: Az alakzatok vizsgálata Baka István három ciklusában (Háborús téli éjszaka, Döbling, Yorick monológjai) in u.o.
36. Egy iskolatípus és tantervi programjai - A szegedi Deák Ferenc Gimnázium és Iskolaszövetség I-III. (**Árpás Károly**) Embernevelés 1996/1.
37. Számvetés és leltár. A Tiszatáj diák-melléklete 1994 szeptemberétől 1996 januárjáig Szeged, 1996/2.
38. Egy iskolatípus és tantervi programjai (**Árpás Károly**) Iskolakultúra 1996/3.
39. A lánc-metaphora nyomában (Gondolatok Baka István metaforáinak sajátosságairól) Forrás 1996/5.
40. Regestrum (Baka Istvántól és Baka Istvánról - 1970-től 1996 januárjáig (**Árpás Károly**) Forrás 1996/5.
41. Baka István újabb versei - November angyalához (**Árpás Károly** - "Varga Károly") Új Dunatáj 1996/2. (06.)
42. * in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (**Árpás Károly**) Szekszárd, 1998.
43. Adalékok a stilisztika tanításához: egy komplex költői kép vizsgálata in A Tömörkény István Gimnázium Évkönyve, Szeged, 1996.
44. November angyalához - Baka István versei in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (**Árpás Károly**) Szekszárd, 1998.
45. Szent Gellért a mai magyar irodalomban A Gellért-regények kompozíciójáról (az előadás módosított és pontos szövege) in Szent Gellért vértanúságának 950. Évfordulóján Konferencia Hittudományi Főiskolán és a JGYTF Történettudományi Tanszékén 1996.09.19-20. Szerk.: Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Szegfű László Szeged, 1998. 120-128.o.
46. Baka István a városban (A szegedi stúdió kísérlete) in KETTŐS TÜKÖRBEN Cikkek, tanulmányok, verselemzések BAKA ISTVÁN életművéről (**Árpás Károly**) Szekszárd, 1998.
47. Madách reményei in VII. Madách-Szümpozion Szügy - Balassagyarmat - Losonc - Csesztve 1999., Bp., 2000.
48. Egy „Madách-vers” olvasata - Baka István: Tél Alsósztrégován című versének elemzése [**Árpás Károly**] in VIII. Madách-Szümpozium Szügy - Balassagyarmat 2000.10.06-07. Budapest - Balassagyarmat 2001.
49. * in **Árpás Károly KÉT CSENGETÉS KÖZÖTT** Egy irodalomtanár kísérletei Bába és Társa Kiadó Szeged, 2002.
50. * in Szeged 2004/4.
51. Madách Imre: PEREAT - Egy versértelmezési kísérlet in VIII. Madách-Szümpozium Szügy - Balassagyarmat 2000.10.06-07. Budapest - Balassagyarmat 2001.

52. Kalandozások a Tragédia forrásvidékén in IX. Madách-Szimpózium Szügy - Balassagyarmat 2001. Budapest - Balassagyarmat 2002.

53. A harmadik évezred Tragédiája avagy mi kell (vagy mi nem kell) nekünk a 19. századból? (a teljes szöveg!) w3.madach.hu

54. * in X. Madách-Szimpózium Szügy - Balassagyarmat 2002. Budapest - Balassagyarmat 2003.

55. Cikluskompozíciós törekvések a 19. század első felében w3.madach.hu

56. in XI. Madách-Szimpózium Balassagyarmat – Szügy – Alsósztrégova 2003. Budapest - Balassagyarmat 2004.

57. Madách költői tudatossága: egy ars poetica vizsgálata in XII. Madách Szimpózium Budapest – Csesztve – Balassagyarmat 2005.

58. Az utolsónak szánt költemény: Útravaló verseimmel in XIII. Madách Szimpózium Szeged – Budapest 2006.

Madách *Betyárja* in XIV. Madách Szimpózium Szeged – Budapest 2007.

III. A SZAKMAI NYILVÁNOSSÁG ELŐTT

1989

1. Mire taníthat az irodalom? (előadás - **Árpás Károly**) Irodalomelméleti Konferencia, Szeged, 1989.09.22.

1997

2. dr. Halász Tibor - Jámbor Gyuláné - Vízvári Albertné: Természetismeret 5. Mozaik Kiadó, Szeged, 1997. [Nyelvi lektorálás]

3. Horváth Balázs - Péntek Lászlóné - dr. Siposné dr. Kardos Éva: Kémia 7. Mozaik Kiadó, Szeged, 1997. [Nyelvi lektorálás]

1998

4. Bonifert Domonkosné dr. - dr. Halász Tibor - dr. Miskolczi Józsefné - Molnár Györgyné dr.: Természetismeret Fizikai és kémiai alapismeretek 6. Mozaik Kiadó, Szeged, 1997. [Nyelvi lektorálás]

5. Szent Gellért a mai magyar irodalomban A Gellért-regények kompozíciójáról (az előadás módosított és pontos szövege) in Szent Gellért vértanúságának 950. Évfordulóján Konferencia Hittudományi Főiskolán és a JGYTF Történettudományi Tanszékén 1996.09.19-20. Szerk.: Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Szegfű László Szeged, 1998. 120-128.o.

1999

6. A Magyar nyelv és irodalom Középszint 5-6 jelzésű érettségi írásbeli próbateszt értékelése (OKÉV - Horváth Zsuzsának)

7. Madách reményei (előadás) in VII. Madách-Szümpozion Szügy - Balassagyarmat - Losonc - Csesztve 1999.10.01-02. [01.]

2000

8. Vélemény a MOZAIK Kiadónak benyújtott Tankönyvpályázatról (általános és középiskolai irodalomkönyvek... 2000 július) 2000.08.21.

9. Egy „Madách-vers” olvasata - Baka István: Tél Alsósztrégován című versének elemzése [Árpás Károlyval] (előadás) in VIII. Madách-Szimpózium Szügy - Balassagyarmat (1.) 2000.10.06-07. (1.)

10. Madách Imre: PEREAT - Egy versértelmezési kísérlet (előadás) in VIII. Madách-Szimpózium Szügy - Balassagyarmat (2.) 2000.10.06-07. (1.)

2001

11. Emelt szintű érettségi írásbeli feladatsorok (1-3) és megoldásuk OKI Érettségi és Vizsgaközpont (Horváth Zsuzsa) felkérésére [2001.február 28.]

12. Kalandozások a Tragédia forrásvidékén (előadás) in IX. Madách-Szimpózium Szügy - Balassagyarmat 2001.10.0x-0x. (1.)

2002

13. Jónás Ilona - Pál Viktor - Vízvári Albertné: Földrajz 10. Mozaik Kiadó, Szeged, 1997. [Nyelvi lektorálás]

14. A harmadik évezred Tragédiája avagy mi kell (vagy mi nem kell) nekünk a 19. századból? (előadás) in X. Madách-Szimpózium Szügy - Balassagyarmat 2002.09.20-21. (1.)

15. Részvétel az Oktatási Minisztérium és az Országos Közoktatási Értékelési és Vizsgaközpont által szervezett „A magyar nyelvi oktatás eredményességének országos szakmai vizsgálata” munkájában (a 2002-es összes magyar érettségi írásbeli dolgozat nyelvi szempontú felüljavítása) - 69 dolgozat; 2002.08.01-09.xx.

16. Makádi Marianna - Taraczközi Attila: A Föld, amelyen élünk Hon- és népismeret B változat 5. osztály Mozaik Kiadó, Szeged, 2002. [Nyelvi lektorálás]

2003.

17. Gál Béla MS-2641 Az élőlények változatossága Biológia 10. osztályos tankönyv A természetről tizenéveseknek, Mozaik Kiadó, Szeged, 2003. [nyelvi lektorálás]

18. Vörös Ferenc Az összetett mondat elemzése és ábrázolása 2003 (kézirat) Mozaik Kiadó, Szeged [nyelvi lektorálás –2003.07.30.]

19. Cikluskompozíciós törekvések a 19. század első felében (Madách és Petőfi ciklusairól) (előadás) in XI. Madách-Szimpózium Szügy – Balassagyarmat - Alsósztrégova 2003.09.26-27. (2.)

2004.

20. Földrajz 8. Közép-Európa és Magyarország földrajza Mozaik Kiadó, Szeged, 2004. [Nyelvi lektorálás] 2004.07.22.

21. Színes matematika 12. Mozaik Kiadó, Szeged, 2004. [Nyelvi lektorálás] 2004.08.03.

22. Horváth Andrea-Horváth Levente Attila: Történelem 5. Mozaik Kiadó, Szeged, 2004. [Nyelvi lektorálás]

23. Madách költői tudatossága: egy ars poetica vizsgálata (előadás) in XII. Madách Szimpózium Csesztve – Balassagyarmat 2004.10.01.

2005.

24. Horváth Andrea-Horváth Levente Attila: Történelem 6. Mozaik Kiadó, Szeged, 2004. [Nyelvi lektorálás]

25. Az utolsónak szánt költemény: *Útravaló verseimmel* (előadás) in XIII. Madách Szimpózium Csesztve – Balassagyarmat 2005.09.23.

26. Kutas Ferenc: Az elbeszélő fogalmazástól a kétszintű érettségiig Mozaik Kiadó, Szeged 2005/2006. [Nyelvi lektorálás]
2006.

27. Kutas Ferenc: Útmutató Az elbeszélő fogalmazástól a kétszintű érettségiig című könyv használatához Mozaik Kiadó, Szeged, 2006. [Nyelvi lektorálás]

28. Madách betyárja (előadás) in XIV. Madách Szimpózium Csesztve – Balassagyarmat 2006.09.22.

2007.

Madách és az allegorikus költészet – egy példa: Hazdrubál in XV. Madách Szimpózium (tavaszi ülészak) Algyő 2007.04.20.

Madách és a Petőfi-kultusz (előadás) in XV. Madách Szimpózium (őszi ülészak) Csesztve-Balassagyarmat-Alsósztregova 2007.09.21.

IV. ÍRÁSOK RÓLA

1995

1. Horváth Dezső: Családi hajszálcsovéesség Délmagyarország 1995.05.30.

1998

2. Gacsályi József: Előszó Pad 1998/3.

3. www.konyvkereso.hu [1998.06.22-től 3 könyv: 2 Mozaik és a Baka]

4. -szá-: Baka István, kettős tükörben Tolnai Népújság 1998.10.21.

5. Németh Judit: Árpás Károly - Varga Magdolna: Kettős tükörben Cikk, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről Szekszárdi Vasárnap 1998.11.1.

6. ??: A pad, Baka István emlékére Tolnai Népújság 1998.11.24.

1999

7. Sneé Péter: Baka István emlékezete Magyar Nemzet 1999.03.23.

8. Hajnal Krisztina: Esőcsepp Baka István Döbling című verseskötetéről (Szakdolgozat; vezető Szigeti Lajos Sándor) Szeged, 1999.

9. [Gacsályi József:] Árpás Károly - Varga Magdolna: Kettős tükörben Cikk, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről Illyés Gyula megyei Könyvtár, Szekszárd, 1998. Dél-Alföld melléklet 1999.06.03.
10. Gacsályi József: Árpás Károly és Varga Magdolna: Kettős tükörben Baka István Somogy 1999/9-10.
11. Asztalos Lajos: Madách-szimpózium Szabadság 1999.11.02.
12. * - www.hhrf.org/szabadsag/archivum/1999/9nov-02.htm
13. Tankönyvi Adatbázis-kezelő Rendszer 1.0 - Netscape www.tankonyv.info.hu 2000
14. Szörényi László: Szent Gellért alakja a magyar irodalomban in Szent Gellért püspök vértanú könyvének bemutatójára 2000.05.23. - a Városháza díszterme
15. Asztalos Lajos: Madách Szimpózium Szabadság 2000.10.20.
16. * - www.hhrf.org/szabadsag/archivum/2000/0okt-20.htm
17. Új magyar irodalmi lexikon CD-rom Az 1994-es kiadás bővített és átdolgozott változata Főszerk.: Péter László Bp., 2000.
18. Új magyar irodalmi lexikon Az 1994-es kiadás bővített és átdolgozott változata Főszerk.: Péter László Bp., 2000.
19. Borsodi László: „Csak a szavak már nem maradt más” Lét- és szubjektumértelmezés Baka István NOVEMBER ANGYALÁHOZ című kötetének Gecsemáné című ciklusában H.n. (Kolozsvár?), é.n. (2000?); szakdolgozat [lábjegyzet-hivatkozások]
- 2001
20. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc” Baka István költészete Debrecen, 2001. [lábjegyzet-hivatkozások]
21. Szigeti Lajos Sándor: Nemzeti és egyetemes apokaliptika Nagy Gábor Baka-monográfiájáról in Tiszatáj 2001/6. 101.o.
22. Untitled Document www.baka.szeged.hu 2001.08.05.
23. Irodalom www.extra.hu.tankonyves 2001.08.30.
24. Asztalos Lajos: IX. Madách Szimpózium Szabadság 2001.10.26.
25. * - www.hhrf.org/szabadsag/archivum/2001/1okt-26.htm
26. Új magyar életrajzi lexikon 1. k. h.n. (Bp.), é.n. (2001.) - in Baka István címszónál
27. Mozaik Publishing House www.mozaik.info.hu 2001.11.15.
28. Tankönyvesek Országos Szövetsége - híradás - www.mozaik.info.hu. 2001.11.15.

29. Nagy Márta: A huszonötödik ének Baka István Könyörögj érettem című versciklusáról in A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Irodalom és művészettörténeti tanulmányok Studia Historiae Literarum et Artium 3. Szeged, 2001.

2002

30. Mozaik Kiadó tájékoztatói: mozaik.info.hu www.mozaik.info.hu 2002.01.22.

31. Mozaik Kiadványok 2002: Irodalom - Történelem, Néprajz (a Jogra szeretnék menni két könyve) h.n. (Szeged), é.n. (2002.)

32. Mozaik Kiadványok 2002: Irodalom - Történelem, Néprajz (a Jogra szeretnék menni két könyve) in www.mozaik.info.hu (2002.)

33. Tímár Kriszta: Bálint és a semmirekellők (Big Brother) Délmagyarország, 2002.10.04.

34. * Tímár Kriszta: Bálint és a semmirekellők (Big Brother) Délvilág, 2002.10.04.

35. Asztalos Lajos: X. Madách Szimpózium Szabadság 2002.10.04.

36. * - www.hhrf.org/szabadsag/archivum/2002/2okt-04.htm

37. ??: A Jogra szeretnék menni Történelem in w3.25.brinkster.com/tanosz/2002

2003

38. xx: Taroltak a szegediek Délmagyarország 2003.01.20.

39. ??: w3.baka.szeged.hu

40. ??: w3.bibl.u-szeged.hu

41. ??: w3.c3.hu

42. ??: w3.jgytf.u-szeged.hu

43. Csongrády Béla: Kimeríthetetlen a Madách-irodalom Hétfégy Magazin a Nógrád megyei Hírlap melléklete 2003.08.16.

44. Asztalos Lajos: XI. Madách Szimpózium Szabadság 2003.10.

45. * XI. Madách Szimpózium - www.hhrf.org/szabadsag/archivum/2003/3okt...htm

46. Bombitz Attila: Utószó in Baka István művei Versek Tiszatáj könyvek A szöveget gondozta és az utószót írta Bombitz Attila Szeged, 2003.

2004.

47. Bódi Györgyné: A legújabb Madách-irodalom (1993-2003) Madách Irodalmi Társaság – Balassi Bálint KönyvtárBudapest-Salgótarján, 2004.

48. Borsodi L. László: „Csak a szavak már nem maradt más” Baka István Gecsemáné című verséről – a Tiszatáj diákmelléklete Tiszatáj 2004/3.

49. Csongrády Béla: „Remény a csillag...” Újabb fejezetek a Nógrád megyei Madách-kultusz történetéből (1999-2004) Palócföld 2004/5.
50. uó. ua. különlenyomat
- 2005.
51. Balladamonó verseny Délmagyarország 2005.12.13.
- 2006.
52. Árpás Károly: Szögedi könyvszemle (Avagy mit vehet kezébe az olvasó) Szeged 2006/1.
53. Ú. I.: Jövőre már lecke lesz az idei választás (másokkal) Délmagyarország 2006.04.01.
54. * www.delmagyar.hu online 2006.04.01.
55. Bádonyiné –Rákos – Varga: Tizenkét írásbeli... w3.arukereso.hu – 2006.04.14.
56. Bádonyiné – Rákos – Varga: Tizenkét írásbeli... w3.mimezisso.hu – 2006.04.14.
- 2007.
57. Ki kicsoda a magyar oktatásban? I-III. Szerkesztette Radosiczky Imre másokkal (Internetes terjesztés pdf formátum) Bp., 2007.

A bibliográfiai gyűjtést 2007.09.30-án lezártam – Árpás Károly

VÁZLATOS ÖNARCKÉP

„1958. január 3-án születtem a Csongrád megyei Pusztaszeren. Ez a falu a híres középkori településünk peremén jött létre a török hódoltság után, nem tévesztendő össze a mai Ópusztaszerrel, amely a régebbi Sövényháza nevet viselve a mi településünk határa volt. Édesanyám Papp Erzsébet, édesapám Varga János – mindketten régi földművescsalád leszármazottai. Szüleim a helyi Hétvezér térszben földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Öcsém, Attila mezőgazdasági gépszerelő lett, jelenleg vállalkozó Kisteleken. Édesanyám 2006. november 19-én elhunyt.

Pusztaszeren jártam általános iskolába 1964-1972 között, többek között Katona Judit költő volt a magyartanárom. A kitűnő eredmény után a szegedi Tömörkény István Gimnázium angol tagozatán folytattam középiskolai tanulmányaimat. Több szakkör munkájában is részt vettem: angol, magyar, matematika és honismereti. Ez utóbbi keretében Tóth Edit osztálytársammal dolgozatot írtunk a Szegedi Nemzeti Színház történetéről. Különböző versenyeken indultam – Kazinczy-jelvényt kaptam és az Édes anyanyelvünk országos döntőjébe is bekerültem.

A kor követelményeinek megfelelően tagja voltam a KISZ-nek is, az alapszervezetemet titkári szervezésem alatt 1976-ban kitüntették az országos vezetőség, a KISZ KB „Dicsérő Oklevelé”-vel. 1976-ban az iskolaújság főszerkesztője is voltam.

Miután 1976-ban a szegedi JATE nem indított magyar-történelem tanári szakot, ezért a kitűnő érettségimmal a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakán kezdtem felsőoktatási tanulmányaimat. Eredményeim alapján 1977-ben átvettek a JATE BTK-ra. Itt egy évig (1980/1981) Népköztársasági Ösztöndíjat is kaptam. Részt vettem a közösségi munkában: évfolyamtitkár voltam, s mint ilyen a kari vezetőség tagja is. Ugyanakkor a szegedi Eötvös Kollégium könyvtárosaként is dolgoztam. 1979-ben az egyesszai testvéregyetem meghívása alapján az akkori Szovjetunióban töltöttem három hetet.

Az egyetemen igyekeztem felkészülni a választott pályára. Különösen a nyelvészet és annak határterületei – a szemiotika, az informatika, a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika érdekelt. Harmadéves koromban az általános és alkalmazott nyelvészet szakot is felvettem – ezt a képzést kitüntetéssel fejeztem be 1983-ban. A lengyel nyelv iránti érdeklődésem alapján választottam a szakdolgozatom témáját (Az infinitivus mondattani használata...).

A tanítási gyakorlatomat az 1981/82-es tanévben a szegedi Ságvári Endre Gyakorló Gimnáziumban töltöttem. Dr. Farkas István és dr. Kardos Józsefné irányították a történelem és

magyar tanításomat. Ekkor éreztem rá a tanítás öröme, ekkor döntöttem a tanári hivatás mellett.

Nehéz volt Szegeden elhelyezkedni. 1982-től 1985-ig szegedi általános helyettesként a 600. sz. Szakmunkásképző Intézetben tanítottam magyart és történelmet nappalisoknak, esti és levelező tagozatosoknak egyaránt.

1982-ben házasságot kötöttem Árpás Károllyal. Férjem is magyar-történelem szakos középiskolai tanár, jelenleg a szegedi Deák Ferenc Gimnáziumban tanít. Három gyermekünk született: András Dániel (1988.09.12.), Johanna Ágnes (1991.02.17.) és Annamária Rózsa (1993.012.10.). 1988 augusztusától szülési szabadságon, illetve gyeden és gyesen voltam 1996 májusáig. A gyermekeim nevelése mellett jutott idő a tudományos munkára is, lásd a mellékelt irodalomjegyzéket.

1985-ben sikerült visszakerülnöm felnevelő iskolámba, a szegedi Tömörkény István Gimnáziumba – azóta itt dolgozom.

Tagja vagyok a Magyar Történelmi Társulatnak, Történelemtanárok Egyletének, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak és a Madách Irodalmi Társaságnak. Az OKÉV munkatársaként részt vettem a magyar érettségi közép- és emelt szintű vizsgakövetelmények kialakításában. Bekapcsolódtam a Deák Ferenc Gimnázium hatosztályos tanítási programjának munkálataiba. Részt vettem különböző tudományos konferenciákon. A Mozaik Kiadónak lektoráltam általános és középiskolai tankönyveket. 2005-ben két kollégámmal a szegedi Maxim Kiadónál jelentettük meg a középszintű történelem írásbeli érettségi vizsgára felkészítő segédkönyvünket.”